

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT

2005:1

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Indhold

Artikler

<i>Mette Mortensen</i> : Familien Holm i Peder Madsens Gang – sandsynliggørelse af en tilværelse	1
<i>Christian Hau</i> : En heraldisk loftsbjælke.....	23
<i>Georg T. Amsinck</i> : En holstensk godsejer omkring år 1800	45
<i>Adam Lindgreen</i> : Mindets styrke er den dødes liv. Fine ting i nips fortæller om en svunden tid	67
<i>Finn Grandt-Nielsen</i> : Et par familier på Egholm	87

Småstykker

<i>Vello Helk</i> : H.C. Andersen og Christian 8. – endnu en gang.....	103
<i>Flemming Georgsen</i> : Hvem var Gertrud Justdatter Lauensteins moder?.....	110
<i>Holger Hertzum-Larsen</i> : Kan man stole på trykte kildeudgivelser?.....	112
<i>Kirstin Nørgaard Pedersen</i> : De Torup og de Skanderborg ladegårdsbønder. En rettelse og nogle tilføjelser.....	113
<i>Jørgen Mikkelsen</i> : Statistik handler også om mennesker. En rettelse	116

Orientering

Generalforsamling 2004.....	117
Resultatopgørelse og balance 2003	122
Nyt fra redaktionen.....	124
Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie's 125-års jubilæum.....	125
Nyt om den nye navnelov.....	135

Anmeldelser

Inge Adriansen: Første Verdenskrig i mikroperspektiv. Maria Gørrigsens åbenbaringer (Henriette Idestrup)	140
Jens Andersen: Andersen. En biografi (Stella Borne Mikkelsen)	141
Pauline Asingh og Nils Engberg (red.): Marsk Stig og de fredløse på Hjelm (<i>Charlotte Lindhardt</i>)	142
Niels Geert Bolwig og Else Yndgaard: Christian III's Rentemesterregnskaber. Bind V: Ordforklaringer, sagregister og stikordsregister (Tommy P. Christensen).....	145
Martin Hans Borg: Dragørs søfart 1800-1910 (<i>Benjamin Asmussen</i>)	145
Sune Dalgård: Poul Laxmands sag. Dyk i dansk historie omkring år 1500 (Karsten Gabrielsen)...	146
Hans Davidsen-Nielsen m.fl.: Værnet. Den danske SS-læge i Buchenwald (Lulu Anne Hansen) ..	148
Tor Flensmarck: Skånelands Medeltid. Orter & ätter. Del B (Tommy P. Christensen)	150
Arne Hardis: Æresretten. Dansk Forfatterforening og udrensningen af de unationale 1945-1952 (Peter Hertel Rasmussen)	151
Holger Hertzum-Larsen og Carl St. Asschenfeldt: Claus Mortensen Borch og efterkommere samt indgifte slægter ... (Charlotte Lindhardt).....	152
Hans Chr. Johansen: Danish Population History 1600-1939 (<i>Jørgen Mikkelsen</i>).....	152
Christian Larsen (udg.): Biskop Balles visitatsbog 1799-1807 – og – Christian Larsen (udg.): Biskop Balles visitatsindberetninger 1783-1793 (<i>Ning de Coninck-Smith</i>).....	154
Gunner Lind (red.): Kildeudgivelse og kildebennyttelse. Kildeskriftselskabet 1877-2002 (Michael Dupont).....	156
Christoph von Lowtzow: Die Familie von Lowtzow / von Lowzow / Lowzow vom 13. bis zum 21. Jahrhundert ... (<i>Henrik Andresen</i>).....	157

Omslaget: Et kig ind i Peder Madsens Gang i København. Den farvelagte tegning af Franz Sédivy har sit forlæg i Harboes fotografi, der bringes i Mette Mortensens artikel om familien Holm, der boede i den københavnske smøge i midten af 1800-tallet. (Det Kongelige Bibliotek, Kort- og Billedafdelingen).

Familien Holm i Peder Madsens Gang

– sandsynliggørelse af en tilværelse

Af Mette Mortensen

Peder Madsens Gang lå i det indre København og blev revet ned i 1874. Artiklen anskueliggør, hvordan man, ved at veksle mellem konkrete oplysninger fundet i arkiver og overordnet viden om det omgivende samfund, kan fortælle historien om nogle af de mennesker, der boede i gaden omkring 1870.¹

Indledende betragtninger om tidsrejser og historie

I sin seneste roman, *Orakelnat*, beskæftiger den amerikanske forfatter Paul Auster sig blandt andet med fænomenet tidsrejse. I midten af det 22. århundrede er tidsrejser blevet mulige, men de kontrolleres af en stat, der kun tilbyder hver indbygger én. På deres 20 års fødselsdag rejser indbyggerne 200 år tilbage, og i løbet af det næste år rejser de frem i tiden for atter at ankomme i nutiden på deres 21 års fødselsdag. Rejsen er underlagt strenge forbud mod interaktion. Selve formålet med rejsen er ydmyghed, medfølelse og tolerance i forhold til den næsten uendelige mængde liv, der tidligere har befolket jorden. ”Den rejsende vil forstå at han kommer fra en umådelig stor kedel af modsætninger og at der blandt hans forgængere er tiggere og idioter, helgener og helte, krøblinger og skønheder, venlige sjæle og voldsforbrydere, altruister og tyve. At blive udsat for så mange liv inden for så kort et tidsrum er at nå frem til en ny forståelse af en selv og ens plads i verden.”²

Slægtsforskning er som ide beslægtet med drømmen om at kunne rejse i tid og møde historiens levede liv. En af de vigtige drivkræfter er et individuelt ønske om at give sit eget liv mening gennem viden om fortiden. Hvad er man rundet af? Hvilke beslutninger og hændelser i fortiden har haft betydning for, at man er, den man er? Rummer familiealbummet indvandrere, fattigdom, rigdom, uægte børn, galskab, skilsmisser og så videre. At få vished kræver en flittig indsats, og alle der har forsøgt ved, at slægtsforskning er et møjsommeligt detektivarbejde. Men belønningen til den, der ikke mister tålmodigheden, er glimt af de rødder, som strækker sig dybt ned i historiens muld.

Som det er tilfældet med slægtsforskning, er den mere generelle historiske interesse for individer også drevet af en nysgerrighed efter at vide, hvordan

mennesker levede før i tiden. Det er lysten til viden om fortidens mennesker, som er temaet for denne artikel. Ikke viden om en bestemt slægt eller kendte individer, men ganske almindelige borgere, der boede i den københavnske gade Peder Madsens Gang omkring 1870.

Sandsynliggørelse af levede liv

I artiklen anvendes som udgangspunkt de samme kildetyper og den samme metode som slægtsforskeren benytter, men hvor slægtsforskeren traditionelt tænker vertikalt (stamtræet) fokuseres her på en horisontal tilgang til livshistorie: En families tilværelse i Peder Madsens Gang omkring 1870 sandsynliggjort gennem brudstykker af dens historie. Når disse brudstykker, eller små spor, forbindes med viden om det omgivende samfund, dannes tilsammen en mosaik, der gengiver konturerne af et liv.

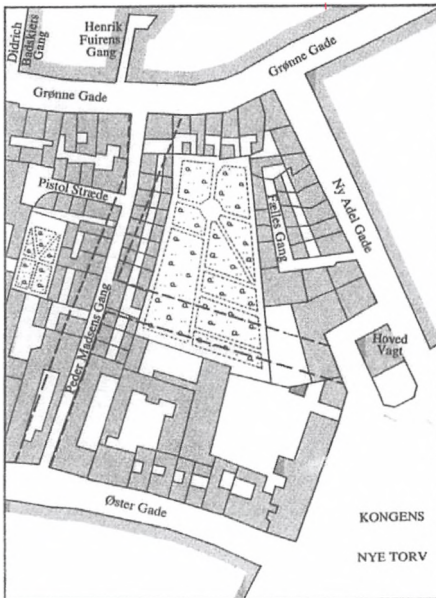
Interessen for historiens almindelige mennesker er en generel tendens i nyere tids historieskrivning. Flere historikere beskæftiger sig med ”historie fra neden” og tror på, at studiet af ganske almindelige menneskers liv rummer en nøgle til forståelse af generelle samfundsændringer. Til formålet lånes både fra antropologi og etnologi, og etnologen Palle O. Christiansen udtrykker tydeligt, hvad også historikeren finder interessant ved studiet af den store gruppe af individer, der ikke har fået særlig meget plads i historiebøgerne: ”I en sådan skildring af samfundet er det netop livet, der står i centrum. Det vil sige det bevægelige i dagligdagen, hvor menneskene nok fra dag til dag handler såkaldt traditionelt, men hvor også mange ansatser til store og små forandringer er gemt i sprækkerne på deres rutiner.”³

Sandsynliggørelsen af levede liv vanskeliggøres når man beskæftiger sig med mindrebemidlede, der traditionelt ikke har efterladt skriftlige spor – i hvert fald ikke nogen, der er bevaret i arkiverne. Men det er hensigten med denne artikel at vise, at selv gennem små spor er det muligt at nærme sig en forståelse af livet i Peder Madsens Gang med særlig fokus på en af de familier, der boede i den.

Peder Madsens Gang

Peder Madsens Gang var en smal gade, der lå i hjertet af København indtil 1874, hvor den blev revet ned og erstattet af Ny Østergade.⁴ Gaden var berømt som samlingssted for prostituerede, svirebrødre og lommetyve, men husede hovedsageligt arbejdere, der levede et økonomisk og materielt fattigt liv som lejere.

Gaden blev opført omkring 1630 i Christian 4.s regeringstid. Den var en af flere smalle gader, hvor så mange lejemål som muligt var presset sammen på middelalderbyens sparsomme plads. Lejlighederne var små og ofte deltes man om køkkenfaciliteterne, hvis de overhovedet fandtes.⁵ Gaden stødte op

Peder Madsens Gang lå mellem Østergade og Grønnegade, indtil gaden blev revet ned i forbindelse med en større ombygning af området fra 1873 til 1876. Det var C.F. Tietgens til lejligheden stiftede "Det Københavnske Byggeselskab", der stod for entreprisen, som også omfattede en ombygning af det gamle Hotel d'Angleterre samt nedrivning af Hovedvægten. Fra 1876 kunne man gå ned ad den 12 meter brede Ny Østergade med storslåede bygninger i fransk stil, og Peder Madsens Gang var lykkeligt glemt. (Gengivet efter Bo Bramsen (red.): *København før og nu – og aldrig*. Bind 4, København 1988, s. 16).

til den fashionable Østergade, og blev ikke set på med milde øjne af byens "pæner" borgere. I en liberal avis omtaltes den som "Skjul for al Slags Elenighed, Armod og Snavs, for Last og Brøde, og et Brændpunkt for fysisk og sædelig Smitstof."⁶

Der lå 17 ejendomme i gaden. Alle ejendommene med én undtagelse havde tre eller fire etager samt en beboet kvist.⁷ På hver etage lå to eller tre lejligheder, der typisk var på mellem 11 og 14 m² med knap to meter til loftet. Ingen af lejlighederne i gaden var større end 20 m², og kun ganske få havde mere end to værelser.⁸

Oplysninger om boligstandarden i Peder Madsens Gang de sidste ti år inden nedrivningen findes i de mange rapporter, Sundhedspolitiet udarbejdede. Sundhedspolitiet blev stiftet i begyndelsen af 1860'erne og var en konsekvens af koleraepidemien i sommeren 1853. Epidemien varede i over fire måneder og kostede 4700 mennesker livet. I årene efter fik København et sæt sundhedsvedtægter, der bl.a. var et resultat af myndighedernes ønske om at højne det generelle sundhedsniveau.⁹

Sundhedspolitiets indberetninger og rapporter er opbevaret på Landsarkivet for Sjælland, Falster, Lolland og Bornholm. De er arkiveret efter et litrasystem, hvoraf Litra D I (Kohold), Litra G (Logishuse og Herberger), Litra K (Slette Boliger, overbefolkede og med Mangler), Litra M I (Epidemiske og andre Sygdomme – Kolera), Litra M IV (Epidemiske og andre Sygdomme – Forskellige Sygdomme), Litra N (Forskellige Sager) alle er journaler med interessante oplysninger om livet i de tætpakkede kvarterer i det indre København.

Sundhedspolitiets rapporter

Sundhedspolitiet var ikke, som navnet antyder, et selvstændigt korps. Det var betjente inden for politikorpset, som havde til opgave at effektuere byens sundhedsvedtægter. Det drejede sig i begyndelsen om ganske få betjente, der har været kendte ansigter i gadebilledet. Deres opgaver var mangfoldige, men mest omfattende var bekæmpelsen af overbefolkning og sygdom samt kontrollen med prostitution. Selvom boligen var privatsfære, var den også det fysiske rum, hvor overtrædelserne af sundhedsvedtægternes bestemmelser foregik. Derfor blev mindrebedmedles boliger systematisk overvåget og kontrolleret af myndighederne.

Peder Madsens Gang var et af de steder i København, hvor Sundhedspolitiet brugte meget tid i forhold til beboerantallet. En gennemgang af ca. 50 forskellige rapporter, plus diverse løst liggende og usystematiserede sager fra en kasse mærket ”vedr. overbefolkede lejligheder 1863-70” viste, at alle ejendommene på et tidspunkt mellem 1866 og 1873 var gennem mindst én undersøgelse.

Rapporterne er nøgterne beskrivelser af en bestemt sagsgang, skrevet af de politifolk, der blev sendt ud. Rapporterne beskriver de dårlige og sundhedsskadelige forhold samt overbefolkningen og dens konsekvenser. De har gjort det muligt at skabe et detaljeret billede af det fysiske miljø, der udgjorde rammerne for livet i gaden: Hvordan så værelserne ud, hvor meget plads var der, hvor mange boede der, hvilke problemer var der med kostalde, gårdmiljø, toiletforhold, trapper og lignende. Rapporterne beskriver også de mennesker, der boede i de overbefolkede lejligheder: Navn, status, husholdets sammensætning, logerende og børn. Alle sammen fremragende små spor, der kan være med til at sandsynliggøre, hvordan livet formede sig i gaden.

En anden type af Sundhedspolitiets rapporter er rapporter om sygdomstilfælde, der kan supplere de før nævnte oplysninger. De fleste af beboerne i Peder Madsens Gang modtog offentlig fattighjælp, og kunne få gratis hospitalsophold på Kommunehospitalet og Kgl. Frederiks Hospital.¹⁰ Det var distriktslægen, der indstillede patienter til indlæggelse, men det var Sundhedspolitiet, der transportererede de syge og stod for rapportskrivningen. Rap-

porterne er beskrivelser af de værelser, hvor sygdommen var opstået, og for eksempel hvor den eller de syge havde ligget i rummet. Så følger navne, alder, ægteskabelig status og stilling på både de syge og de resterende beboere i lejligheden (og i visse tilfælde for alle personer i ejendommen). De nævnte navne har det været muligt at genfinde i patientjournalerne fra hospitalerne. Oplysningerne i patientjournalerne varierer og omhandler mest udviklingen fra dag til dag, såsom temperatur, afføring, appetit og den slags. Men dertil kommer også interessante oplysninger om barnefødsler, daglig alkoholindtagelse og tiden før indlæggelsen; hvordan har patienten haft det i hjemmet eller på arbejdspladsen. Her finder man for eksempel patienter, der fortæller, at de er blevet på arbejdspladsen frem til indlæggelsen, selvom de nærmest ikke har kunnet holde sig oprejst ved egen hjælp.

Indvandring og mobilitet

I studiet af livet i Peder Madsens Gang er folketællingen fra 1. februar 1870 en anden vigtig kilde. Folketællinger indeholder væsentlige informationer, der er med til at give et nuanceret billede af en gades eller et områdes beboersammensætning. Men i arbejdet med folketællinger er det vigtigt at huske, at de repræsenterer et statistisk "snapshot" af et samfund, der rent faktisk var i stor bevægelse.

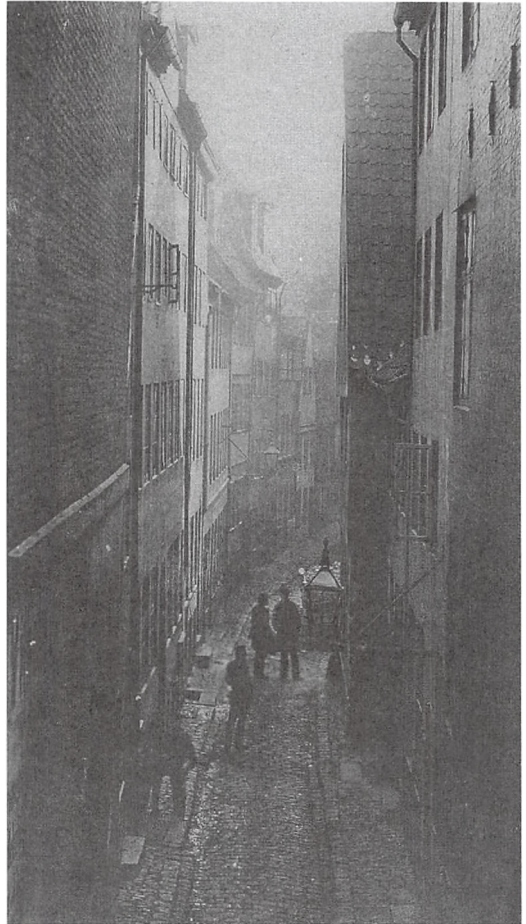
Ved folketællingen i 1870 boede der 768 personer i Peder Madsens Gang. Ved tidligere tællinger foretaget internt af Sundhedspolitiet boede der 531 personer i 1868 og 471 personer i 1869. En sammenligning af personerne i Sundhedspolitiets optælling fra 1868 og den officielle folketælling fra 1870 viser, at udskiftningen i Peder Madsens Gang var stor. Det var reglen snarere end undtagelsen, at der ved tællingerne boede nye mennesker i lejlighederne.¹¹

En af forklaringerne på de store forskelle i beboerantal var, at et stort antal prostituerede i gaden var blevet smidt på porten i foråret 1869. I stedet for en eller to prostituerede i lejlighederne boede der nu familier med logerende.

En anden forklaring var, at sundhedspolitiets tælling var foretaget om sommeren. På den årstid boede der færre i gaden end om vinteren, hvor de officielle tællinger fandt sted. Årsagen var blandt andet, at mange tog tilbage på landet, hvorfra de oprindeligt var kommet, for at arbejde om sommeren. I vintermånederne vendte de tilbage, og lejlighederne i Peder Madsens Gang blev igen fyldt til bristepunktet. Logerende var i højeste kurs om vinteren, når vejret gjorde mange arbejdsmænds situation ustabil, og familierne havde brug for et supplement til huslejen.

En tredje forklaring på stigningen i befolkningen var den kontinuerlige indvandring fra land til by, som steg markant fra midten af 1800-tallet. Af de 768 personer, der befandt sig i Peder Madsens Gang ved den officielle fol-

Den smalle Peder Madsens Gang, hvor solens stråler aldrig nåede frem og som i den liberale avis Fædrelandet i 1871 fremstod på følgende vis: Ligesom der er Dyr, hvis Instinkt anviser dem Dynd, Møddinger, Aadsler og anden Uhumskhed til Opholdssted, saaledes er der jo aldeles ingen Tvivl om at der er Mennesker, med hvem det Samme er Tilfældet. Befolkningen i Peder Madsens Gang, Husværter som Lejere, vilde, forjagne ved Expropriation eller frivillig fortrukne derfra, ikke søge det Lys og den Luft, som "Dbgbl." (Dagbladet) i sin Menneskekjærlighed vil anviser dem; men de vilde søge andre Kroge og Huler, hvor de findes, og vrage hine Goder; fordi man blev af med Gaden, blev man ikke af med Befolkningen og dens Maade at leve paa, men den kom i det Højeste til at leve under en lille Smule bedre Forhold, og bedst er det vistnok i hvert Fald ogsaa, at den spredes." (Fædrelandet, 14. juli 1871). Foto af E.V. Harboe, ca. 1870. (Det Kongelige Bibliotek, Kort- og Billedafdelingen)

ketælling i februar 1870, var 412 personer ældre end 15 år, og af disse var 53 % indvandret fra andre steder på Sjælland, fra Lolland, fra Skåne og enkelte også fra Jylland. At halvdelen af gadens voksne befolkning på dette tidspunkt var mennesker født uden for København eller Frederiksberg, giver et fint billede af den generelle udvikling i København fra 1840 og frem. Hovedstaden var i vækst, og tilvæksten var i høj grad udefrakommende.¹²

København var i begyndelsen af 1800-tallet en lille hovedstad, både hvad angik størrelse og befolkningstal. Først mod midten af århundredet begyndte indbyggertallet at stige. Fra 1840 til 1860 øgedes den københavnske befolkning med ca. 35.000 personer, hvoraf omtrent 2/3 af stigningen skyldtes indvandring. Stigningen var dog intet imod væksten i de følgende årtier, hvor byens befolkningstal på under 30 år blev fordoblet og siden hen voksede

endnu hurtigere, hvilket fig. 1 viser.¹³

	Indbyggere inden for den gamle voldlinje	Indbyggere i vold- og brokvartererne
1840	115.799	5020
1860	130.827	24.316
1880	131.641	103.209
1901	108.855	241.932

Fig. 1. Tallene omfatter ikke Valby, Brønshøj, Sundbyerne samt Frederiksberg, som alle var områder i stor vækst fra ca. 1870 og frem. Samlet set havde hele hovedstadsområdet ca. 150.000 indbyggere i 1840, mod ca. 1.000.000 i 1939.

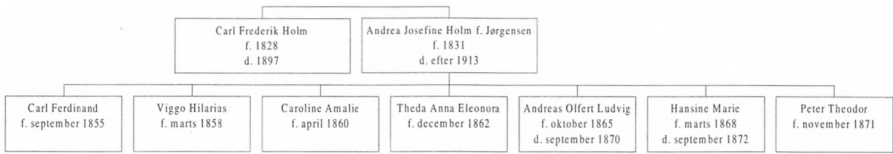
Indbyggertallene fra Peder Madsens Gang og København fortæller en overordnet historie om befolkningstilvækst. Men bag tallene gemmer der sig en mobilitet i befolkningen, som først bliver tydeligere, når man går tæt på og fokuserer på enkelte familier og deres flyttemønstre.

Den, der beskæftiger sig med personhistorie ved fra ”forfølgelsen” af bestemte personer, at især den mindrebemidlede del af befolkningen ofte flyttede. Sundhedspolitiets rapporter og tællinger sammenholdt med den officielle folketælling er unikke kilder til at vise denne mobilitet. Over en periode på blot to år viser de en meget stor udskiftning. Der er ikke nogen enkel forklaring på mobiliteten, men den kan blandt andet ses som en evne til hele tiden at tilpasse sig nye økonomiske forhold. Mobilitet og tilpasningsevne synes at være nøgleord til at forstå, hvordan byens forarmede arbejderfamilier overlevede.

Andrea Josefine Holm og hendes familie

Den 25. september 1857 stod den knap 26-årige Andrea Josefine Jørgensen i Helligåndskirken og sagde ja til at ægte den tre år ældre slagtersvend Carl Frederik Holm.¹⁴ At deres fælles barn Carl Ferdinand netop var blevet to år og at Andrea Josefine var gravid i 4. måned med den næste lille Holm, vidner om, at de havde levet sammen gennem længere tid.

Parret Holms andet barn blev døbt Viggo Hilarius. To år senere, i april 1860, kom lillesøsteren Caroline Amalie til verden. I december 1862 kom Theda Anna Eleonore og i oktober 1865 Andreas Olfert Ludvig. Den 30. december 1867 flyttede familien på syv ind i Peder Madsens Gang nummer 7 på 2. sal. Her lejede de et værelse mod gaden på 11 m² og et køkken mod gården på 9 m², hvilket efter normale standarder i gaden var en forholdsvis stor lejlighed. Men familien havde også brug for plads, da Andrea Josefine igen var gravid.

I marts 1868, 3 måneder efter flytningen, fødte hun sit sjette barn, der blev døbt Hansine Maria.

Som tidligere omtalt var udskiftningen i Peder Madsens Gang stor, men familien Holm var et af de mere faste elementer i gaden, og det fremgår af almisseprotokollerne, at de boede der frem til 28. november 1871. Herefter flyttede de et par gader væk til Vognmagergade, hvis ildebrandshuse var i bedre stand end ejendommene i Peder Madsens Gang. Men gaden havde det samme ry som Peder Madsens Gang; et samlingssted for fattigfolk og deres smittende sygdomme.¹⁵

Året efter vendte familien tilbage til Peder Madsens Gang,¹⁶ først i nummer 4, siden i nummer 16 på kvisten og efter et halvt år rundt om hjørnet til Pistolstræde 4 på 2. sal. Disse flytninger skete samtidig med ændringer i husholdets størrelse og sammensætning. I maj 1870 blev Carl Ferdinand konfirmeret og dermed udskrevet af almisseprotokollen som ikke længere hørende til familien, hvorfor det også må formodes, at han flyttede. Fire måneder senere, den 13. september, døde den knap 5-årige Andreas Olfert.

Et rugbrød mindre om ugen

Familien havde siden 1866 modtaget fattighjælp, der bestod af fem ugentlige rugbrød og en halvårlig huslejhjælp på 10 rigsdaler. Samme dag som Andreas Olfert døde, blev brødhjælpen reduceret fra fem til fire brød om ugen. Oplysningen er hentet fra almisseprotokollen og peger på, at distriktets fattigforstander med det samme har været informeret om dødsfaldet. Oven i en formodentlig stor sorg skulle familien også rumme myndighedernes indblanding, og hændelsen viser, hvor tæt familiens liv blev fulgt.

Kun fire dage efter broderens dødsfald blev den 3-årige Hansine Maria indlagt på Kommunehospitalet med begrundelsen "Overfyldning i Hjemmet".¹⁷ Indlæggelsen blev fulgt op af en henstilling fra Magistraten til politidirektøren, der skulle undersøge de sanitære forhold i lejligheden. Anklagen om overfyldning af hjemmet kom på et tidspunkt, hvor familien aldrig havde været færre i lejligheden. Et halvt år tidligere havde der boet ti personer, mod nu "kun" seks. De ti personer, der boede der på folketællingsdagen i 1870, var udover de otte Holm'er to logerende kvinder: Enken Karen Kjerstine Borre på 38 år og den gifte Jakobine Margrethe Rysel på 59 år, der begge ernærede

sig ved rengøring. Om de to kvinder boede der for en længere periode eller kun den ene nat er ikke til at sige med sikkerhed. Men deres tilstedeværelse viser, at fattighjælpen kun fyldte en del af tomrummet i maverne på medlemmerne af familien Holm.

Fem dage efter Hansine Marias indlæggelse inspicerede Sundhedspolitiet lejligheden, og det blev noteret at ”Lejligheden er ordentlig vedligeholdt”, og den lille datter vendte tilbage. Nogle måneder senere var Andrea Josefine atter gravid. I midten af november 1871 fødte hun Peter Theodor, og det var umiddelbart herefter, at familien flyttede til Vognmagergade. Familien havde også brug for mere plads, efterhånden som børnene blev større, og flokken nu igen blev forøget.

Året efter var der atter forandringer i familiens størrelse. Viggo Hilarius blev konfirmeret i maj og flyttede derefter, og i slutningen af september 1872 døde den 4-årige Hansine Maria. Med øjeblikkelig virkning blev fattighjælpen igen skåret ned. Denne gang fra fire til tre brød om ugen. Nu reduceret til fem flyttede familien tilbage til Peder Madsens Gang. Denne gang i nummer 4, i en 1-værelses lejlighed med fælleskøkken på i alt godt 13 m².

Fødsler, dødsfald, skolegang og konfirmationer er begivenheder, der har haft betydning for både de individuelle familiemedlemmer og for familien som helhed. Forandringerne har været efterfulgt af perioder med tilpasning til nye roller. Når et nyt barn blev født, mistede det hidtil yngste barn sin status og skulle indpasse sig i familiens struktur på en ny måde. Når et barn flyttede hjemmefra, fik det næste barn i flokken nye ansvar, forpligtelser og måske privilegier. Ændringerne i familien havde ikke kun social, men også stor økonomisk betydning. Flere eller færre munde at mætte krævede ændrede indkomst- og udgiftsstrategier. Det var en kamp at få regnskabet til at hænge sammen.

Familiens udgifter – husleje, klæder, brændsel og mad

Familien Holm modtog offentlig fattighjælp og havde, i hvert fald på folketællingsdagen, logerende, hvilket peger på, at der har været brug for supplement til den indtjening, familien havde fra arbejde. Lad os her forsøge at opstille et realistisk billede af, hvilke udgifter og indtægter en familie, der levede under samme kår som familien Holm, har haft.

Årene omkring 1872 var præget af en del uro og strejker. De udsprang af arbejdernes utilfredshed med lønforhold og længden af arbejdsdagen, der typisk var på mellem 12 og 14 timer, 6 dage om ugen.¹⁸ Indenrigsministeriet foranstaltede derfor en stor undersøgelse af arbejderfamiliers levevilkår, der blev offentliggjort under navnet ”Oplysninger om Arbejdernes økonomiske Vilkaar i Kongeriget Danmark i Aaret 1872”.¹⁹

Grundlaget for undersøgelsen var 119 besvarelser på skemaer uddelt til kø-

benhavnske arbejdspladser. Skemaerne opdelte familiernes udgiftsposter i fire fundamentale kategorier: 1. husleje, 2. klæder, 3. brændsel, lys og vask samt 4. føde herunder brændevin og tobak.²⁰ Disse kategorier benyttes også i det følgende regnskabseksempel. 19 af besvarelserne kom fra medlemmer af Dansk Arbejderforening (oprettet 1871) og var særligt udførlige. Resultaterne herfra er udgangspunkt for sandsynliggørelse af familien Holms situation, idet kildematerialet om familien kun giver ganske få oplysninger om priser, indtægter og udgifter.²¹

I en af Sundhedspolitiets mange opgørelser er angivet, at lejligheden under familien Holms i Peder Madsens Gang nr. 7 kostede 24 rd. eller 48 kr. halvårligt.²² Den havde samme størrelse som Holms, var lejet ud af samme vært, og man må gå ud fra, at huslejen har været ens. Fattigvæsenet betalte 20 kr. direkte til udlejer, så huslejen var reduceret til 28 kr. halvårligt eller 1 kr. og 10 øre ugentligt. Ugentlig huslejebetaling var den mest udbredte termin, idet de fleste arbejdspladser udbetalte lønninger hver fredag eller lørdag.²³

Udgifterne til klæder var for de dårligst stillede familier skåret ned til et minimum. Ifølge Richard Willerslev udtalte flere af arbejdsgiverne i forbindelse med Indenrigsministeriets undersøgelse, at arbejderne generelt gik dårligt klædt.²⁴ Tøj gik i arv mellem søskende, og når der blev brugt penge på klæder, blev de som regel købt hos marskandiseren. Her var de brugte, forholdsvis billige og kunne købes på afbetaling, typisk for 1 kr. om ugen. Afdragsordningerne var populære, og alle 19 familier i Indenrigsministeriets undersøgelse havde gæld til en marskandiser.²⁵ Ligeegyldigt hvor meget en familie sparede på linned, klæder og sko, så skulle det man havde repareres, og af og til skulle nyt, eller mere sandsynligt brugt, anskaffes og ugentlig afdrages. Med de mange børn har familien Holm slet ikke kunnet undgå at have udgifter til klæder, sko og ikke mindst reparationer, og 50 øre ugentligt til denne udgiftspost er et realistisk bud.²⁶

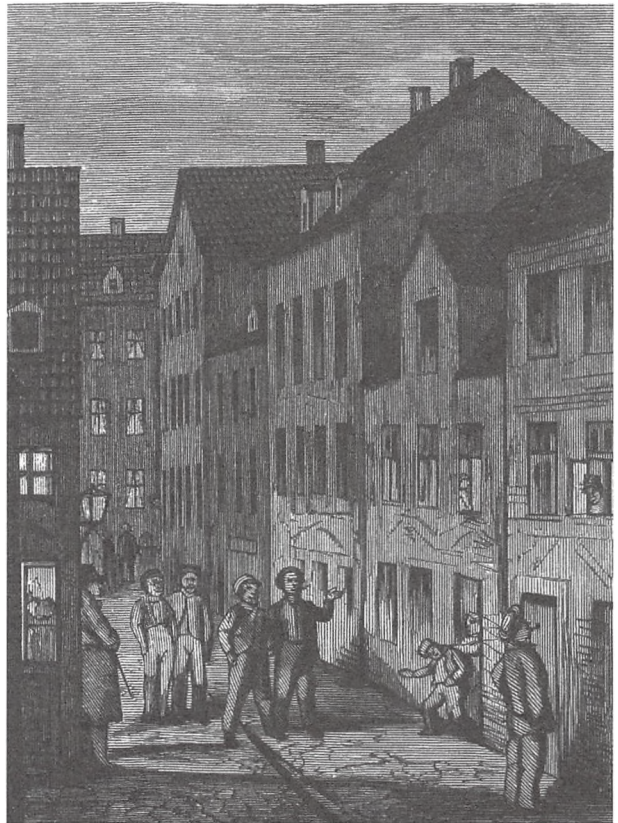
Hvor meget den enkelte familie brugte på brændsel, lys og vask varierede fra 30 til 70 rd. årligt.²⁷ En af undersøgelsens budgetter var fra en familie med to voksne og tre børn, hvis udgift til sæbe og soda, blanksværte og sand, 1½ skæppe kul, brænde og petroleum var på i alt 6 mark og 23 skilling om ugen eller omregnet 2 kr. og 46 øre.²⁸ Mindre kunne sikkert gøre det, hvis der blev sparet på brænde og kul, der var de største udgifter, men under 2 kr. om ugen til formålet har ikke været realistisk.²⁹

Flere forskellige beregninger i samtiden, hvoraf en var foretaget af fattigforstanderen for 2. fattigdistrikt i København, pegede på, at madudgifter omkring 12 skilling pr. individ pr. dag var et eksistensminimum.³⁰ For familien Holm ville det betyde en daglig udgift til mad på 96 skilling eller 2 kr., svarende til 14 kr. ugentlig.

Brændevin og mandlig integritet

Med i beregningen af udgifterne på madbudgettet henregnede undersøgelsen fra Indenrigsministeriet også brændevin, øl og tobak. At brændevin var hverdagskost for størsteparten af de københavnske arbejdere, er en kendt sag. Hvor meget den enkelte drak, var selvfølgelig individuelt, men statistikker fra samtiden viser, at nydelsen af brændevin og bajersk øl var stærkt udbredt, og i sammenligning med nabolandene Norge, Sverige og Tyskland lå Danmark bemærkelsesværdigt højt.³¹

Brændevinen blev produceret i et af Københavns 69 brænderier (det som lå i Peder Madsens Gang lukkede i 1867) og solgt på beværtninger og udsalgssteder med eller uden ret til udskænkning.³² Der var aldrig langt til det nærmeste udskænkingssted. I 1880³³ havde København en beværtning for hver 174 indbygger, og i Peder Madsens Gang lå fem.³⁴ Antallet af udsalgs- og udskænkingssteder steg for hvert år, og det samme gjorde forbruget. I 1880 blev det anslået, at hver mand over 20 år indtog 67 liter brændevin om året, og oveni kom ca. 400 liter øl eller tre ”halve bajere” om dagen.³⁵ Om

Xylografi af og fra P. Klæstrup: *Det forsvundne København. Minder fra "de gode gamle Dage"*. Bind 1. Kbh., 1877.

denne mængdes betydning for arbejdsmanden skrev William Scharling: ”De anførte Data oplyse imidlertid om, at Adgangen til at erholde Spirituosa er overmaade let i Danmark, at den ogsaa benyttes i stort Omfang og at Forbruget ikke er synderlig besværet ved Afgifter til det Offentlige. Derimod vil man ikke af dem kunne udlede noget bestemt om, i hvilket Omfang der hersker egentlig Drikfældighed. Dersom virkelig hver voxen Mand drak omtrent 1/5 Pot om Dagen, vilde dette ganske vist være et betydeligt Forbrug, men dog næppe kunne karakteriseres som Drikfældighed ...”.³⁶ Billedet underbygges af en gennemgang af patientjournaler fra Kommunehospitalet og Kgl. Frederiks Hospital fra sommermånederne 1871. I den periode havde 12 arbejdsmænd fra Peder Madsens Gang været indlagt, hovedsageligt på grund af tyfus. Adspurgt ved indlæggelsen angav halvdelen, at de dagligt drak og den hyppigst angivne mængde var mindst 1 pægl spiritus om dagen. Ved to arbejdsmænd var endvidere angivet, at de led af delirium tremens og var svære at komme i kontakt med, fordi de hallucinerede.

Bag statistikkerne om druk gemmer sig både arbejdere, der aldrig drak, og arbejdere der drak rigtig meget. Men selvom der har været undtagelser, underbygger den lille undersøgelse af udvalgte patientjournaler billedet af et samfund, hvor drikkeri var en integreret del af arbejderens liv.

Alkohols vanedannende karakter må formodes også at have eksisteret i 1860'ernes København, og en daglig indtagelse af ¼ liter brændevin har uden tvivl haft fysiske konsekvenser, hvilket blandt andet patientjournalerne afslører. Det er en vigtig pointe, at alkohol og fattigdom gik hånd i hånd. Alkoholen var med til at mærke kroppen, og de sundhedsmæssige konsekvenser fik social betydning, ligeså vel som drikkeriet havde stor økonomisk betydning. Men samtidigt må drikkeriet også ses i en bredere kulturel sammenhæng, hvor snapsen var en uundværlig del af arbejdsmandens identitet og integritet.

For at opstille et realistisk budget antages at også Carl Frederik Holm drak en daglig ration. En pægl brændevin om dagen kostede ca. 7 skilling, en flaske øl ca. 4 skilling, og hvis der endvidere blev købt tobak for en skilling, hvilket var et almindeligt forbrug³⁷, var den samlede udgift på 12 skilling eller omregnet 1,70 kr. om ugen.

Et regnskab som ikke hænger sammen

På baggrund af ovenstående er det muligt at opstille et kvalificeret bud på familien Holms ugentlige udgifter:

Udgifter:	Husleje:	1 kr.	10 øre
	Klæder:		50 øre
	Brændsel:	2 kr.	00 øre
	Brændevin og tobak:	1 kr.	70 øre
	Mad:	14 kr.	00 øre
<hr/>			
I alt:		19 kr.	30 øre

Et var udgifterne, et andet de mulige indtægter. I Indenrigsministeriets før-omtalte undersøgelse (jf. s. 9-10) havde de 19 medlemmer af Dansk Arbejderforening både angivet oplysninger om arbejdernes indtægter og udgifter. Heraf fremgik det, at tolv af arbejderne dagligt tjente mellem 177 og 200 øre og syv tjente mellem 200 og 211 øre.³⁸ Medlemmerne af Dansk Arbejderforening var fastansat hele året og dermed bedre stillet end de fleste arbejdere i Peder Madsens Gang. Deres lønninger har sandsynligvis ligget tættere på den som Gl. Carlsberg og Københavns Kommune betalte sine arbejdsmænd, der fik 150 øre.³⁹ Hvis der regnes med, at lønnen for de ufaglærte arbejdsmænd i Peder Madsens Gang var omkring 150 øre, og at de arbejdede ca. 10 timer om dagen eksklusiv frokostpause, som de selv betalte, blev det en ugeløn på 9 kr. og en årsindtægt på ca. 450 kr. eller 225 rd.⁴⁰ I folketællingen angives Carl Frederik som slagtersvend, men i almisseprotokollerne som arbejdsmand. Han var løst tilknyttet arbejdsmarkedet og tog arbejde, hvor det var at få. Det er derfor usandsynligt, at han har tjent meget mere end 9 kr. om ugen.

Kvinderne arbejdede også, men deres tilknytning til arbejdsmarkedet var løsere end mænds, deres løn lavere og deres arbejdsliv generelt sværere at kvantificere. I en enkelt af protokollerne er det angivet, at Andrea Josefine ernærede sig ved rengøring, men så enkelt har det nok ikke været. Andrea Josefine har ganske givet arbejdet, men har samtidig haft det daglige ansvar for børnene. Hun skulle kombinere et arbejdsliv med rollen som moder. Dette kunne blandt andet løses ved at kombinere hjemmearbejde og forretning. Tøjvask for egen familie samtidig med tøjvask for andre. En anden mulighed, som mange kvinder måtte benytte sig af, var hjemmesyning for en fabrikant.

Børnene kunne også bidrage, og eftersom fabriksloven, som modvirkede den værste udnyttelse af børns arbejde i industrien, først blev indført i 1873,⁴¹ er det sandsynligt, at flere børn fra gaden har arbejdet på fabrik eller mindre værksteder.⁴² Børnene skulle i skole, så arbejdet var oftest kun halvdags. Den gennemsnitlige arbejdstid for arbejdende børn i 1872 var 7 timer inklusive en times frokostpause, og lønnen for en halv dags børnearbejde var mellem 6 og 10 skilling afhængig af alderen.⁴³ Den indtægt to af familien Holms ældste børn kunne supplere med, hvis de arbejdede, var mellem 40 og 60 skilling.

Det svarede til ca. 1 kr. hver, og dermed har børnenes arbejde været et væsentligt supplement.

At opstille et budgeteksempel er selvfølgelig statisk. I dagligdagen er mulige indtægter og udgifter indgået i en langt mere dynamisk økonomisk ramme. Det er for eksempel ikke til at sige, hvilken værdi Fattigvæsenets tilskud i form af rugbrød har haft, men brødene vejede 8 pund stykket, og var en bastant del af de daglige måltider. Det er heller ikke til at sige, hvor ofte familien havde logerende og hvor meget de betalte. Men lige meget hvor meget familien har strengt sig an og slidt, er det usandsynligt, at den har kunnet tjene 19 kr. om ugen. Der har måtte skæres i udgifterne, og den bedste buffer var maden, der var den største udgiftspost.

Familien Holm var ikke alene med oplevelsen af, at deres budget ikke hang sammen. Sådan svarede 17 af de 19 familier som Indenrigsministeriet havde udspurgt, selvom de var bedre stillet end de fleste familier i Peder Madsens Gang. At leve på sultegrænsen defineres ved, at mere end 60% af en indkomst går til mad.⁴⁴ I alle de undersøgte arbejderbudgetter, og i det opstillede budget, blev ca. to tredjedele af de indtjente penge brugt på fødevarer. Indtjeningen var omvendt proportionel med den procentvise madudgift, således at jo lavere indtjening, jo større del af den blev brugt på mad.⁴⁵ Store dele af befolkningen i Peder Madsens Gang, familien Holm inklusiv, har lidt under den dårlige økonomi og været kronisk sultne.

Brød, fedt og puddersukker

”Vi fik gerne Kaffe, af og til med Fløde i og af og til sort, og Brød til, af og til med Smør eller Fedt paa og af og til bare med Sirup. Om Vinteren, naar Skibene ikke gik, knob det lidt for os. Da hændte det, at vi delte et Stykke tørt Rugbrød og legede, at den ene Halvdel var Flæsk og den anden Brød.”⁴⁶ Ordene i citatet stammer fra en beretning nedskrevet af Ida Jensen, der som ganske ung, uden mor og med en syg far, måtte forsørge sine tre yngre søstre. Erindringen er udateret, men forskellige oplysninger indikerer, at Ida Jensen må være født omkring 1860-70.

Oplevelsen af at stå op om morgenen med sulten gnavnende i kroppen og finde, at det eneste spiselige var et stykke tørt brød til deling, har Ida Jensen delt med mange. Når maden er sparsom og ensformig, vækkes fantasier og forestillinger om, hvad den kunne være, hvis bare man havde råd. Kvindederindringerne i bogen *Raske Fjed* har mange passager, hvor der fortælles om temaet mad. Mest fordi der næsten altid var for lidt af den, og fordi den var ensformig. Erindringen om, hvordan mor kæmpede en kamp for at få et budget til at hænge sammen, at få mad på bordet og eventuelt at skjule for børnene, at far kom fuld hjem med tomme lommer, er også stærk i flere beretninger.

Maden fyldte særligt meget i kvindernes liv, fordi hele sfæren omkring maden, med undtagelse af konsumeringen, var et udpræget kvindeunivers. Det var oftest kvinderne, der stod for husholdningen, vidste hvordan de skaffede maden billigst og tilberedte den med de midler, de havde til rådighed.

Hvad blev der så sat på bordene i Peder Madsens Gang? Meget peger på, at det i hvert fald ikke var den samme kost, som kvinderne selv havde spist, da de var børn, hvad enten de var vokset op på landet eller i byen. Mange danske landbrug blev i perioden frem mod 1880'erne omlagt fra vegetabilsk til animalsk brug, hvilket kunne ses i befolkningens madvaner. Der var et voksende forbrug af okse- og kalvekød samt mejeriprodukter som sødmælk og smør, men disse forbrugsstigninger skyldtes hovedsageligt bedre stillede menneskers vaner. Hos den mindrebemidlede del af befolkningen betød den markante ændring i forbrugsvanerne fra 1850 og frem, at hovedernæringen i stedet for grød og øl blev erstattet af brød og kaffe. De danske animalske landbrugs- og mejerivarer var dyre og blev hovedsageligt eksporteret til England. I stedet importeredes billig amerikansk flæsk og fedt samt kaffe og sukker.⁴⁷

Ida Jensens erindring om kaffe, brød, fedt og sirup giver et meget godt billede af hovedbestanddelene i måltiderne for store dele af den danske befolkning; brød, fedt og puddersukker.⁴⁸ Fødevarer der ikke lyder som gode og nærende kostbestanddele. Men kaffe og sukker samt alkohol og tobak var dulmende i en hård hverdag.⁴⁹ Stimulanser medvirkede til at holde den altid arbejdende krop kørende, og samtidige undersøgelser viste, at den danske arbejderbefolknings kaloriebehov i større grad end arbejderbefolkningens andre steder i Europa blev dækket af fedtstoffer.⁵⁰

Forespørgsler til københavnske arbejdsgivere i begyndelsen af 1870'erne viste, at kosten var god og nærende for de bedre stillede arbejdere, f.eks. i håndværkerstanden. Den almindelige arbejderfamilie havde ikke samme udsigt til god og nærende mad, og spiste kun ganske sjældent kød eller varm mad.⁵¹ Hvis der blev spist varm mad, var det ofte om søndagen, i hvert fald hvis pengene blev indtjent på arbejdspladser, hvor lønningsdagen var lørdag. Måske blev den tilberedt af kvinden i hjemmet, eller hvis køkkenforholdene var for dårlige, havde manden mulighed for at købe et måltid ude i byen på et kollektivt bispisningssted. Han kunne for eksempel bestille en portion varm Rumfordsuppe med brød.⁵² Ideen med bispisningsstederne og suppen var at lave store mængder nærende sammenkogte retter til billig penge. Fordelene var åbenlyse. Store varemængder kunne købes billigt ind, og det var ligeledes billigere i brændselsenergi at koge alle ingredienser sammen i stedet for hver for sig, selvom det betød, at retten skulle koge længere.

Rumfordsuppen udgør et symbolsk billede på, hvad der ikke kunne lade sig gøre for de fleste kvinder i Peder Madsens Gang: At servere varm og nærende mad til deres børn, simpelthen fordi køkkenforholdene umuliggjorde mad-

lavning hjemme. Ofte gjorde bolig- og køkkenforholdene det også umuligt at gemme mad, og husholdning blev et fra hånden til munden projekt. Penge blev omsat til hurtig mad, for når sulten gnavede, var der ikke tid eller overskud til økonomiske og eftertænksomme indkøb.

At kosten var ensformig og direkte usund, med det alt for store indtag af kulhydrater og fedtstoffer og alt for få proteiner, skyldes ikke nødvendigvis, at kvinderne manglede viden om ernæring. Kvinderne havde ganske sikkert en grundviden om, at der var en sammenhæng mellem den føde man indtog og fysisk velbefindende. De har nok haft en viden om, at det var bedst at være mæt, at mælk var godt for babyer, at kød var godt for alle, at varme, kogte måltider var bedre end kolde, og at krydderier var et godt supplement til en ellers kedelig kost. Men viden om ernæring kunne ikke konkurrere mod dårlig økonomi, og kvinderne har derfor købt og tilberedt, så de bedst kunne mætte deres familie.

Et langt liv uden penge

De foregående afsnit har omhandlet forskellige sider af familien Holms liv. Synliggørelsen af mulig indtjening, mulige udgifter og kostens bestanddele viser, at der har skullet stor opfindsomhed til for at få hverdagen til at hænge sammen. Rugbrødene fra Fattigvæsenet har måske udgjort hoveddelen af familiens kost og har været suppleret med fedt, smør, puddersukker, kaffe og nogle varme måltider til Carl Frederik og de ”voksne” drenge. Men at gå mæt til ro har ikke været en selvfølge. Sult var en del af hverdagen.

Når det var så vanskeligt at få de mindrebemidlede privatøkonomi til at hænge sammen, var konsekvensen den, at budgettet hele tiden måtte tilpasses deres konstant omskiftelige tilværelse.⁵³ Alle bidrog til familiens indtjening, og når Carl Frederik tjente penge, og det gik nogenlunde, kunne Andrea Josefine måske nøjes med at vaske eller gøre rent ude et par gange om ugen. Men særligt i vinterperioden kunne det af og til være vanskeligt for arbejdsmænd at finde arbejde. I de perioder, hvor Carl Frederik ikke tjente penge måtte Andrea Josefine arbejde hårdere, og han måtte stå for husholdningen, indtil han igen havde arbejde.⁵⁴

Manglen på penge vedblev at præge Andrea Josefines og Carl Frederiks liv. Almisseprotokollerne oplyser, at de gennem 1890'erne boede en stor del af tiden i Borgergade 116 på tredje sal. I 1891 modtog de 25 kr. i halvårlig husleje, i 1893 30 kr. hvert halve år, og i 1896 10 kr. om måneden.

Penge var én bekymring, helbredet en anden. Andrea Josefine er fra midten af 90'erne noteret som arbejdsudygtig.⁵⁵ Slidt ned af et liv med mange børnefødsler, store sorger, hårdt arbejde og et liv i konstant bevægelse. Carl Frederik blev den 7. januar 1897 indlagt på Sankt Hans Hospital for sindslidende, hvor han døde den 10. februar på sin 69-års fødselsdag. Andrea Josefine leve-

Et kig fra Østergade ind gennem porten til Peder Madsens Gang. Om kontrasten mellem det pæne strøg og slumkvarteret, der kun var adskilt af porten, skrev distriktslæge F.F. Ulrik i 1871: "Paa mig selv har det altid virket overordentlig nedstemmende at see paa den ene Side af Svane Apothekets Port i en ustandselig Strøm drage forbi alt, hvad vi besidde af Luksus, Forfinelse og Rigdom, medens, indenfor samme, usunde Boliger, Nød og Kummer ere nærved at decimere en ulykkelig befolkning!" F.F. Ulrik, "Kan Peder Madsens Gang betragtes som et Sygdoms Focus?" (*Hygiejniske Meddelelser*, 1871). Foto, Chr. Neuhaus. (Det Kongelige Bibliotek, Kort- og Billedafdelingen).

de videre, modtog fattighjælp og flyttede stadig ofte. Men fattighjælpen blev reduceret efter mandens død. Fra den ene måned til den næste modtog hun kun 5 kr. til månedlig huslejhjælp. At blive enke havde konkret økonomisk betydning, og Andrea Josefine har skullet blive ved med at klare sig igennem ved opfindsomhed. Den sidste indskrivning i almisseprotokollen var 13. februar 1915, hvor hun modtog 18 kr. om måneden i huslejhjælp. Sporene efter Andrea Josefine stopper der, hvor hun var 83 år og stadig i live.

Afslutning

På trods af tidernes hårdhændede kassation af arkivmateriale omhandlende forvaltningen af mindrebemidledes liv, kan der graves spændende kilder frem til sandsynliggørelse af levede liv. Denne artikel har forsøgt at sandsynliggøre familien Holms liv i Peder Madsens Gang omkring 1870, og selvom oplysningerne ikke er mangfoldige, har de alligevel givet tilstrækkeligt stof til at udgøre grundlag for en livshistorie.

Det er vigtigt at fastholde, at sandsynliggørelse ikke er det samme som bevis. Denne artikel har kun vist en flig af familiens liv, og det er muligt, at Holm'erne har klaret sig på ganske anden vis, end artiklen er kommet frem til. Men den har vist, hvordan personhistorie kan supplere bredere historiske fremstillinger og omvendt. Historien om familien Holm er på den ene side ganske unik, og på den anden side en fortælling om mere generelle vilkår, der synes at være fællesnævner for en større gruppe mennesker.

Tidsrejsen er forbi, men det er forfatterens håb, at artiklen har pustet liv i forestillingerne om nogle af historiens almindelige borgere og deres København. Med god fantasi kan det godt lade sig gøre at foretage egne tidsrejser i hovedstaden. Man kan f.eks. gå ind i Pistolstræde og stille sig i det fjerneste hjørne, hvor bindingsværk stadig viser, hvor lavt der var til loftet. Her lukker man ørerne for nutidens by, og kan med god fantasi blive sat tilbage og høre en mor, der kalder på sine unger, et skænderi mellem ægtefæller, en vask der bliver hængt op, en prut på dasset, en arbejdsmand der bander på svensk, en sælgkone der råber om gulerødder, en sadelmagers knirkende læder eller en betjent med ærinde i et af de faldefærdige huse.

Andre tidsrejser kan begynde på arkiverne rundt om i landet (og glem ikke vores nabolande!), hvor det vrirler med historier om de utallige mennesker, der har befolket jorden før os. Rigtig god fornøjelse.

Noter:

- 1 Artiklen er skrevet på baggrund af forfatterens speciale Kvindeliv i Peder Madsens Gang – en undersøgelse af udvalgte kvinders vilkår, strategier og muligheder i en københavnsk gade omkring 1870, Roskilde 2004. Specialet kan blandt andet lånes hos Kvininfo.
- 2 Paul Auster: Orakelnat, København 2003, s. 131. Den omtalte rejsende har i romanen en sammenhæng med H. G. Wells novelle The Time Machine.
- 3 Palle Ove Christiansen: "Den nye kulturhistorie. Tættere på hverdagslivet", Siden Saxo, nr.2, 2003, s. 30-38, her s. 31. Den ny kulturhistorie bygger videre på flere traditioner, blandt andet historisk antropologi og mikrohistorie. Sidstnævnte har været til stor inspiration, idet metoden fokuserer på historie fra neden.
- 4 Af pladshensyn er det kun muligt at fremstille Peder Madsens Gang kort, men læseren henvises til artiklen "Et skjul for al slags elendighed. Peder Madsens Gang i 1870'erne", i Historiske Meddelelser om København 2004, der mere udførligt beskriver gaden.
- 5 Fælles køkkenfaciliteter var også et vilkår i dele af den nyere boligmasse til trods for forbedrede boliglove i 1856, 1871 og 1889. Helge Paludan (red.): Københavnerens historie. Fra Absalon til Weidekamp, Århus 1987, s. 86 og 142.
- 6 Fædrelandet 14. juli 1871
- 7 De følgende oplysninger om lejligheder i Peder Madsens Gang stammer fra en gennemgang af oplysninger fra Landsarkivet for Sjælland, Falster, Lolland og Bornholm (LAK), Sundhedspolitiet, "vedr. overbefolkede lejligheder 1863-70", Journalsager, saglig ordnet Litra K, 1866-73, Journalsager saglig ordnet Litra M (I-IV) 1866-86.

- 8 Det eneste eksempel på en stor lejlighed var stuelejligheden i nr. 20, med fem værelser og køkken. I lejligheden boede værtshusholderen Hans Jensen med sin kone, parrets fire børn samt to tjenestepiger. LAK, Sundhedspolitiet, Litra MIV 15/1871.
- 9 Efter koleraepidemien fremsatte et udvalg nedsat af Sundhedskollegiet et forslag til lov om Sundhedspolitiet. Ifølge lovforslaget skulle embedslægerne have større myndighed og lovhjemmel til indgreb overfor bygninger, indretninger og institutioner. Justitsministeriet fandt dog dette forslag for vidtrækkende og nedsatte derfor en kommission, hvor lægerne fra Sundhedskollegiet ikke var repræsenteret. Først i 1857 fremkom det endelige lovudkast, og i 1858 blev loven om Sundhedsvedtægter endelig vedtaget. Loven gav beføjelser til lokalt at udfærdige sundhedsvedtægter og lave permanente sundhedskommissioner. I København blev vedtægterne bekendtgjort den 26. oktober 1860 og Sundhedskommissionen bestod af politidirektøren som formand, borgmesteren fra Magistratens fjerde afdeling, stadslægen og et medlem fra Borgerrepræsentationen. Om Sundhedspolitiet og sundhedsvedtægter se: Karin Lützen: *Byen tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*. København 1998, s. 97-101; Gerda Bonderup: "Cholera-Morbro'er" og Danmark. Billeder til det 19. århundredes samfunds- og kulturhistorie. Århus 1994, s. 296-301 og Niels Petersen & Helle Blomquist: *Sundhed, byråkrati, politik*, København 1996.
- 10 Kommunehospitalets arkiv findes på Københavns Stadsarkiv (KS) og Kgl. Frederik Hospitals på Rigsarkivet (RA).
- 11 Det er kun folketællingen fra 1870, der angiver beboernes navne, mens Sundhedspolitiets optælling fra 1868 udelukkende angiver køn, alder og beskæftigelse. Dette materiale har imidlertid været et udmærket grundlag for bedømmelse af, hvorvidt det er de samme personer, der beboer lejligheden eller ej.
- 12 Forbedrede sundhedsforhold og deraf følgende fald i dødelighed og spædbørnsdødelighed fra midten af århundredet og frem, var en anden årsag til stigende befolkningstal, hvilket jeg ikke skal komme nærmere ind på i denne artikel, men henviser til Anne Løkke: *Døden i barndommen. Spædbørnsdødelighed og moderniseringsprocesser i Danmark 1800- 1920*. København 1998.
- 13 Tabellen er en delvis gengivelse fra Axel Holm og Kjeld Johansen: *København 1840-1940: det københavnske Bysamfund og Kommunens Økonomi*. København 1941, 45.
- 14 Oplysningerne om Andrea Josefine Holm og hendes familie er hentet fra: Litra K 55/70 (LAK), "Vedr. overbefolkede.." (LAK) samt Almissepapir nr. 714, 3130 og 3943 (SA).
- 15 Allan Tønnesen: *Nord for strøget*. København før og nu – og aldrig, bind 4. København 1988, s. 173.
- 16 Det er desværre ikke muligt præcist at angive, hvornår i 1872 familien flyttede tilbage til Peder Madsens Gang, da en blækklat dækker over datoen i almissepapirkollen.
- 17 Litra K 55/70 (LAK). Alle sagens dokumenter er samlet i dette læg.
- 18 Jens Erik Frits Hansen: *Kilder til levestandarder i Danmark 1850-1900*. København 1974, s. 20.
- 19 Richard Willerslev: "Københavnske fabriksarbejderes og arbejdsmænds vilkår omkring 1870", *Historiske Meddelelser om København*, 1949, s. 97-132, her s. 99. Den overordnede konklusion på den landsdækkende undersøgelse var, at det godt kunne lade sig gøre for en familie at leve for en almindelig indtægt. Men det krævede særlige egenskaber såsom fremadsynethed og beskedenhed. Selvom dette har været undersøgelsens overordnede konklusion, afdækkede den også nogle svære vilkår for arbejderklassens fattigste, og det er sådan, den bruges i denne artikel.
- 20 Willerslev 1949, s. 105.
- 21 Resultaterne er gengivet fra Willerslev 1949 og Hansen 1974.
- 22 I 1873 blev en ny møntlov vedtaget med virkning fra 1. januar 1875. Møntenhe-

- den blev ændret fra rigsdaler til kroner, og 1 rigsdaler blev omvekslet til 2 kroner. Samtidig blev der indført et nyt decimal-system, hvor 1 krone svarede til 100 øre. En rigsdaler svarede til 96 skilling eller 6 mark.
- 23 Frederik Ferdinand Ulrik: "Kan Peder Madsens Gang betragtes som et Sygdoms Focus?", Hygiejniske Meddelelser, 1871, s. 12; Georg Nørregaard: Arbejdsforhold indenfor dansk Haandværk og Industri 1857-1899. København 1943, s. 478.
- 24 Willerslev 1949, s. 118
- 25 Willerslev 1949, s. 118
- 26 Spørgsmålet er imidlertid, om det har været muligt for familien at afsætte et ugentlig beløb til kommende større udgifter – for eksempel klæder. I realiteten var det nok nærmere sådan, at større anskaffelser var noget, der blev sparet op til eller købt på afbetaling og derefter blev fulgt af en periode, hvor der blev sparet endnu mere på husholdningsbudgettet.
- 27 Willerslev 1949, s. 115
- 28 Hansen 1974, s. 44
- 29 En fejlmargen i dette tal kan være, at velstillede arbejderfamilier havde større udgifter til brænde og kul, fordi de måske havde bedre adgang til køkkenfaciliteter, end det var tilfældet for mange af familierne i Peder Madsens Gang.
- 30 Willerslev 1949, s. 114. For at sætte tallet i relation kan fortælles, at Carlsberg i 1861 ophørte med at give sine arbejdere kost, og beregnede den månedlige kompensation herfor til at være 10 rd., hvilket svarer til 37 skilling pr. arbejdsdag. Nørregaard 1943, s. 481.
- 31 William Scharling: "Befolkningens Bestanddele". I Falbe-Hansen, V. og Scharling, William: Danmarks Statistik. Første Bind. København 1885, s. 524-680, her s. 655
- 32 St. Friis: "Kreaturholdet i København i forrige Aarhundrede", Historiske Meddelelser om Staden København og dens Borgere, tredje række, bind II, 1938, s. 73-88, her s. 78
- 33 Der findes desværre ikke noget tal for 1870.
- 34 Scharling 1885, s. 656.
- 35 Scharling 1885, s. 657.
- 36 Scharling 1885, s. 657. 1 pot = 4 pægle = 0,9661 liter.
- 37 Willerslev 1949, s. 110.
- 38 Willerslev 1949, s. 102.
- 39 Hansen 1974, s. 19-29.
- 40 Det samme beløb kom Holm & Johansen frem til i deres værk om det københavnske bysamfund og kommunens økonomi fra 1840-1940. Holm & Johansen, s. 150.
- 41 Fabriksloven af 23.5.1873 påbød, at fabriksmæssigt drevne virksomheder ikke beskæftigede børn under 10 år, og at børn mellem 10-14 ikke arbejdede mere end 6½ time pr. døgn inklusiv en hviletid på mindst 1/2 time. Arbejdstiden for unge mellem 14 og 18 år måtte ikke overskride 10 timer. Nørregaard 1943, s. 236.
- 42 Dr. med. Emil Hornemann lavede i 1872 en undersøgelse af børnearbejde på 45 fabrikker og fandt, at 76% af de ansatte på cikoriefabrikkerne, 60% af de ansatte på tændstikfabrikkerne og 31% af de ansatte på tobaksfabrikkerne var børn. Nørregaard 1943, s. 235.
- 43 Nørregaard 1943, s. 236.
- 44 Søren Mørch: Den ny Danmarkshistorie 1880-1960. København 1982, (3 udgave, 2. oplag, 1997), s. 317.
- 45 Ole Hyldtoft: Danmarks økonomiske historie 1840-1910. Århus 1999, s. 130-131.
- 46 Raske Fjed. Ti arbejdende Kvinders Livserindringer, København 1982 (Første udgave 1932), s. 14. Erindringsen forfatter, Ida Jensen, havde byplads hos en kaptajnsfamilie, hvorfor arbejdet var afhængigt af skibsfarten.
- 47 Willerslev 1949, s. 128.
- 48 Willerslev 1949, s. 114
- 49 Den engelske historiker Ellen Ross, betegner denne slags føde "drug food". Ellen Ross: Love and Toil. Motherhood in Outcast London, 1870-1918, New York og Oxford 1993, s. 31.
- 50 Mørch 1982, s. 319.
- 51 Willerslev 1949, s. 109.
- 52 Rumfordsuppen bestod af oksekød, hårdt brød der blev opblødt i suppevandet, ærter, byggryn (evt. kartofler), salt og eddike. I 1856 kunne en portion fremstilles for knap 4 skilling og blev solgt for 11. O. Kølln:

”Kollektiv bespisning i København i det 19. århundrede”, *Historiske Meddelelser om København*, 1958, s. 321-333, her 323-324.

- 53 For denne og andre pointer om husholdningsøkonomi står jeg i gæld til Lykke Pedersen: ”Hvad der er sparet, er fortjent – om husholdsøkonomi og livsformer i byen”. I Christensen, Lone Rahbek (red.), *Livsstykker. 12 studier af livsformer og*

vilkår. Ringe 1989, s. 120-131. Samt Lykke Pedersen: ”Det daglige brød – forbrugsvaner og kulturkonflikter”, *Arbejderhistorie*, nr. 4, 1995, s. 10-25.

54 For en kompleks udredning af kvinders arbejde, kvinders roller og kvinders løn henvises til: Birgitte Possing: *Arbejderkvinder og Kvindearbejde i København ca. 1870-1906*. Aalborg 1980.

55 Almisseprotokol nr. 3943 (SA).

Mette Mortensen, f. 1975. Cand.mag. i historie fra Roskilde Universitetscenter. Ansat som researcher ved projektet ”Øresundsfolk” på Nationalmuseet (www.oresundsfolk.dk). Har tidligere skrevet *Et skjul for al slags elendighed. Peder Madsens Gang i 1870'erne i Historiske Meddelelser om København 2004*. Adresse: Tjørnegade 2, 2.tv., 2200 København N. E-mail: mettemor@ruc.dk

En heraldisk loftsbjælke

Af Christian Hau

En loftsbjælke bemalet med anevåbener for Christen Munk og Anne Skram aftegnet i Søren Abildgaards dagbog for 1770 er udgangspunkt for en undersøgelse af de usædvanligt mange bevarede heraldiske kilder vedrørende det samme ægtepar. De heraldiske vidnesbyrd sammenlignes med de foreliggende genealogiske oplysninger. Den heraldiske forskning kan i høj grad bidrage til at udvide vort kendskab til middelalderens genealogi.

Når man studerer middelalderens adelsgenealogi er kendskabet til forskellige historiske hjælpevidenskaber nødvendige. Kendskab til den heraldiske videnskab (studiet af våbenskjolde, og deres praktiske anvendelse¹ er i den forbindelse uomgængeligt.²) Da enhver adelsslægt (og ofte også ikke-adelige slægter) i middelalderen var i besiddelse af et arveligt våben, kan heraldiske studier ofte føje vigtige oplysninger til de sparsomme kilder, der er til rådighed.

Under én af sine mange rejser rundt i landet, for at aftegne historiske mindesmærker, kom tegneren Søren Abildgaard (Nicolai Abildgaards fader) i 1770 til Lyngbygård (Hasle herred), hvor han "i et værelse på en loftsbjælke fandt Christen Munks og Ane Skrams 16 aner og anno 96".³ Han aftegnede omhyggeligt anevåbnene på loftsbjælken. Abildgaard var en habil tegner med stort kendskab og interesse for heraldik, hvad hans bevarede dagbøger viser.

Loftsbjælken var i følge Abildgaard bemalet med: Anno 96 og afbildning af våbenskjoldene for de 2 gange 16 aner for ægteparret Christen Munk og Ane Skram; men det viser sig på hans tegning kun at være 2 gange 15, så enten må han have overset to eller også var de sidste våben i hver anerække allerede da forsvundet. Anno 96 må stå for 1596. Der foreligger dog også en anden nærliggende mulighed, at han er blevet forstyrret i sit arbejde. Hvad der kunne tyde herpå er, at han på de tre sidste skjolde har skrevet slægtsnavnene i skjoldene i stedet for at tegne de pågældende slægtens våben. Det kunne så også være forklaringen på, at han har glemt at tegne de to sidste (ill. 1).

Våbenanetavler forekommer i stort antal på gravsten⁴ og findes også som kalkmalerier i vore kirker; men det er usædvanligt at finde en heraldisk anetavle på en loftsbjælke.

Ill. 1. Søren Abildgaards tegning i hans dagbog fra 1770 af anevåbnene på loftsbjælken. Der findes 2 gange 15 våbener for ægtefællerne Christen Munk (de to første rækker) og Anne Skram (de to sidste).

Karakteristisk nok findes der da også en smuk gravsten for dette ægtepar i Tvede kirke. Stenen står i tårnet på østvæggen ind mod kirkens skib og er yderst velbevaret (ill. 2). Tvede kirke var sognekirke for Gjessinggård (Nørhald herred), som Christen Munk ejede og skrev sig til. På denne sten findes der, foruden afbildninger af dem begge, 2 gange 8 anevåben. Det er interessant, at denne sten ifølge indskriften er fremstillet i 1585, altså elleve år før anetavlen på loftsbjælken. Ægteskabet blev indgået i 1580, så stenen må ret hurtigt være blevet bestilt. Til gengæld kom den til at vente på dem i 27 år. De døde begge i 1612.

Foruden gravstenen findes der også i Tvede kirke en stiftelsessten fra 1584,⁵ da ægteparret restaurerede og indsatte nye hvælvinger i tårnet. Samtidigt har de sandsynligvis også givet deres sognekirke et komplet nyt inventar, alt sammen forsynet med deres heraldiske våben. Dette smukke inventar er yderst velbevaret. Kun stiftelsesstenen bærer præg af tidens tand. Den er opsat på den sydvendte ydermur af tårnet. Kondens og efterfølgende frostsprængninger har medført, at den i dag er meget forvitret og delvist skjult af en trappe til tårnet; men man kan dog stadig ane stenens 2 gange 16 anevåben. Den har været bemalet, og trods forvitringen er enkelte farvespor på våbenskjoldene bevaret (ill. 3).

Som noget helt exceptionelt findes der tillige i Ulriksdals slotskapel ved Stockholm et ualmindeligt smukt vægtæppe med ægteparrets 2 gange 16 anevåben⁶ (ill. 4). Dette tæppe er ophængt i slotskapellet, og det må være blevet

Ill. 2. Christen Munk og Anne Skrams gravsten

Ill. 3. Stiftelsesstenen i Tvede kirke. Bemærk farvesporene på den forvitrede sten og hullerne langs kanten. Muligvis et forsøg på at undgå kondens og dermed frostsprængninger.

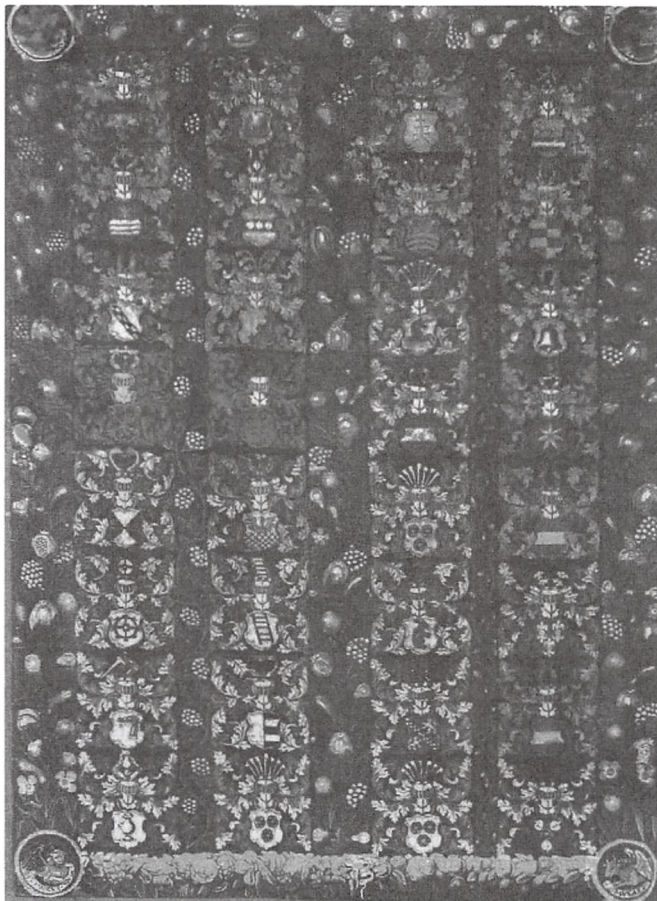
røvet fra én af ægteparrets to store gårde, Gjessinggård eller Lyngbygård under Svenskekrigene og bortført som krigsbytte. Det har længe været kendt, at der eksisterer en række broderede tæpper forsynet med heraldiske anetavler;⁷ men dette smukke vægtæppe, der til forskel fra de andre kendte tæpper er vævet som en gobelin, har mærkeligt nok aldrig været publiceret i Danmark.⁸

Søren Abildgaard, der aftegnede loftsbjælken, havde også besøgt Tvede kirke året før. Han har udført en tegning af den smukke gravsten forsynet med dateringen 1769 (ill. 5). Hertil kommer, at miniaturemaleren Andreas Thornborg også har efterladt sig en tegning af den samme gravsten⁹ (ill. 6).

De to kunstnere arbejdede nogenlunde samtidigt for hver sin heraldisk interesserede genealog og historiker. Abildgaard for Jakob Langebeck og Thornborg for Terkel Klevenfeldt.

Efter at Langebeck og Klevenfeldt havde været de bedste venner, udviklede deres samtidige indsamling af genealogiske og antikvariske arbejder sig til en rivalisering, der medførte et brud på deres lange venskab.¹⁰

Ill. 4. Det heraldiske billedtæppe i Ulriksdals slotskapel.

Det bemærkelsesværdige, ved sammenligning af de to tegninger, er – bortset fra den kunstneriske kvalitet der klart falder ud til Thornborgs fordel – at Christen Munks heraldiske anetavle ikke er den samme på de to tegninger. Thornborgs tegning er en meget nøjagtig skitse med mange detaljer, utvivlsomt udført på stedet og med stenens anevåben fuldstændigt lig med stenens. Thornborg har oven i købet opdaget en lille fejl i sin tegning og har tegnet en rettelse i margenen ud for Gyldenstjernevåbenet, idet han fejlagtigt på tegningen har forsynet våbenet med en seksodded stjerne i stedet for det korrekte, en syvoddet stjerne!

Abildgaards tegning bærer derimod præg af at være et arbejde færdiggjort hjemme ud fra en skitse og er helt uden Thornborgs detaljer. Under arbejdet har Abildgaard åbenbart skævet til sin tegning af loftsbjælken, hvilket må være forklaringen på, at han har taget sig den kunstneriske frihed at forsøge

på en bessermachen af Christen Munks aner ved at skifte våben nr. 8 (Fasti) på stenen ud med et skråt firdelt våben. Abildgaard må have besøgt Tvede kirke i 1769 og dér tegnet sin skitse, hvorfor rentegningen også har fået denne datering, selv om den sandsynligvis er fremstillet efter at han i 1770 har set loftsbjælken. På Abildgaards tegning af gravstenen er Christen Munks alder angivet til 75 år, mens Thornborg har stenens rigtige 73 år.

Abildgaards erstatning af stenens korrekte Fasti-våben (nr. 8) med det skråt firdelte våben kan være vanskelig at forstå. Våben nr. 8 på bjælken er nemlig et helt andet våben for slægten Podebusk, mens det næste i rækken (nr. 9) er det skråt firdelte. Den heraldisk kyndige Abildgaard må enten have ment, at dette våben ikke passede og i stedet valgt det næste i rækken, eller mere sandsynligt har han blot husket fejl, da han rentegnede sin skitse. Men Abildgaard har også ændret våben nr. 6, som på stenen er et våben delt af et skråt murtindesnit fra højre. Abildgaard har på sin tegning i stedet ladet våbenet dele af et skråt snit fra højre med tre skråtstillede trappegavle.¹¹

Der findes således for dette ægtepar, som noget ganske enestående, en velbevaret gravsten fra 1585 med 2 gange 8 anevåben, to tegninger af stenen fra sidste halvdel af 1700-tallet med forskellige anevåben, en forvitret stiftelsessten fra 1584 med 2 gange 16 våben, en tegning af en nu forsvundet bemalet loftsbjælke med 2 gange 15 anevåben fra 1592 og endeligt et velbevaret våbentæppe, også med 2 gange 16 anevåben.

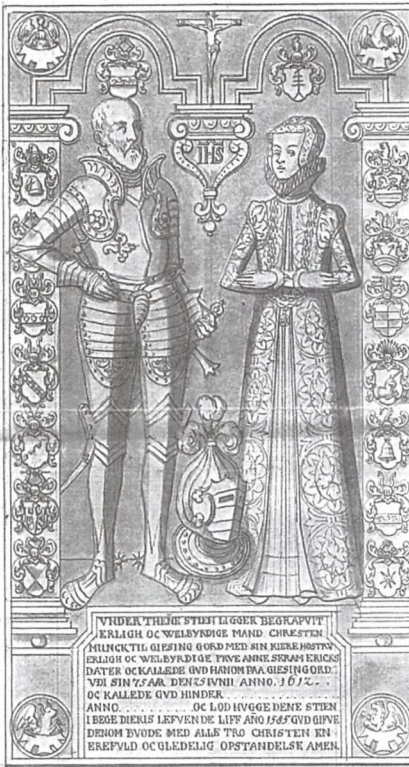
Der vil i det følgende blive gjort et forsøg på at sammenligne disse forskellige heraldiske anetavler med de genealogiske vidnesbyrd, der kan udtrages af skriftlige kilder.

De foreliggende stamtavler over disse adelslægter i Danmarks Adels Aarbogs første årgange er opstillet af Anders Thiset, hvis store kendskab til det skriftlige kildemateriale er legendarisk. Det har krævet et kolossalt og beundringsværdigt arbejde at nå så langt. Men det er også klart, at han forståeligt nok ofte har måttet gå på kompromis for at få kabalerne til at gå op, på grund af de ofte yderst sparsomme kilder, der var til rådighed, ikke mindst hvad angår de mange lavadelsslægter. Når man så tager i betragtning, at 2. række af Repertoriet endnu ikke var udgivet, gør det kun bedriften så meget større. Anders Thiset benyttede sig også af de slægtebøger, som især datidens genealogisk interesserede adelsdamer har efterladt sig, men oplysningerne herfra er ofte af mere tvivlsom kildeværdi.

Våbanetavler er bygget op efter det såkaldte springende system,¹² hvor de forskellige slægter kun optræder én gang med deres våben; når det repræsenterer en ny indgiftet slægt.

Systemet kan bedst beskrives ved en opstilling for de 16 våben, hvor F står for far og M for mor:

Ill. 5. Abildgaards tegning af gravstenen i Tvede kirke. Christen Skrams otte anevåben er placeret i højre side af stenen. Anne Skrams i venstre side. (Nationalmuseet. Antikvarisk Topografisk Arkiv).

Ill. 6. Thornborgs tegning af Christen Munk og Anne Skrams gravsten i Tvede kirke. (Nationalmuseet. Antikvarisk Topografisk Arkiv).

1. F. – 2. M. – 3. FM. – 4. MM. – 5. FFM. – 6. MFM. – 7. FMM. – 8. MMM. – 9. FFFM. – 10. MFFM. – 11. FMFM. – 12. MMFM. – 13. FFMM. – 14. MFMM. – 15. FMMM. – 16. MMMM.

Christen Munks slægt

Christen Munk tilhørte ifølge sit slægtsvåben den slægt, der førte et blå skjold med en sølv¹³ bjælke belagt med en vinranke, hvorfor man har givet slægten navnet Vinranke-Munk (ill. 7). Denne slægt er en af de ældste danske slægter, hvis først kendte medlem var Saxe Aagesen, høvedsmand i Reval i det da danske Estland.¹⁴ Saxe besegler allerede i 1259 med den vinrankebelagte bjælke.¹⁵

Christen Munk gjorde det godt. Han udbyggede sin fædrenegård Gjessinggård ved at tilkøbe sig Hungstrup, som også var beliggende i Nørhald her-

red,¹⁶ og ved sit ægteskab med Anne Skram kom han desuden i besiddelse af Lyngbygård i Hasle herred.¹⁷ Han blev i rask rækkefølge tildelt flere forleninger, bl.a. Trondhjemgård, Visborg, Rugård og det såkaldte Skarpenbergske gods på Mors. Så man må have påskønnet hans tjeneste på højeste sted. Hans karriere startede, lige som for mange andre adelsmænd af lavadelen, som skibshovedmand, men han endte i modsætning til de fleste som admiral.

Christen Munk og hans hustru Anne Skram døde begge i 1612. Der var ingen børn i ægteskabet, men Anne Skram var også 40 år gammel, da de blev gift i 1580.¹⁸ Slægtebøgerne beretter, at Anne Skram først var forlovet med Vincent Lunge og derefter med Christen Skram; men begge døde før brylluppet, hvilket forklarer Anne Skrams sene giftermål med Christen Munk.¹⁹

Den linie af den store Munk-slægt, som Christen Munk stammede fra, var udpræget lavadelig. Christen Munk var det medlem af denne slægtsgren, der socialt nåede længst. Hans fædrene slægt befandt sig derimod blandt lavadelen. Det afspejler sig bl.a. i dens ægteskabsforbindelser. De var indgiftede i andre lavadelige slægter på egnen, og deres døtre giftede sig ofte med de lokale ufri selvejere.²⁰

Slægten stammede fra Havbro ved Års, hvor der fandtes en lille hovedgård. Den første Munk i Havbro, Niels Nielsen, i brevene kaldet "lille Niels Munk" førte imidlertid ikke Munk-slægtens våben med bjælken; men et fuldstændigt andet våben, der ikke kendes andre steder fra end "lille Niels" Nielsens segl. Dette segl er forsynet med et våbenskjold, der heraldisk kan beskrives som lodret delt: 1. felt tre gange tværdelt, 2. felt to roser stillede over hinanden. Omskriften: S NISSE NIGHELSON²¹ (ill. 8).

Det mærkelige er imidlertid, at hans formodede efterkommere i Havbro, der alle kaldte sig Munk benyttede Vinranke-Munk-våbenet i deres segl og ikke "lille Niels Nielsen Munks" våben.

Niels Nielsen "lille Munk" optræder i tre breve, 1391, 1394 og 1401, udstedt på de lokale herredsting i Gislum, Rinds og Års, som besegler sammen med to velkendte brødre tilhørende Vinranke-Munk'ernes æt, Christiern og Jens Nielsen, som da også i brevene benævnes "fratres" og opføres lige efter hinanden i brevenes beseglingsrække, som det var sædvane med brødre, mens Niels Nielsen er placeret langt nede blandt de mere beskedne ufri beseglere, fjernt fra de to brødre. Sidste gang han er på tinget i 1401 kaldes han "Lit-

Ill. 7. Slægten
Vinranke-Munks vå-
ben.

Ill. 8. Nils Nielsen "Lille
Munks" segl.

læ Munk de Hawgbro”.²² Der er således ikke noget, der tyder på, at “Lille Munk” Nielsen skulle være broder til de to Vinranke-Munk’er, selv om han bar det samme patronymikon Nielsen.

De to brødre af Vinranke-Munk-slægten, som “lille Niels Munk” optræder sammen med på tinge var:

1. Christiern Nielsen, som Anders Thiset i sin Munk-stamtavle i Danmarks Adels Aarbog kalder til Kjølby (Slet herred),²³ men som ikke i nogen af de mange bevarede kilder, hvor han forekommer, ses at skrive sig til noget gods. Der er dog næppe tvivl om, at han har været bosiddende i området, for han optræder på de lokale ting. Han omtales i en af kilderne som ridder og foged i Slet herred,²⁴ og han har derfor sandsynligvis også har været i besiddelse af Kjølby. Hans søn derimod, Niels Christiernsen, skriver sig til Kjølby og fik 1470 låsebrev på Kjølbygård.²⁵

2. Jens Nielsen til Låstrup (Rinds herred) og Visborg (Hindsted herred).

De to brødre²⁶ var sønner af ridderen Niels Jensen til “Keldebec”²⁷ og Låstrup, der må regnes som tilhørende den højere adel. Han var broder til kong Valdemar Atterdags kendte marsk, Palle Jonsen, der sluttede sig til den jyske opposition mod kongen, og han var tillige svoger til Offe Stigsen Hvide, der sammen med Niels Bugge blev dræbt i Middelfart efter et forgæves forligsmøde med kong Valdemar. Så socialt set var Niels Jensen Munk af “Keldebec” meget højt og centralt placeret blandt den jyske adel. Der var enorme sociale skel i datidens samfund, ikke mindst mellem høj- og lavadel,²⁸ så det ville unægteligt se mærkeligt ud, hvis “lille Niels” til Havbro skulle være i slægt med den mægtige Munk-slægt.²⁹

Niels Jensens sønner tilhørte et højt socialt stade i dagens samfund. “Lille Munk” i hovedgården i Havbro derimod synes ikke at rage højere op end de bønder han besegler iblandt. At “lille Niels” moder eller hustru skulle have tilhørt brødrenes slægt ville ligeledes være utænkeligt, dertil var det sociale skel alt for stort.

Men problemet med “lille Munks” efterkommeres Bjælke-Munk-våben må utvivlsomt tolkes på en anden måde.

Troels Dahlerup har påvist, at en stor del af lavadelen tjente som funktionærer hos højadelen. Denne gruppe udgjorde et nødvendigt redskab for højadelens og gejstlighedens godsadministration. Disse funktionærer blev ofte, som et tegn på undervasallitet, adlet med donators heraldiske våben.³⁰ Hvis “lille Niels” har været en af Vinranke-Munk’ernes fogder, kan han tænkes at være blevet belønnet med en “nobilisering” og tildeling af Munk-slægtens våben,³¹ også selv om han muligvis kunne kaldes adelig i forvejen. Noget lignende

Christen Munks aner	Anetavle efter DAA	Gravsten 1585	Thornborgs tegning	Abildgaards tegning	Stiftelses-sten 1584	Tæppe	Loftsbjælke 1592
1. F	Niels Ottesen Munk	Vinrankebelagt bjælke. (Munk)	Vinrankebelagt bjælke. (Munk)	Vinrankebelagt bjælke. (Munk)	Vinrankebelagt bjælke. (Munk)	Hvid vinrankebelagt bjælke i blåt.	Vinrankebelagt bjælke. (Munk)
2. M	Birgitte Kruse	Jødehat. (Kruse)	Jødehat. (Kruse)	Jødehat. (Kruse)	Jødehat. (Kruse)	Blå Jødehat med rød skygge i hvidt.	Jødehat. (Kruse)
3. FM	Kirsten Juel ∞ Otte Munk	Stjerne-Juel	Stjerne-Juel	Stjerne-Juel	Stjerne-Juel	Gul seksodet stjerne over 3 hvide strømme i blåt.	Stjerne-Juel
4. MM	Anne Seefeldt ∞ Chr. Kruse	Bjælke belagt med tre søblade. (Seefeldt)	Bjælke belagt med tre søblade. (Seefeldt)	Bjælke belagt med tre søblade. (Seefeldt)	Bjælke belagt med tre søblade. (Seefeldt)	Blå bjælke belagt med tre hvide søblade i hvidt	Bjælke belagt med tre søblade. (Seefeldt)
5. FFM	Birgitte Bøjstrup ∞ Niels Munk	Skakternet toradet skråbjælke	Skakternet toradet skråbjælke	Skakternet toradet skråbjælke	Skakternet toradet skråbjælke	Skakternet toradet sort/hvid skråbjælke i hvidt.	Skakternet toradet skråbjælke
6. MFM	Kirsten Ovesd. ∞ Enevold Kruse	Skråt delt af tindesnit	Skråt delt af tindesnit	Skråtdelt af snit med 3 kamtakkede gavle	Skråt delt af tindesnit	Skråt delt af tindesnit, hvid over rød	Skråt delt af tindesnit
7. FMM	Else Glob ∞ Niels Juel	Glob (ørn)	Ørn. (Glob)	Ørn. (Glob)	Ørn. (Glob)	Gul ørn i rød	Ørn. (Glob)
8. MMM	Bodil Fasti ∞ Tyge Seefeldt	Stormstige. (Fasti)	Stormstige. (Fasti)	Skråtfirdelt (Hak)	Stormstige	rød stormstige i blåt feldt	Podebusk
9. FFFM	Karen Skadeland ∞ Gunde Munk				Skråtfirdelt (Hak)	Skråt firdelt af sort og hvidt.	Skråtfirdelt (Hak)
10. MFFM	ukendt ∞ Peder Kruse				Podebusk	vandret delt. 1. feldt en halv rød kronet ørn. 2. feldt skaktavlet gul og sort.	Fasti
11. FMFM	Ukendt ∞ Erik Juel				Møllehjul	Sort møllehjul i hvidt	Møllehjul
12. MMFM	Christine Tornekrands ∞ Jens Seefeldt				Stige. (Tornekrands)	Sort stige i hvidt (Tornekrands)	Stige. (Tornekrands)
13. FFMM	Mette Lykke ∞ Otte Bøjstrup				Bevæbnet arm	bevæbnet arm i hvidt	Bevæbnet arm
14. MFMM	Gisela Podebusk ∞ Ove Tagesen				Lodret delt. 2. feldt firgange tværdelt	Lodret delt. 1. hvidt. 2. fire gange tværdelt sort og hvidt	Lodret delt. 2 feldt firgange tværdelt
15. FMMM	Sidsel Glob ∞ Mogens Glob				Kande i et blåt feldt	Blå kande i hvidt	Kande
16. MMMM	Barbara Juel ∞ Jørgen Fasti				Tre roser (Lange)	Tre røde roser i hvidt.	

skete for de to brødre Mikkel og Svenning Andersen, der også modtog Munkvåbenet, selv om de allerede synes at tilhøre adelen.³²

Havbro er beliggende midt mellem Kølby og Låstrup, således at "lille Niels Munk" har befundet sig i en særdeles bekvem position for at kunne bestride et job som foged for slægten Munk. Navnet "lille Munk" må så nok opfattes som et øgenavn tildelt ham af hans sociale ligemænd som Munk'ernes vasal.

Christen Munks aner (jf. tavle I)

Christen Munks anetavle på loftsbjælken udgør de første to rækker på Søren Abildgaards tegning. Sammenligner man loftsbjælken med stiftelsesstenens og vægtæppets heraldiske våben får man følgende:

1. Rankebelagt bjælke: Munk. – 2. Jødehat: Kruse. – 3. Stjerne over tre strømme: Juel. – 4. En med tre søblade belagt bjælke: Seefeldt. – 5. Toradet skaktavlet skråbjælke, af Søren Abildgaard betegnet: "hvid og sort", da han åbenbart ikke har kendt våbenet. – 6. Skrå murtinde. – 7. Ørn: Glob. – 8. Tværdelt, 1. felt en halv kronet ørn, 2. felt skaktavlet: Podebusk. Stiftelsesstenen og tæppet har her i stedet en stormstige for slægten Fasti. – 9. Skråt firdelt: Hak. – 10. Stormstige: Fasti. Stiftelsesstenen og tæppet har her Podebusk. – 11. Møllejul. – 12. Stige: Tornekrand. – 13. Bevæbnet arm. – 14. Lodret delt skjold, 2. felt fire gange tværdelt. – 15. Kande. – 16. Findes ikke på loftsbjælken, men stiftelsesstenen og tæppet har her tre roser for slægten Lange.

Loftsbjælkens heraldiske anetavle har, sammenlignet med tæppets og stiftelsesstenens anetavler, ombyttet våbnene nr. 10 (Podebusk) og nr. 8 (Fasti). Ellers er de identiske.

Heraldisk set har vægtæppets våben for Bodil Fasti afvigende farver for det normale Fasti-våben, der beskrives (i den heraldiske terminologi blasoneres) som en rød stormstige i hvidt,³³ men på vægtæppet er den røde stormstige i et blå felt. Ifølge Tale Ulfstands slægtebog førte Fasti'erne en rød stige i et hvidt felt, mens Skram'ernes våben var en rød stige i et blå felt.³⁴ Anne Skrams heraldiske våben på både tæppe og stiftelsessten er imidlertid en rød stige i hvidt. Det kunne således godt se ud til, at Tale Ulfstand er kommet til at forveksle de to slægters våbens farver.³⁵ Glob våbenet beskrives som en sort ørn i rødt.³⁶ På vægtæppet er ørnen gul.

Hvis man tager udgangspunkt i Danmarks Adels Aarbogs stamtavler får man følgende personer, repræsenterende de 16 aner:

1. Niels Munk. – 2. Birgitte Kruse, gift med Niels Munk. – 3. Kirsten Juel, gift med Otte Munk. – 4. Anne Seefeldt, gift med Christoffer Kruse. –

5. Birgitte Bøjstrup, gift med Niels Munk. – 6. Kirsten Ovesdatter, gift med Enevold Kruse. – 7. Else Glob, gift med Niels Juel. – 8. Bodil Fasti, gift med Tyge Seefeldt. – 9. Karen Skadeland, gift med Gunde Munk. – 10. Ukendt, gift med Peder Kruse. – 11. Ukendt, gift med Erik Juel. – 12. Christine Tornekbrands, gift med Jens Seefeldt. – 13. Mette Lykke, gift med Otte Bøjstrup. – 14. Gisela Podebusk, gift med Ove Tagesen. – 15. Sidsel Glob, gift med Mogens Glob. – 16. Barbara Juel, gift med Jørgen Fasti.

Sammenligner man nu loftsbjælken og de andre heraldiske anetavler med den anetavle, der kan udledes af de bevarede skriftlige kilder, vil man allerede i den første række af Abildgaards tegning af loftsbjælken se, at der er afvigelser fra de forventede våben. Våben nr. 5 for Birgitte Bøjstrup viser ikke Bøjstrup-våbenet, der heraldisk er: Lodret delt, 1. felt blå, 2. felt lodret delt og fire gange tværdelt af hvidt og blå. Herved kommer 2. felt ganske vist til at ligne et toradet skaktavl. Men alle de heraldiske anetavler viser et våben med en skrå skaktavlet bjælke, der oven i købet af Søren Abildgaard er beskrevet som værende sort og hvid, og som også på vægtæppet er en sort/hvid skaktavlet skråbjælke i hvidt.

Våben nr. 9 skulle repræsentere farfadets fars mor, Karen Nielsdatter Skadeland. På de heraldiske anetavler er der her et skråt firdelt våben (af sort og hvidt), der i dansk heraldik kun kendes fra den skånsk-sjællandske slægt Hak, som ikke havde noget at gøre med de jyske Munk'er fra Havbro. Lavadelsslægten Skadeland (der sandsynligvis stammer fra gården Skadeland i Pandrup i Vendsyssel) førte derimod et våben med en toradet (sort-hvid) skaktavlet bjælke (senere smykket med tre roser, 2, 1). Da Skadeland-slægtens bjælke netop var toradet sort-hvid skaktavlet, kan man få den mistanke, at våben nr. 5 i virkeligheden er et forvansket Skadeland-våben, der blot er anbragt et forkert sted (ombyttet med nr. 9). Men det forklarer stadig ikke det skråt firdelte våben, der ikke har nogen som helst lighed med slægten Bøjstrups.

Christen Munks farmoder, Kirsten Nielsdatter Juel, nr. 3, tilhørte Stjerne-Juel'ernes slægt. Hendes fader Niels Juel var gift med Else Mogensdatter Glob, hvilket korrekt svarede til våbenanetavlens Glob-våben, nr. 7.³⁷

Niels Juel var søn af Erik Juel. Derimod kendes Niels Juels moder ikke med sikkerhed. Knud Prange har ved undersøgelse af en våbenanetavle for Vincent Juel, der også stammede ned fra Erik Juel, overbevisende fremsat den formodning, at hun var af slægten Spend, da denne anetavle netop her har et våben med en sort sparre (spær) i et hvidt felt. Spend-slægten hørte til i det samme vestjyske område som slægten Juel. Dette ville også passe med den senere navnetradition i efterslægten.³⁸ Hvad der yderligere støtter denne

antagelse er, at Else Mogensdatter Glob i 1506 efter sin mands død indløser et pant og køber gods af Niels Spend til Trabjerggård.³⁹

Men Christen Munks anetavle har som våben nr. 11, repræsenterende Niels Juels moder, ikke Spend'ernes sparre,⁴⁰ men et møllehjul. Mette Lykke, gift med Otte Bøjstrup, tilhørte netop en slægt, der førte et sort møllehjul i hvidt. Møllehjulet passer således på Birgitte Ottesdatter Bøjstrups moder. Problemet er bare, at dette våben så burde være placeret som nr. 13 og ikke som nr. 11.

Nu har Erik Juel sikkert været flere gange gift. Han opnåede i hvert fald en for tiden endog yderst usædvanlig høj alder, formentlig blev han over 80 år gammel.⁴¹ Skal man finde en anden ægtefælle til ham på den heraldiske anetavle ville det være nærliggende at se på det våben, der har nr. 13, hvor møllehjulet burde have været placeret. Her findes et våben med en bevæbnet arm, en rustningsklædt arm. Blandt de slægter med et våben der svarer til våbenanetavlens vil der være to at vælge imellem, slægten Vognsen fra Hæstrup i Vendsyssel, eller mere sandsynligt slægten Væbner, hvoraf en gren på denne tid netop var bosat i Føvling nord for Ribe, en egn, hvor Erik Juel havde gods. Dette våben kunne derfor godt tænkes at repræsentere den ellers ukendte moder til Niels Juel, der så sandsynligvis har været gift i hvert fald to gange. Der er derfor stor grund til at antage, at våben nr. 13 og 11 er byttet om.

Våben nr. 8 på loftsbjælken viser Podebusk'ernes karakteristiske våben, hvor man havde forventet slægten Fastis for Bodil Fasti, gift med Tyge Seefeldt. Både gravsten, tæppet og stiftelsesstenen har da også korrekt her et Fasti-våben. Fasti-våbenet er placeret som nr. 10 på loftsbjælken og Podebusk-våbenet skulle have været nr. 14. Man fristes til at tro, at det er maleren af loftsbjælken, der er ansvarlig for denne forbytning.

Våben nr. 10 på tæppe og stiftelsessten kan heraldisk beskrives som: lodret delt, 2. felt fire gange tværdelt. Et fuldstændigt lignende våben blev ført af den jyske slægt Lunov med farverne hvid og sort. Nu kan man ud fra vægtæppet og farverester på stiftelsesstenen se at det netop har disse farver. Dette våben repræsenterer Birgitte Kruses farfars far, Peder Lauridsen Kruse til Balles hustru; men hendes navn eller slægt er ukendt ifølge Danmarks Adels Aarbog. Da Kruse'erne holdt til i det midtjyske område, ligesom Lunov'erne, er det yderst sandsynligt, at hun netop har været en Lunov.

Våben nr. 12 er en stige, hvilket ganske rigtigt svarer til Christine Tornekrands, gift med Jens Seefeldt

Vi har allerede beskæftiget os med det ombyttede Podebusk-våben nr. 8, der skulle have været placeret som nr. 14, idet det repræsenterer Gisela Podebusk, gift med Ove Tagesen, der førte den skrå murtinde (våben nr. 6).⁴² Han var broder til den fra folkevisen kendte Henrik Tagesen, der i 1441 i Aalborg blev halshugget og lagt på hjul og stejle for at have "ført avindskjold mod kongen

og riget". Ove Tagesen var Christen Munks moder Birgitte Christoffersdatter Kruses farmors far.

Nr. 15 er det usædvanlige våben med kanden, der så skulle repræsentere Else Mogensdatter Glob's moder, der skulle have været datter af Mogens Glob og Sidsel Glob (af en slægt med tre søblade i våbenet). Men her er våbenet en kande. Slægten Kande, der besad et såkaldt talende våben, kendes helt tilbage til midten af det 13. århundrede med den sjællandske ridder Jens Kande. Men slægten eksisterede stadig på Sjælland i det 15. århundrede.⁴³

Nu er slægten Glob-Dues stamtavle yderst kompliceret og på ingen måde sikker. Den deles traditionelt op i en sjællandsk gren, hvis senere medlemmer kaldte sig Due og en nordjysk gren der var bosat i Thy, i Hanherred og på Mors og som i de sidste led kaldte sig Glob. Der er dog næppe tvivl om at det drejer sig om samme slægt, selv om det ikke er muligt at knytte dem sammen. Der synes stadig at have været en forståelse af slægtsfællesskabet mellem de to grene. De optrådte ofte som vidner for hinanden.

I Else Mogensdatter Glob's tilfælde er det ikke let at finde en Mogens Glob, der både kan være hendes fader og samtidigt have den sjællandske forbindelse, der forklarer et ægteskab med en Kande. Der kendes ingen af den sjællandske slægt med navnet Mogens, men til gengæld fem Glob'er med dette navn på Mors i det 14. og 15. århundrede. Den eneste, hvis hustru man ikke kender, og som tidsmæssigt ville passe, er den Mogens Mogensen, der optræder i kilderne i første halvdel af 1400-tallet.⁴⁴ En Mogens Glob nævnes i rækken af høvedsmænd på Holbæk i et tingsvidne fra 1492.⁴⁵ Hans plads i rækken betyder, at han må have haft denne stilling i tidsrummet mellem 1439-43, da man både før og efter disse to årstal har kendskab til alle andre høvedsmænd på posten.⁴⁶ Denne Mogens Glob fra Mors kunne godt tænkes, at have fundet sig en hustru mens han var høvedsmand på Holbæk i den sjællandske slægt Kande.

Det sidste våben, nr. 16 for Jørgen Splid Fastis hustru, findes ikke på loftsbjælken, men på både stiftelsessten og vægtæppe er det et våben med tre roser for slægten Lange. Det repræsenterer Jørgen Fastis hustru, der ifølge Anders Thiset skulle være Barbara Juel.⁴⁷ Men Thiset fortæller også, at Jørgen Fastis datter, ifølge Otte Kruses aner, skulle være en datter af Anne Lange, så her svarer slægtstraditionen til tæppets Lange-våben. Nu kunne Jørgen Splid Fasti godt have været flere gange gift med både en Juel og en Lange. Thyge Jensen Seefeldt, der var gift med Bodil Fasti (nr. 8) gav i 1510 gods til Helligåndsklosteret i Randers, bl.a. for sin hustru, fru Bodil Splidsdatter og hendes forældre Splid Fasti og fru Barbaras sjæle,⁴⁸ så det ligger i hvert fald fast, at Jørgen Splid Fastis hustru hed Barbara – om hun så var en Lange eller en Juel.

Som det fremgår af det ovenfor anførte, er der sket flere forskydninger og

ombytninger i den heraldiske anetavle, men det kan dog lade sig gøre, ganske vist med nogen usikkerhed, at henføre alle våben i rækken, på nær ét, til en anerække opstillet efter de skriftlige kilder og desuden sandsynliggøre et par hidtil ukendte ægtefællers identitet. Det våben, det ikke kan lade sig gøre at indpasse, er det skråt firdelte våben, der, hvis man regner med at der er sket en forbytning mellem Skadeland- og Bøjstrup-våbenet, må antages at repræsentere slægten Bøjstrup. Denne slægts våben må have været ukendt for Christen Munk, hvilket er så meget mere besynderligt, da Gjes-singgård netop kom i Christen Munks fars besiddelse fra slægten Bøjstrup, og hans farfader Otte Munk var opkaldt efter sin morfader Otte Bøjstrup.

Ill. 9. Slægten Fastis våben.

Anna Skrams slægt

Anna Skrams slægt stammede fra det sydvestlige hjørne af Jylland og var en gren af slægten Fasti, der førte en såkaldt stormstige i våbenet. Men slægtsnavnet havde den fra slægten Skram med en enhjørning i skjoldet, idet Anna Skrams farfaders far Erik Christensen var gift med Else Pedersdatter Skram. Dette ægtepars søn, Anna Skrams farfader, var opkaldt efter sin afdøde morfader med navnet Peder Skram og fik så tillige morfaderens gods i Voldbjerg nord for Ringkøbing.

Slægten Fastis interessante våben ligner ved første øjekast et bomærke, der ved at blive indfældet i et skjold, er blevet til et adeligt våben⁴⁹ (ill. 9). Men det er sandsynligvis ikke tilfældet. Det ser ud til, at det rent faktisk var en stormstige og oven i købet en meget speciel model.

Fasti'ernes karakteristiske stormstige findes beskrevet og afbildet i flere af samtidens militærtekniske håndskrifter⁵⁰ (ill. 10). I sin enkle konstruktion var den da også meget let og hurtig at fremstille, og det var ikke nødvendigt med tungt materiel for at føre den frem. Den ville nemt kunne fremstilles på stedet, hvor den skulle bruges. Der krævedes kun en lang stamme og nogle tværbjelker (eller snarere en træstamme med bevarede grene) samt en formentlig af jern fremstillet hage til fastgørelse af stigen til muren. Den spaltede fod gjorde stigen yderligere stabil, således at den ikke væltede. Hertil kommer at konstruktionen har haft den fordel, at flere ad gangen, side om side, kunne entre stigen, hvorved den også var sværere at vælte fra muren.

Det er bemærkelsesværdigt, at en sådan stormstige i datidens litteratur kaldes en københavnerstige.⁵¹ Der findes ingen datidig eller nutidig forklaring på denne benævnelse.

Et gæt på slægten Fastis mærkelige navn i forbindelse med stigevåbenet er et forsøg værd: Der vil altid i forbindelse med militære operationer kræves en

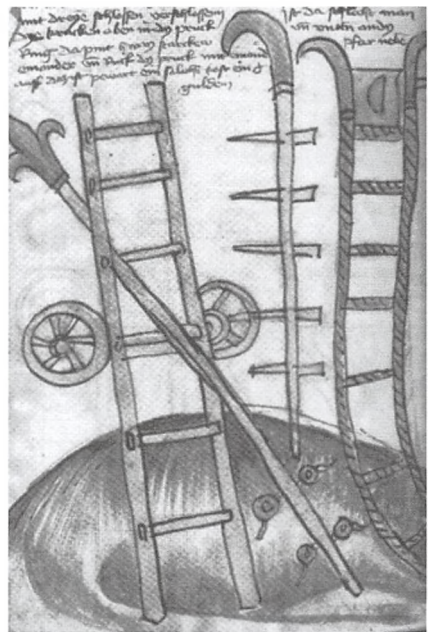
veltilrettelagt kommandostruktur. Det gælder også for at storme en fæstningsmur. Først må stormstigen bringes frem og på plads og sikres til muren. En kort og præcis ordre fra den, der fører kommando, til de ventende stormtropper, der fortæller dem, at dette er sket, og de derfor kan begynde at entre op ad stigen, kunne være: "Fast i"! Det ville være en logisk og plausibel forklaring på dette mærkelige slægtsnavn.³²

Anne Skrams aner (jf. tavle II)

Våbnene i Anne Skrams heraldiske anetavle på loftsbjælken er følgende:

1. Stormstige: Skram (Fasti). – 2. Gående løve over to bjælker: Løvenbalk. – 3. To skrå pile over tre krumme bjælker: Gyrstinge. – 4. Lodret delt og tre gange tværdelt: Bille. – 5. Halv enhjørning: Skram. – 6. Klokke: Udsen. – 7. Rankebelagt bjælke: Munk. – 8. Syvoddet stjerne: Gyldenstjerne. – 9. Tre roser: Lange. – 10. Bjælke: Munk. Søren Abildgaard har markeret farven rød (r) i feltet. – 11. Hare. – 12. Tre liljer: Lunge. De sidste tre våbener er kun markeret med navnene: 13. "Rosenkrantz". – 14. "Hvitfelt". – 15. "Lange". – 16 mangler; men på vægtæppet og stiftelsestavlen er våbenet tre hvide søblade om en rød rose i et blå felt repræsenterende slægten Skinkel.

Sammenligner man nu loftsbjælken med de andre heraldiske anetavler ser der ikke ud til at være afvigelser. Den eneste mulige forskel kunne være Abild-

III. 10. En af flere illustrationer af stormstiger fra håndskriftet Anonymus of the hussite Wars, der antages udført omkring 1450, men som bygger på tidligere militærtekniske håndskrifter. Der ses her aftegnet tre forskellige typer af stormstiger. Den midterste er en såkaldt "københavnerstige", dog uden den spaltede fod; men der findes i samme håndskrift også afbildninger af københavnerstiger med denne specielle fod.

Anne Skrams aner	Anetavle efter DAA	Gravsten 1585	Thornborgs tegning	Abildgaards tegning	Stiftelses-sten 1584	Tæppe
1. F	Erik Skram	Skram (Fasti)	Skram (Fasti)	Skram (Fasti)	Skram (Fasti)	Rød stormstige i hvidt felt
2. M	Maren Løvenbalk	Løvenbalk	Løvenbalk	Løvenbalk	Løvenbalk	Blå gående løve over blå bjælke belagt med en hvid bjælke i gult.
3. FM	Anne Gyrrstinge ∞ Peder Skram	Gyrrstinge	Gyrrstinge	Gyrrstinge	Gyrrstinge (rødt feldt)	I rødt to pilejern over 3 krumme gule bjælker
4. MM	Karen Bille ∞ Laurids Løvenbalk	Bille	Bille	Bille	Bille	Lodret delt og tre gange tværdelt af rødt og hvidt
5. FFM	Eine Skram ∞ Erik Christensen	Skram (Enhjørning)	Skram (Enhjørning)	Skram (Enhjørning)	Skram (Enhjørning)	Skram halv enhjørning i hvidt felt
6. MFM	Else Udsen ∞ Mogens Jensen Løvenbalk	Udsen	Udsen	Udsen	Udsen	Blå klokke i gult feldt
7. FMM	Johanne Nielsd. Munk ∞ Oluf Gyrrstinge	Munk (bjælke)	Munk (bjælke)	Munk (bjælke)	Munk (bjælke)	Hvid vinrankebelagt bjælke i et blåt feldt.
8. MMM	Anne Gyldenstjerne ∞ Peder Bille	Gylden- stjerne	Gylden- stjerne	Gylden- stjerne	Gyldenstjerne. (Blå syvoddet stjerne i gult feldt!)	Gul syvoddet stjerne i et blåt feldt
9. FFM	Johanne Lange ∞ Christiern Pedersen				Lange (tre roser)	Tre røde roser i et hvidt felt
10. MFFM	Ellen Pedersd. Munk ∞ Jens Nielsen Løvenbalk				Bjælke i rødt feldt	Gul bjælke i rødt felt.
11. FMFM	Ellen Lunge ∞ Morten Gyrrstinge				Hare i et blåt feldt	Rødgul hare i et hvidt felt
12. MMFM	Sidsel Lunge ∞ Torben Bille				Lunge	tre hvide liljer i et rødt felt
13. FFMM	Ellen Kragh ∞ Peder Skram				Rosenkrantz	Rosenkrantz
14. MFMM	Kirsten Hvide ∞ Svend Udsen				bjælke i rødt feldt	gul bjælke i et rødt felt
15. FMMM	Gertrud Iversdatter Lange ∞ Niels Munk				Lange	Tre røde roser i et hvidt felt
16. MMMM	Hildeborg Skinkel ∞ Knud Gyldenstjerne				Skinkel (Søblade)	tre hvide søblade om rød rose i et blåt feldt

Tavle 2

gaards notat "Hvitfelt" for våben nr. 14 på bjælken. Abildgaard må have kendt slægten Huitfeldts våben, som var en rød skråbjælke i et hvidt felt. Men både vægtæppet og stiftelsestavlen har her et våben med en gul bjælke i et rødt felt. Abildgaards "Hvitfelt" er derfor uforklarligt, hvis loftsbjælken ikke har haft en rød bjælke i et hvidt felt.

Både vægtæppet og stiftelsesstenen giver, set fra et heraldisk synspunkt, også anledning til et par kommentarer. Anne Skrams moders slægtsvåben, Løvenbalk, beskrives i den tilgængelige litteratur som en gående blå løve over to blå bjælker i gult.⁵³ På vægtæppet går løven ikke på to blå bjælker; men på en hvid bjælke lagt ovenpå en blå. På de ikke farvelagte segl og gravsten kan et sådant farveskifte ikke ses. Men det kunne godt se ud til, at man må revidere opfattelsen af Løvenbalk-våbenet. Anne Skram må jo have haft et godt kendskab til sin mors våben. Gyrstinge-våbenet, nr. 3, er på både vægtæppe og stiftelsessten farvelagt: I rødt to pilejern over tre krumme gule bjælker. Normalt beskrives Gyrstinge-slægtens våben: I hvidt to pilejern over tre regnbuer (dvs. krumme bjælker stribet på langs i rødt, gult og blå).⁵⁴

Skram-våbenet, nr. 5, beskrives sædvanligvis som en halv hvid enhjørning i blå.⁵⁵ På vægtæppet er farverne derimod en sort enhjørning i hvidt eller gult.

Danmarks Adels Aarbogs stamtavler giver følgende resultat:

1. Erik Skram (Fasti). – 2. Maren Løvenbalk, gift med Erik Skram. – 3. Anne Gyrstinge, gift med Peder Skram. – 4. Karen Bille, gift med Laurits Løvenbalk. – 5. Else Skram, gift med Erik Fasti. – 6. Else Udsen, gift med Mogens Løvenbalk. – 7. Johanne Munk, gift med Oluf Gyrsting. – 8. Anne Gyldenstjerne, gift med Peder Bille. – 9. Johanne Lange, gift med Christiern Fasti. – 10. Ellen Munk, gift med Jens Nielsen Løvenbalk.⁵⁶ – 11. Else Lunge, gift med Morten Gyrsting. – 12. Sidsel Lunge, gift med Torben Bille. – 13. Ellen Krag, gift med Peder Skram. – 14. Inger Hvide, gift med Svend Udsen. – 15. Gertrud Lange, gift med Niels Munk. – 16. Hilleborg Skinkel, gift med Knud Gyldenstjerne.

Når man sammenligner de heraldiske anetavler med den kendte anetavle, ser man at der er fuldstændig overensstemmelse til og med nr. 10 .

Nr. 11 for Anne Skrams farmoders farmoder, der ifølge de skriftlige kilder skulle være Ellen Lunge, gift med Morten Gyrstinge, har våbenanetavlerne i stedet for et Lunge-våben et våben med en hare. Ifølge Danmarks Adels Aarvog kaldes slægten Gyrstinge ofte Kikebusch i slægtebøgerne.⁵⁷ Den tyske slægt Kikebuschs våben var en rød hare i et hvidt felt. På tæppet er nr. 11 netop en rød hare i et hvidt felt, mens stiftelsesstenen har bevaret farvespor, der antyder en hare i et blå felt. Kan Morten Gyrstinges ukendte moder

have været en Kikebusch? I så fald kunne Morten Gyrstinges hustru være blevet forbyttet med hans moder. Sådanne ombytninger var almindelige i våbenanetavlerne. Slægten Kikebusch er i øvrigt i ukendt i Danmark. Men der findes imidlertid også en dansk slægt med et harevåben, slægten Hase I, hvis våben beskrives som en guld hare i et blå felt.⁵⁸ Denne lille slægt var på daværende tidspunkt bosat i Rødding herred.

Morten Gyrstinge vides at have været gift med Else Lunge i sit første ægteskab. I hans andet var han gift med Karen Pedersdatter Gyldenstjerne. Men Poul Enemark har sandsynliggjort, at Morten Jensen Gyrstinge også må have været gift en tredje gang med en ukendt, og at Oluf Gyrsting, Anna Skrams farmoders fader, netop var en søn af dette ægteskab.⁵⁹

Men usikkerheden er her så stor, at man må konkludere, at det ikke er muligt at identificere Morten Jensen Gyrstinges tredje hustru og dermed Oluf Gyrstinges ukendte moder ud fra de foreliggende anetavler.

Våben nr. 12 er fuldstændigt i overensstemmelse med de skriftlige kilder, et Lunge-våben for Sidsel Lunge, gift med Torben Bille.

Nr. 13 repræsenterer Anna Skrams farfaders mormoder og i følge Danmarks Adels Aarbogs stamtavle over slægten Skram med Enhjørningen skulle det være Ellen Iversdatter Krag, gift med Peder Skram. Hvis der ikke er sket nogen forbytning her, skulle Peder Skram også have været gift med en Rosenkrantz, hvilket også er meget sandsynligt. Slægten Skram holdt til i Sønderjylland og Rosenkrantz-slægten havde en sønderjysk gren.

Nr. 14 er våbenet, hvor Abildgaard har skrevet "Hvitfelt". Anne Skrams morfaders mormor var ifølge slægtebøgerne Inger Andersdatter Hvide. Der hersker ingen tvivl om, at Anna Skrams morfaders morfader var Svend Udsen, og at denne var gift med Inger Andersdatter af den berømte slægt, der førte en sølvstjerne i et blå felt, det fremgår af de bevarede kilder. Der er heller ingen grund til at tro, at Søren Abildgaard ikke havde kendskab til de korrekte heraldiske våben for slægterne Huitfeldt og Hvide. Det viser hans bevarede arbejder med al ønskelig tydelighed. Men både vægtæppet og stiftelsesstenen har et våben med en gul bjælke i et rødt felt. Loftsbjælken kunne som tidligere antydte godt fejlagtigt have haft en rød bjælke i et hvidt felt og derfor af Abildgaard tydet som et våben for slægten Huitfeldt. Men man bliver nødt til at antage, at Svend Udsen har indgået mere end et ægteskab og har været gift med en kvinde fra en slægt med et bjælkevåben i et rødt felt.

De to sidste våben på våbenanetavlerne er i fuldstændig overensstemmelse med de kendte anetavler med et Lange-våben for Gertrud Iversdatter Lange og et Skinkel-våben (på tæppet og stiftelsesstenen; det mangler på loftsbjælken) for Hildeborg Skinkel.

Også for Anne Skrams anetavle må man konstatere, at der med enkelte undtagelser er en god overensstemmelse mellem de skriftlige kilder og de

heraldiske anetavler.⁶⁰ Der er også her sket ombytninger, og der optræder våben som ikke svarer til adelsårbogens oplysninger. Et meget betydningsfuldt forhold, som der normalt ikke tages hensyn til er, at de demografiske forhold i middelalderen medførte mange ægteskaber for dem, der levede længe nok. Dette skyldtes den i forhold til vor tid meget kortere levetid for de fleste og ikke mindst den store overdødelighed blandt kvinderne i den befrugtningdygtige alder.⁶¹ Dette forhold og vor manglende kendskab til især kvinderne blandt adelen⁶² må nødvendigvis medføre, at der er mange ægteskaber, som vi intet kender til.

Konklusion

Heldige omstændigheder har givet os usædvanligt mange heraldiske anetavler i hænde for ægteparret Christen Munk og Anne Skram. Ved en sammenligning af det rige heraldiske materiale for ægteparret med de oplysninger, der kan udledes af de skriftlige kilder, fremgår det, at det kan lade sig gøre at uddrage nye oplysninger ud fra de heraldiske kilder til supplement af de skrevne. Men undersøgelsen viser tillige også de vanskeligheder, man kan komme ud for, når man studerer heraldiske anetavler.

Det er beundringsværdigt, at begge ægtefæller har haft så godt et kendskab til deres forfædre, som det demonstreres på loftsbjælken og de andre heraldiske kilder, de har efterladt sig. Men man må også tage i betragtning, at et nøje kendskab til sine forfædre og formødre var strengt nødvendigt i middelalderen, hvor den katolske kirke opretholdt yderst strenge incestregler, der, selv om disse forbud ved lateralkonciliet i 1215 blev begrænset til ægteskaber i 4 led (dvs. til og med næstsøskendebørn), også gjaldt for blodbeslægtede med svogernes slægt. Hertil kommer, at det i arvespørgsmål var af yderste vigtighed at have et godt kendskab til sin slægt og dens forbindelser langt tilbage i tiden.⁶³

Noter:

- 1 Som en glimrende introduktion med mange eksempler på den praktiske anvendelse af heraldik kan varmt anbefales Knud Prange: *Heraldik og Historie*. 2. udg. (København 1977).
- 2 Se Knud Prange: *Studiet af dansk adel i senmiddelalderen* (*Heraldisk Tidsskrift* 1968, s. 346-365), der giver flere eksempler på de forbavsende mange oplysninger, der kan udredes ud fra de heraldiske kilder.
- 3 I årene 1756-1773 rejste Søren Abildgaard rundt i landet på foranledning af historikeren Jacob Langebek mod kongelig betaling. Søren Abildgaards dagbøger opbevares nu på Nationalmuseet i Antikvarisk Topografisk Arkiv. Den her omtalte tegning findes i dagbog nr. 5, s. 169.
- 4 Christian Axel Jensen: *Danske adelige gravsten 1470-1600* (København 1951).
- 5 Denne stiftelsessten er mærkeligt nok ikke omtalt i Chr. Axel Jensens store værk *Danske Adelige gravsten* (København 1953). Chr. Axel Jensen har desuden placeret gravstenen i Tved kirke på Mols.
- 6 Jeg skylder Knud Prange tak for, at han har henledt min opmærksomhed på dette

- tæppes eksistens, og Kerstin Hagsgård, intendent ved Det kongelige Husgerådskamar, for foto af tæppet.
- 7 Albert Fabritius: Rotfeld-dugen i Stockholm (Danmarks Adels Aarbog 1953). H. Berner Schilden Holsten: Sophie Staver-skovs silketæppe og lidt om andre våben- prydede tekstiler (Fra Arkiv og Museum, serie 2, bind 1, s. 337f.). Knud Prange: En middelaldergenealogi glæder og proble- mer (Personalhistorisk Tidsskrift 1987, s. 179f.). Knud Prange: Silkebroderet social- historie. En studie i social mobilitet. Fest- skrift til Vagn Dybdahl (Erhvervshistorisk Årbog 1987, s. 356-79). Knud Prange: Her- aldik på auktion (Heraldisk Tidsskrift, bd. 8, nr. 75, marts 1997, s. 224f.)
  - 8 C.G.U. Scheffe har i Ulriksdals Slotkapell (Stockholm 1965) beskrevet tæppet, der her er gengivet i sort-hvid. Scheffe fore- slår at gobelinen skulle været fremstillet til Christen Munk og Anne Skrams bryl- lup i 1580 og oplyser at intendanten ved Det kongelige Husgerådskammaren havde henvendt sig til Otto Andrup, den davæ- rende direktør for Det Nationalhistori- ske Museum på Frederiksborg Slot for at få nærmere oplysninger om anetavlen. Scheffe opgiver at komme nærmere ind på anetavlens mange våben bortset fra ægte- parrets forældre, da "Visa led i antavl- n, såsom av dansk ekspertis konstaterats fa- bulerande." Det må være Otto Andrup, der her hentydes til.
  - 9 Begge tegninger befinder sig i Antikvarisk Topografisk Arkiv i Nationalmuseet under Tvede kirke.
  - 10 Se herom Torben Holck Colding: Mini- ature- og Emaillemaleri i Danmark 1606- 1850 (København 1991), s. 97f.
  - 11 Det bemærkes på begge tegninger af grav- stenen og på stiftelsesstenen, at skjold nr. 6 er skråt delt fra heraldisk højre (skjoldet ses altid fra bærerens side). På loftsbjæl- ken og tæppet er de to skjolde delt fra heraldisk venstre. Forskellen kan skyldes heraldisk "courtoisie", dvs. høflighed, idet ægtemandens våben spejlvendes mod æg- tefællens.
  - 12 Knud Prange: Våbenanetavlen, heraldi- ske studier I (København 1982). Albert Fabritius: Tre foredrag: Våbenanetavler (Personalhistorisk Tidsskrift 1976, s. 117). Knud Prange: Adelsmanden med de to gravsten (Heraldisk Tidsskrift, nr. 48, ok- tober 1983, s. 358).
  - 13 I den heraldiske terminologi svarer hvid og gul til de to metaller sølv og guld.
  - 14 Jeg håber senere at få lejlighed til nærmere at komme ind på Ove Saxesen og hans in- teressante efterslægt.
  - 15 Thiset og Pedersen: Danske Adelige Si- giller fra det 13. til 17. århundrede (1897- 1905, reprotryk, København 1977). Dansk Historisk Håndbogsforlag: Nr. 16: Saxo, filius Agonis, Capitaneus in Revalia. med omskriften: Clipeus Saxonis Filii Agonis. juni 1259. Arkivet i Lübeck
  - 16 Trap Danmark, 5. udg.: Randers amt, Tve- de sogn, s. 765.
  - 17 Trap Danmark, 5. udg.: Århus amt, Lyng- by sogn, s. 214.
  - 18 Danmarks Adels Aarbog 1905, s. 305.
  - 19 Danmarks Adels Aarbog 1892. Slægten Fasti, s. 130
  - 20 Se herom P.V. Christiansen: Lavadel og storbønder – to stærkt sammenhængende grupper (Personalhistorisk Tidsskrift 2000:1, s. 25-72).
  - 21 Thiset og Pedersen: Danske Adelige Si- giller fra det 13. til 17. århundrede (1897- 1905, reprotryk, København 1977). Dansk Historisk Håndbogsforlag: Nr. 961 fra brevene 23.9.1391 og 5.5.1394.
  - 22 Repertorium Diplomaticum Regni Dani- ci Mediævalis. 1. rk. Kr. Erslev, William Christensen og Anna Hude (København 1906): Brevene nr. 3815, 3933 og 4437 .
  - 23 Anders Thiset har i sin Munk-stamtavle fejlagtigt lokaliseret Kjølbj til Hillerslev herred, men var dog klar over at lokalite- ten skulle findes i Nordjylland.
  - 24 Historisk Tidsskrift, 5, VI, s. 372. Der var på daværende tidspunkt i Nordvestjylland flere adelsmænd, der var herredsfogder. f.eks. Niels Eriksen Banner til Asdal, der var foged på Nørre Herreds ting på Mors i 1422. O. Nielsen: Dueholms Diplomata- rium (København 1872), s. 103.
  - 25 De Ældste Danske Arkivregistraturer, II, s. 330.
  - 26 De to brødre havde sandsynligvis endnu

- en broder, Peder Nielsen til Låstrup, som ganske vist kun optræder én gang i kilderne. Repertorium I, 4643. Han må være død i en ung alder.
- 27 Det har været diskuteret, hvor lokaliteten "Keldebec" skal placeres. Repertorium I har åbenbart opgivet – lokaliteten findes ikke i stedregistret! Danmark Riges Breve og P.V. Christiansen: Hvad var det egentlig de skrev sig til (Personalhistorisk Tidsskrift 1999:2, s. 171) har foreslået Keldebæk i Ugle herred, hvor der stadig findes en by Keelbek syd for Flensborg. Men Munk-slægtens øvrige besiddelser var alle beliggende i Nørrejylland og de havde ingen interesser i Sønderjylland, så det synes ikke særligt sandsynligt. I stedet kunne man tænke på netop Kjølbj, som Niels Jensens søn og sønnesøn Niels Christiansen til Kjølbjgård (Repertorium II, nr. 1460) besad, og som først optræder som stednavn i 1462. Hvis "Keldebec" står for kilde-bæk er det så meget mere sandsynligt, som der netop ved Kjølbj findes en kendt helligkilde ved det bag byen liggende Marbjerg (Mariebjerg). Trap Danmark, 5. udg.: Aalborg amt, Farstrup sogn, s. 1247.
- 28 Aksel E. Christensen: Kongemagt og Aristokrati (København 1968), s. 132.
- 29 Se herom Troels Dahlerup: Danmark. Den nordiske adel i senmiddelalderen. Struktur, funktioner og internordiske relationer (Rapport til det nordiske historikermøde i København 1971, s. 48f.)
- 30 Se Troels Dahlerups ovenfor anførte arbejde samt Indledning om senmiddelalderen (Riget, magten og æren. Århus 2001. p. 17-25. Kabelslægtens våben og vasaller. Heraldisk Tidsskrift, bd. 2. 18/345 og Lavadelens krise i dansk senmiddelalder. Historisk Tidsskrift 12. rk. 4. bd. 1969.
- 31 Troels Dahlerup: Våbengrupper, similariisering og undervasallitet i dansk senmiddelalder (Heraldisk Tidsskrift, bind 2, 17/303)
- 32 Christian Hau: Bjælken, sparren og den halve bjørn (Hjørring 1999), s. 38f.
- 33 Jævnfør Svend Tito Achen: Danske adelsvåben (København 1973), s. 235.
- 34 Danmarks Adels Aarbog 1892. Slægten Fasti, s. 130.
- 35 Den heraldiske litteratur angiver farverne for både Skram og Fasti som en rød stormstige i hvidt. Svend Tito Achen: Danske adelsvåben. En heraldisk nøgle, s. 235.
- 36 Sven Tito Achens anførte arbejde, s. 105.
- 37 Der eksisterer en yderst interessant gravsten i Ål kirke over Kirsten Nielsdatter Juels broder Jens Juel, der viser både hans fædrene og mødrene våben på en genbrugt sten. Se Knud Prange: Heraldik og historie. 2. udgave (København 1977), s. 23f.
- 38 Knud Prange: Våbenanetavlen (Heraldiske Studier, 1, 1982, s. 35). Se endvidere Knud Prange: Studiet af dansk adel i senmiddelalderen (Heraldisk Tidsskrift, 1968, s. 359f.)
- 39 Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis. Series Secunda. Ved William Christensen (København 1934): Brev nr.10582
- 40 Slægten Spends våben var et såkaldt talende våben. Det forestillede et spær, en sparre (en sort sparre i et hvidt felt).
- 41 Jeg håber ved en senere lejlighed at kunne vende tilbage til middelalderens særegne demografiske struktur, der, først og fremmest på grund af den store overdødelighed blandt kvinder i den befrugtningdygtige alder, førte til mange for os nu ukendte ægteskaber.
- 42 I anetavlerne kaldes Ove og Henrik Tagesen "Reventlow", idet man regner dem for tilhørende den holstenske slægt med et lignende våben. Jeg håber i et senere arbejde at få lejlighed til at påvise at de to brødre ikke tilhørte Reventlow-slægten, men en jysk æt.
- 43 Thiset og Pedersen: Danske Adelige Sigiller fra det 13. til 17. århundrede (1897-1905, reprotryk, København 1977). Dansk Historisk Håndbogsforlag: H XXXVIII 1 og HXXXVIII 2, begge forskellige segl med en kande for Hebele Lydekesdatter, Det første på et brev fra den 6.11.1465. Det sidste et løst segl. Stiliseringen af kanden har medført, at man nu næppe ville kunne opfatte figuren som en kande, hvis man ikke i forvejen havde denne viden.
- 44 Danmarks Adels Aarbog 1891, s. 133.
- 45 Repertorium Diplomaticum Regni Danici

- Mediævalis. Series Secunda. Ved William Christensen. København 1934. Brev nr. 7173
- 46 Jens Erik Olesen: Rigsråd. Kongemagt Union, 1434-1449 (Århus 1980), s. 461 findes en liste over høvedsmænd på Holbæk, Men Mogens Glob er her glemt.
- 47 Danmarks Adels Aarbog 1902. Slægten Fasti, s. 130.
- 48 Kirkehistoriske Samlinger, 4. rk., bd. 6, s. 331. Tyge Jensen Seefeldt til Dalsgårds gavebrev.
- 49 Knud Prange: Heraldik og Historie. 2. udgave (København 1977), s. 48f.
- 50 Se bl.a. Bert S. Hall: The technological illustrations of the so-called "Anonymus of the hussite Wars" codex latinus monacensis 197, part I (Wiesbaden 1979)
- 51 Sst.
- 52 Der eksisterer et sagn, der netop handler herom, citeret både af Anders Thiset i hans stamtavle over Fasti-slægten og af Knud Prange i hans ovenfor nævnte bog Heraldik og Historie.
- 53 Sven Tito Achen: Danske adelsvåbener. En heraldisk nøgle. s. 380.
- 54 Sst., s. 427.
- 55 Sst., s. 154. Nyt dansk Adelsleksikon angiver dog enhjørningen som sort.
- 56 Anders Thiset mener (Danmarks Adels Aarbog 1903, s. 289: Løvenbalk), at Jens Nielsen Løvenbalk foruden Ellen Pedersdatter Munk havde en anden hustru med et våben: lodret delt, 2. felt flere gange tværdelt " fra Mogens Jensens gravsten". Nu eksisterer der ikke nogen kendt gravsten for Mogens Jensen, så man ved ikke, hvorfra Anders Thiset har denne oplysning.
- 57 Danmarks Adels Aarbog 1896, s. 135.
- 58 Sven Tito Achen: Danske adelsvåbener. En heraldisk nøgle, s. 53: Slægten Hase I.
- 59 Poul Enemark: Peder Nielsen Gyldenstjerne til Ågård og hans sønner (Festskrift til Troels Dahlerup. Århus 1985, s. 156)
- 60 Dette er i analogi med J.C. Bille Brahes analyse af en række våbenanetavler: Gravmindernes vidnesbyrd (Heraldiske Studier, 2. 1985), s. 28f. Se endvidere Knud Prange: Studiet af dansk adel i senmiddelalderen (Heraldisk Tidsskrift 1968, s. 358f.)
- 61 Se bl.a. Ole Jørgen Benedictow: The Medieval Demographic System of the Nordic Countries (Oslo 1993), s. 145f.
- 62 Knud Prange: Studiet af dansk adel i senmiddelalderen (Heraldisk Tidsskrift 1968, s. 356f.)
- 63 Thyra Nors: Kampen om ægteskabet. En konfliktfyldt historie om kirkens forsøg på at genne lægfolk ind i den hellige ægtestand. Individ, slægt og magt i dansk middelalder (Den jyske Historiker, nr. 42, 1987, s. 41). Vedrørende slægtskunds-kabs nødvendighed i arvesager, se Knud Prange: Studiet af dansk adel i senmiddelalderen (Heraldisk Tidsskrift 1968, s. 346-365).

En holstensk godsejer omkring år 1800

Af Georg T. Amsinck

De følgende afsnit om Garlieb Amsincks familieforhold er en let redigeret udgave af tredje kapitel fra mit socialhistoriske værk En holstensk godsejer omkring år 1800. Arbejdet handler om hans liv og levned som ejer af de tre adelige godser Nütschau, Rethwisch og Schönweide. Centralt i beretningen står livsegenskabets ophævelse og den deraf følgende omstilling af driftsforholdene på godserne. Ændringerne bliver til skade for justitsråden såvel på det menneskelige som det finansielle plan med det resultat, at han i 1812 går personligt konkurs. De sidste leveår tilbringer han i Wandsbek under yderst fattige kår, kun hjulpet af de ældre børns velvilje og økonomiske støtte. Personalhistorisk er det interessant, at de to eneste familiegrene, der stadig eksisterer efter Garlieb Amsinck, i dag er fastboende i Danmark. I Personalhistorisk Tidsskrift 1942, s. 114-118, har Garlieb Amsinck været omtalt i forbindelse med Th. Hauch-Fausbølls beskrivelse af professor W.E. Christianis slægt, idet hans ældste datter Dorothea var gift med boghandler og avisudgiver Kay Franz Christiani i Slesvig by.

Garlieb Amsincks livshistorie bliver kort beskrevet af Otto Hintze i tredje bind af bogen *Die niederländische und hamburgische Familie Amsinck*, men gennem brug af den store mængde af primært kildemateriale, der er tilgængelig, kan man få et vidtspændende kendskab til justitsrådets liv.¹ Han blev født den 26. januar 1765 i Hamborg og døde den 27. november 1821 i Wandsbek, kun 56 år gammel. På trods af det bedste udgangspunkt noget menneske kunne ønske sig, blev hans voksentilværelse præget af en lang række økonomiske katastrofer, der effektivt tog livet af ham.

Garlieb Amsinck, der blev født ind i en af Hamborgs mere velhavende familier, har under sin opvækst uden tvivl tilegnet sig det bedre borgerskabs manerer og ambitioner. Gennem studiet af hans livs tildragelser får man fornemmelsen af en mand, der på trods af ønsket om det modsatte alt for tit kom i konflikt med det offentlige. I et brev til Frederik 6. skrev han i 1819, at årsagen til de ulykkelige hændelser, der havde ramt ham, skyldtes "vielleicht zum Theil in dem Rath derer denen ich mich als Rechtsgehülphen bediente".²

Måske ligger nøglen til forståelse af Garlieb Amsincks økonomiske lidelsehistorie, foruden i tidens konjunkturer, i hans tiltro til dårlige rådgivere,

Brevudsnit af ansøgning fra den 6. september 1819. I supplikationen søger Garlieb Amsinck om økonomisk støtte, da han ikke har haft indtægtsmuligheder siden konkursen i 1812. Det er 25 år siden kongen udnævnte ham til virkelig justitsråd, og i denne anledning beder han om en lille pension. Ansøgningen blev ikke imødekommet.

Supplicatum Marienbeck
d. 6 September 1819

Der Kønigliche Justitzrath Garlieb
Amsinck zu dem Königl. Lübeck.
allergnädigste, dem Königl. allergnädigste
in demselben Lager

25 Jänner

Red, daß Sie von Euer Königl.
Majestät zu allersögst. Hoffen rüch.
Lübeck Justitzrath allergnädigst
ernannt.

Der
Königlichen Majestät

Es war am 6 September 1794, allersögst. Hoffen rüch.
Lübeck Justitzrath zu allersögst. Hoffen rüch.
Lübeck Justitzrath zu allersögst. Hoffen rüch.
Lübeck Justitzrath zu allersögst. Hoffen rüch.
Lübeck Justitzrath zu allersögst. Hoffen rüch.
Lübeck Justitzrath zu allersögst. Hoffen rüch.
Lübeck Justitzrath zu allersögst. Hoffen rüch.
Lübeck Justitzrath zu allersögst. Hoffen rüch.
Lübeck Justitzrath zu allersögst. Hoffen rüch.
Lübeck Justitzrath zu allersögst. Hoffen rüch.

Garl

men på trods af tilsyneladende ufornuftige dispositioner må man respektere hans gennemførthed, når det gælder om at sikre familiens fremtid, ligesom kærligheden til børnene er et af de mest fremtrædende karaktertræk hos ham. Når han i brevene kommer ind på sin ulykkelige skæbne, sluttes der altid af med beskrivelsen af den lykke, det er at have en stor familie og mange dejlige børn omkring sig. I et brev til grev Ernst Schimmelmänn skriver han den 8. april 1808: "Wenn ich so an der Spitze meiner Familie mich sahe, so froh und munter wi ihr Alter erblicke, mit dem Gefül deine Umstände sind Gut, aber du bist so gedrängt dass Sorgen balde di guten Kinder Ihren Vater unterdrücken oder gar rauben".³

Den 8. december 1783 gifter han sig som 18-årig i den lübske kirke St. Petri med den 5 år ældre Sophie Christiane Schwancke. I begyndelsen bor de hos hans familie i Hamborg, men flytter i 1785 til svigerfamilien i Lübeck. Fra 1789 kalder Garlieb Amsinck sig for højfyrstelig hofagent for Anhalt-Bernburg,⁴ og ikke dansk hofagent som Otto Hintze skriver.⁵ I 1794 udnævnes han til virkelig justitsråd og ophører samtidig med at bruge titlen hofagent.

Hertugdømmet Anhalt-Bernburg lå sydøst for Hamborg, lige syd for Magdeburg, ved Elbens biflod Saale. Ved begyndelsen af 1800-tallet var landet syv

kvadratmil stort, havde 42 landsbyer, tre byer og 42.000 indbyggere. Man ernærede sig ved landbrug, bjergværksdrift og fremstilling af vin og spiritus. Et af fire, i forbund med hinanden stående, hertugdømmer, der efter et arveforlig i 1635 blev styret af et ældsteråd. Fra 1806 til 1863 var det et selvstændigt hertugdømme.⁶ Hertug Friederich Albrecht, født 1735, begyndte sin regeringsperiode i 1765, umiddelbart efter faderens død. Han var en venlig af sine undersåtter elsket fyrste, der den 17. oktober 1789 ved Karl G. Leberechts død blev seniorat og dermed ansvarlig for de fire hertugdømmers fællesanliggender. Hans søn Alerius Friederich Christian, født 1767, blev hertug ved sin fars død den 9. april 1796. Han udvidede landet med Anhalt-Zerbst, og den 12. juli 1815 gik han ind i det tyske forbund.⁷ Begge de nævnte hertuger forhandlede Amsinck sikkert med, når han skulle tilbyde hoffet varer eller tjenesteydelser.

Garlieb Amsincks økonomiske ressourcer i slutningen af 80'erne var store og kom fra følgende kilder:

- Arv efter faderen, der var en af de mere velhavende købmænd i Hamborg. Den 13. januar 1783 afgav den 18-årige Garlieb sin borgered⁸ og trådte herefter ind som kompagnon i faderens importfirma, *Garlieb Amsinck & Söhne*.⁹ Den ældste broder Philipp var allerede juniorpartner, medens den 10 år ældre broder Rudolf ikke deltog i samarbejdet, formodentlig fordi han anvendte sin sproglige uddannelse som kejserlig fransk Recorder i Hamborg.¹⁰ Allerede på det tidspunkt, hvor Garlieb Amsinck giftede sig med Sophie Schwancke, har det været meningen, at han skulle have sin andel af familieformuen frigjort, fordi faderen var blevet alvorligt syg måneden før. Den 18. marts 1784, kort før dennes død, samledes man i huset på Neuer Wandrahm for at dele firmaets værdier.¹¹ Her deltog de tre hovedejere samt licentiat Wilhelm Amsinck og Ulrich Möller, der stillede som vidner. Wilhelm Amsinck var som jurist særdeles kvalificeret til at håndtere familiens arveforhold, og han har derfor også opstillet kontrakten.¹² Ulrich Möller var kompagnon og nærtstående ven af familien. Kontrakten stipulerer, at der skulle gennemføres en status, som fastlagde den samlede værdi af firmaet, den såkaldte *Compagnie-Handlungsmasse*. Værdien blev delt ligeligt med en fjerdedel til hver af de to sønner, faderen og hans tidligere kompagnoner. Udbetalingerne, der vurderedes til at kunne nå op på 300.000 Mark Banco per andel, skulle være gennemført af faderen senest en måned efter opnåelse af den offentlige proklamas præklusivitet, da formuen ellers skulle forrentes med fire procent, ligesom der skulle sørges for sønnernes underhold. Desværre findes der ingen skifte-retsprotokol eller testamente i Hamborg, som kan vise hvor meget Garlieb Amsinck arvede efter faderens død den 24. april 1784.¹³ I kontrakten

nævnes de samarbejdspartnere, der skulle tages hensyn til. Foruden den tidligere omtalte Ulrich Möller, var det Rudolph Friederich Ficke og indehaverne af firmaet Schwartz Lti. Særligt interessant er det, at Johannes Schuback nævnes. Det kan kun være den velhavende forretningsmand Johannes Schuback, der var ejer af et af Hamborgs største importfirmaer og Wilhelm Amsincks kommende svigerfader.¹⁴ Wilhelm Amsinck må også have udformet den kontrakt, der den 25 november 1800 ændrede firmaet *Johannes Schuback* til også at omfatte *& Söhne* ved at inddrage de to brødre Johannes junior og Nicolaus som partnere, da den på alle måder svarer til ovennævnte kontrakt for *Garlieb Amsinck & Söhne*. Johannes Schuback junior, der var på alder med Garlieb Amsinck junior, købte i 1808 godset Wittmold ved Plön 10 km sydvest for Schönweide, hvor han trak sig tilbage med sin familie. Om han har haft kontakt med justitsråden, vides ikke. Firmaet Schuback & Söhne, der stadig eksisterer og nu ejes af familien Amsinck, blev overtaget af Wilhelm Amsincks søn Johannes.

- Hans egne indtægter som hofagent må have været på adskillige tusinde rigsdaler om året, eftersom han som ejer af Schönweide aldrig beregnede sig under 4.000 rdl.
- Sophie Schwanckes arv efter faderens død i juni 1779. Der er tale om obligationer for 5.000 rdl., som det kan ses af opgørelsen fra Amsincks sidste konkursbo.

Hans og Sophie Schwanckes fædrene arv var efter sønnen Georg Amsincks udsagn kapitalgrundlag for faderens investeringer i fast ejendom.¹⁵

Baggrund for handlemåde

Der er skrevet så meget om Amsincks liv og levned, at det måske er på sin plads at præcisere, hvilken social ballast han bragte med sig fra barndomshjemmet og sandsynligvis anvendte i sine handlemåder som voksen.

- I slutningen af 1575 eller begyndelsen af 1576 flygtede Willem Amsinck fra Nederlandene til Hamborg. Som familiekrøniken siger, forlod han sit fædreland ”flygtende for hertugen af Albas grusomme forfølgelse og for sin protestantiske tro”.¹⁶
- Hans far ejede en stor ejendom i Hamborg på Neuer Wandrahm 14, der indeholdt et stort smukt forhus til beboelse, og et endnu større baghus med varelager, hvorfra handlen med importerede krydderier og andre eksotiske varer foregik. Dette gav et meget tæt miljø mellem ejer og ansatte,

hvor ledelse og gennemførelse af ordre var overskueligt og kontrollabelt. Det patriarkalske forhold fungerede i samme grad som arbejdsmoralen på begge sider.

- Faderen bestred en række offentlige embeder som blandt andet omfattede æreshvervet som kasseforvalter og senere som øverste for St. Nicolai kirkenes menighedsråd.
- Amsinckerne havde ved deres ankomst til Hamborg været med til at stifte den hollandske fattigkasse, i hvis arbejde alle senere generationers mandlige medlemmer har deltaget, og hvor flere har bestridt æreshvervet som årsforstandere. Denne filantropiske fond hjalp fortrinsvis enker og syge af hollandsk oprindelse.

For justitsråd Amsinck har familiebaggrunden uden tvivl været normgivende, og eftersom han forlod sit hjem i en alder af kun 20 år, kan det ikke undre, hvis han af og til fremstod unuanceret. Han voksede op med forståelsen af, at den rette adel i Hamborg var – en borger,¹⁷ ligesom handelsmanden var samfundets grundvold, idet de andre stænders ve og vel afhang af ham og bestod ved ham.¹⁸ Handelsmanden var den kreative kraft i det hamborgske samfund en rastløs person med visioner altid fuld af ideer nøjagtig som Amsinck selv.¹⁹ Trangen til at være selvstændig næringsdrivende eller i det mindste virksomhedsleder har gjort sig gældende hos mandlige medlemmer af familien i lige line fra grundforfaderen Willem Amsinck. Garlieb Amsinck udviste desuden typiske familietræk ved at lade sine handlinger være emotionelt styrede snarere end koldt beregnende, hvilket i kombination med en stærk autoritets- og pligttrø skabte store problemer for ham. Fra sit hjem har han uden tvivl også arvet det altdominerende motiv til at beskytte familien og sikre børnenes fremtid.

Familie og venner

Hildegard von Marchtaler skriver i *Deutsches Geschlechterbuch*, at da nederlænderne bosatte sig i Hamborg, giftede de sig allerede fra begyndelsen udelukkende med landsmænd fra deres eget sociale fællesskab, hvilket tydeligst ses hos de første generationer Amsinck.²⁰

Efterfølgende vises 15 generationer i lige linie af familien Amsinck.

Den ascenderende Rudolfske linie

Storis	1391	Mandern, Nederlandene	
Warner	* 1480	Nederlandene	
Roelof	* 1518		† 1585 Zwolle ~ Anna Kampferbeke
Willem	* 1542	Deventer	† 19.12.1618 ~ Henrica Van der Rouse
Rudolf	* 9.11.1577	Hamburg	† 1.12.1636 Hamburg ~ Isabeau de Hertoghe
Rudolf	* 13.8.1614	Hamburg	† 18.10.1688 Hamburg ~ Anna Jenisch
Paul	* 13.1.1649	Hamburg	† 7.8.1706 Hamburg ~ Christina Adelheid Capell
Rudolf	* 18.10.1688	Hamburg	† 31.12.1745 Hamburg ~ Anna Burmester
Garlieb	* 12.10.1722	Hamburg	† 24.4.1784 Hamburg ~ Ilsabe Philippine Boete- feur

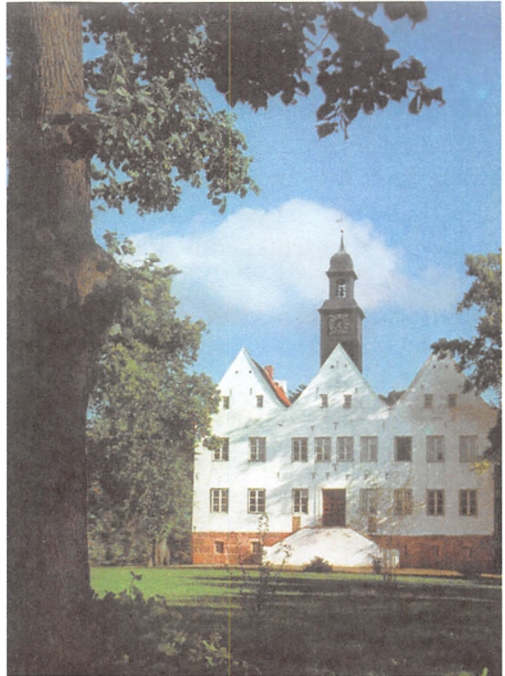
Den descenderende Rudolfske linie

Garlieb	* 26.1.1765	Hamburg	† 27.11.1821 Wandsbek ~ Sophie Christiane Schwancke
Wilhelm	* 5.7.1794	Rethwisch	† 30.4.1862 Lemkendorf ~ Catharina Amalia Hoppe
Georg	* 16.1.1837	Petersdorf	† 4.9.1901 København ~ Margarethe de la Motte
Georg	* 9.6.1872	København	† 10.2.1938 København ~ Nellie Lüdecke
George W.	* 9.6.1909	London	† 27.11.1970 København ~ Hedvig Caroline L. Christiansen
Georg T.	* 17.12.1936	København	~ Hanne Becker

Kilder: Caesar Amsinck. *Stamboom der Familie Amsinck 1410-*. Hamburg 1884.

Georg T. Amsinck. *Den hollandske og københavnske familie Amsinck*. København 1998.

Adelsgodset Nütschau fremstår i dag som det så ud i 1791, da Garlieb Amsinck havde tilbygget tårnet med ur. Dette hans første gods blev erhvervet på en auktion over tømmermester Mathias Schalburgs konkursbo. Større obligationsposter som Schalburg havde udstedt til familien, blev på denne måde forsøgt dækket.

Når man ser på de femten generationer af den Rudolfske linie, får man umiddelbart et indtryk af, hvor levedygtig slægten er.²¹ At familiens mænd fortrinsvis giftede sig med kvinder fra andre hollandske familier og især fra de økonomisk velfunderede, skyldtes delvist den nære kontakt de unge havde f.eks. ved sommerlige selskabeligheder, men også at man herved kunne udbygge og forstærke de forretningsmæssige og økonomiske forbindelser.²² Garlieb Amsinck, der i sin tidlige ungdom havde levet under de samme gunstige betingelser, var ofte i Hamborg for at besøge familie og venner, og der er ingen tvivl om, at han udnyttede begge grupper til at hjælpe sig finansielt såvel som handelsmæssigt. I den ascenderende del af familien indgiftede mændene sig med betydende Hamborgerfamilier som Capell, Jenisch og Burmester, hvor justitsråden især havde en venskabelig forbindelse til de to sidste.

Hvis man sammenligner Garlieb Amsincks livslængde med andre mandlige familiemedlemmers, i de tolv generationer vi har kendskab til, må han placeres i den nederste kvartil, der udgøres af de, der levede kortest som Rudolf Amsinck, der lagde navn til den Rudolfske slægtslinie. Han levede fra 1577 til 1636 og blev 59 år, samt Paul Amsinck, der levede fra 1649 til 1706 og blev 57 år gammel. Garlieb Amsinck selv levede fra 1765 til 1821. Det er spørgsmålet, hvorfor han døde i så ung en alder, når man ved, at livslængden øges med graden af social og økonomisk sikkerhed. Et fællestræk for de tre er,

at de i lange perioder levede under stærkt psykisk pres fra egne ambitioner, samtidig med at omgivelserne også stillede ekstremt store krav til deres adfærd. Man kan derfor hævde, at stresspåvirkningerne med stor sandsynlighed var medvirkende til at forkorte deres livslængde.²³

Den næste opstilling angiver Garlieb Amsincks, Sophie Christiane Schwanckes og deres førstekuldsbørns kronologiske data. Af de tolv børn Sophie Amsinck fødte over en sekstenårig periode, var fem ud af de første seks piger og de næste seks udelukkende drenge.

Familiekronologi

Garlieb Amsinck

* 1765	26. januar	Hamborg	
† 1821	27. november		Wandsbek
~ 1783	8. december	Lübeck	
Sophie Christiane Schwancke			
* 1760	5. juli	Lübeck	
† 1828	23. februar		Slesvig by

Børn:

1. Dorothea Elisabeth, gift Fischer			
* 1784	9. december	Hamborg	
† 1855	25. november		Slesvig by
2. Frederike Louise, gift Christiani			
* 1786	24. februar	Lübeck	
† 1824	9. februar		Slesvig by
3. Helene Phillipine Ulrike			
* 1787	5. november	Lübeck	
† 1788	29. december		Lübeck
4. Heinrich, døde i en duel			
* 1789	1. april	Lübeck	
† 1810	8. juli		Jena
5. Helene Sophie Marie, døde ugift			
* 1790	13. maj	Lübeck	
† 1860	20. marts		Flensborg
6. Henriette Wilhelmine, gift Jasper			
* 1791	26. maj	Lübeck	
† 1852	29. juli		Slesvig by

7. Georg, døde ugift

* 1792 2. oktober Nütschau
 † 1852 2. november Hamburg

8. Wilhelm, den københavnske gren

* 1794 5. juli Rethwisch
 † 1862 30. april Lemkendorf

9. Hermann, den danske gren

* 1795 16. juli Rethwisch
 † 1875 24. april København

10. Garlieb, den ældre hamborgske gren

* 1797 21. april Rethwisch
 † 1822 23. april Hamburg

11. Friederich, den yngre hamborgske gren

* 1799 24. januar Schönweide
 † 1842 22. november Hamburg

12. Rudolf, døde barnløs

* 1800 30. april Schönweide
 † 1850 4. oktober Hamburg

Kilde: *Deutsches Geschlechterbuch*, Hamburg 9, Band 127, s. 34 -35.

Oversigten er medtaget for fuldstændighedens skyld og fører naturligt over til den sidste opstilling i dette afsnit nemlig dåbsregistreringerne, der er vigtige, eftersom de viser, hvem Garlieb Amsinck omgikkes privat, og hvem han tiltroede rollen som faddere, der var en del af datidens sociale sikkerhedsnet. Efter hvert barns fødsels- eller dåbsdata angives faddernes navne og identitet.

Fadderrelationer for Garlieb og Sophie Amsincks børn

St. Katharine kirken i Hamborg

Dorothea Elisabeth døbt 12. december 1784

1. Ilsabe Philippina Amsinck: Amsincks moder
2. Helena Elisabeth Schwancke: Sophie Amsincks moder
3. Jgfr. Dorothea Amsinck: Amsincks faster

Skt. Petri kirke i Lübeck

Friederica Louisa født 24. februar 1786

1. Christian Ludewig Nordtmann.

2. Maria Eliesab. Amsinck: Amsincks søster.
3. Mads. Cath. Eliesab. Frieder. Schwancke: Sophie Amsincks søster født 1763, død 1807. Gift med
4. Hermann Bilderbeck i 1797.

Philippina Helena Ulrica   født 5. november 1787

1. Philippina Amsinck aus Hamburg: Amsincks søster.
2. Cath. Margaretha Helena Schwancke:
3. Sophie Amsincks søster, født 1769.
4. Ulrich Möller aus Hamburg. Tidligere kompagnon.

Heinrich   født 1. april 1789

1. Rudolph Amsinck in Bordeaux: Amsincks broder.
2. Friederich Ernst Schwancke – gæstgiver i Lübeck:
3. Sophie Amsincks broder født 1766, død 1815.
4. Jgfr. Catharina Elisabeth Burmester in Morflet bei Hamburg: Amsincks søster Marie blev året før gift med Johan Fr. Burmester.
5. Philippina Amsinck aus Hamburg: Amsincks søster.

Marie Sophie Helene   født 13. maj 1790

1. Johanna Sophia Magdalena Amsinck in Amsterdam.
2. Maria Elisabeth Eimbke in Hamburg: Amsincks moster født Boetefeur, enke efter Georg Eimbke.²⁴
3. Gottfried Walter in Hamburg.

Henriette Wilhelmine   født 26. maj 1791

1. Frau Syndica Maria Henriette Wilcken.
2. Frau Catharina Dorothea von den Steenhoff in Hamburg.
3. Herr Emanuel Jenisch in Hamburg.²⁵

Kirkesogn Oldesloe – godset Nütschau

Georg   døbt 7. oktober 1792

1. Herr Johann Georg Seiffers von Lübeck
2. Demoiselle Cathrina Helena Margretha Schwanke:
3. Sophie Amsincks søster, stod også fadder til Philippina.
4. Herr Johann Friedrich Burmester von Hamburg: Amsincks svoger, gift med Maria Elisabeth.

Kirkesogn Preetz – godset Rethwisch

Wilhelm   døbt 28. juli 1794

1. HI: Christian Frederich Meyer zu Reetwisch.
2. Ilsabe Philippine Amsinck: Amsincks mor.

Hermann døbt 27. juli 1795

1. Joh. Martin Goldenstedt: Inspektør på godset.
2. Hermann Redenburg: Rethwisch.
3. Philippina Amsinck: Amsincks søster.

Garlieb døbt 9. maj 1797

1. Hermann Bilderbeck, der jünger.
2. Catharina Elisabeth Friederica Schwancke,
3. Sophie Amsincks søster, tidligere fadder til Frederica.

Neukirchen – godset Schönweide

Friederich døbt 10. februar 1799

1. Carl Burchard, huslærer på Schönweide.
2. Philippina Amsinck aus Hamburg: Amsincks søster.

Rudolf døbt 15. maj 1800

1. Hermann Bilderbeck: Amsincks svoger.
2. Helena Elisabeth Schwancke: Sophie Amsincks moder.

Kilder:

Dåbsfortegnelse fra St. Katharinenkirche i Hamborg 1784 (Hamburger Staatsarchiv A VII a 17.1)

Dåbsfortegnelse fra Lübecker Kirchengemeinde 1786, 1787, 1789, 1790, 1791 (Archiv der Hansestadt Lübeck, ref. Wiehmann – 14. marts 1998)

Dåbsfortegnelse fra Kirchengemeinde Oldesloe 1792, lfd. 193 (Kirchenbuchamt, Kirchenkreis Segeberg, Bad Segeberg)

Dåbsfortegnelse fra Preetz 1794, 1795 og 1797 (Rentamt im Kirchenkreis Plön, Plön, ref. A. Neubert – 31. marts 1998)

Dåbsfortegnelse fra Neukirchen bei Malente 1799 og 1800 (Kirchengemeinde Neukirchen)

Deutsches Geschlechterbuch, Hamburg 9, Band 127. s. 32 ff.

Archiv der Hansestadt Lübeck, ref. 358/98 W/z 1998

Fadderværdigheden blev stort set kun overladt til de to familiers medlemmer, hvilket vidner om det stærke sammenhold, som Amsinck ved enhver lejlighed fremhævede. I 1787 bliver familiens tredje datter dog døbt Ulrica efter den unge kompagnon Ulrich Möller fra firmaet *Garlieb Amsinck & Söhne* i Hamborg.²⁶ På Rethwisch beder justitsråden også enkelte af sine nære medarbejdere, om at stå fadder til børnene. At han beder huslæreren Carl Burchard om at stå fadder til Friederich, må derfor anses for usædvanligt.

Maria Elisabeth Eimbke

Maria Elisabeth Eimbke, der stod fadder til Maria Sophie Helene Amsinck i 1790, illustrerer glimrende, hvilke familierelationer og hvilket netværk Amsinck må have haft i Hamborg.²⁷ Maria Elisabeth blev født i Hamborg i 1736 som datter af forretningsmanden og Oberalter ved St. Nicolai kirken, Philipp Boetefeuer. Hans ældste datter var Garlieb Amsincks mor Ilsabe Philippine, som blev født fem år tidligere. Maria Elisabeth, der altså var født Boetefeuer, giftede sig i 1762 med Hamborger købmanden Georg Heinrich Eimbke, med hvem hun fik tre børn, to kusiner og en fætter til Garlieb Amsinck: Johanne Christine Eimbke (1768-1798), Georg Heinrich Eimbke (1771-1813) og Cornelia Eimbke (1774-1800).

Georg Heinrich Eimbke nåede at gifte sig med to af dr.med. Pierre Samuel de Chaufepié's døtre, nemlig Marie Henriette og Friederike Henriette.

Garlieb Amsinck, der ofte kom til Hamborg, havde forbindelse med en anden del af familien, nemlig brødrene Wilhelm og Paul Amsinck, begge sønner af *der Amsterdamer Bote*-Paul Amsinck.²⁸ Wilhelm, der var licentiat i retsvidenskab og fra 1802 borgmester i Hamborg, lånte justitsråden en mindre sum penge til Schönweide, som man kan se det af konkursboet. Han var også landherre til Billwärder Elbdeich lige uden for Hamborg, hvor familierne ofte mødtes. Her er Garlieb Amsinck formodentligt også kommet en

Hovedbygningerne på adelsgodset Rethwisch omkring 1830. Dette er Garlieb Amsincks andet gods, som han købte i 1794 af den tyske hofkomponist Johan Fr. Reichardt. For at skaffe penge udstykkede han jord til en avlsgård, som han gav navnet Sophienhof efter sin kone. Gården, der i Hof- og Statskalendareren blev rubriceret som et gods, solgte han i 1795 til S. Roloff Spethmann for 37.000 rdl.

gang imellem og mødt de to brødre og deres børn. Foruden at være familie, kunne de også være hensigtsmæssige at kende, da begge havde bestyret den hollandske fattigkasse. Paul, der var købmand, besad flere offentlige æresembeder og fik som den første borger i Hamborg opkaldt en gade efter sig. Han giftede sig med Garlieb Amsincks to kusiner, idet han i 1791 giftede sig med Johanne Christine Eimbke, og da hun døde kun 30 år gammel i 1798, giftede han sig året efter med Cornelia. Da hun døde i 1800, giftede han sig med Louise Schuback, ligesom Pauls bror Wilhelm allerede i 1785 havde giftet sig med Elisabeth Schuback. Deres ældste søn Johannes rekonstruerede det store handelsfirma Schuback & Söhne, hvilket familien Amsinck siden da har været indehavere af.

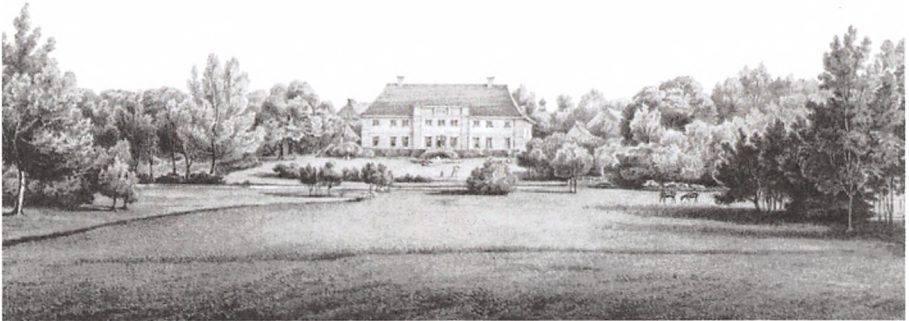
Familien Hülse

Når man læser den tilgængelige litteratur om Garlieb Amsincks liv på godset Schönweide, dukker der bemærkninger op om, at han havde et længerevarende kærlighedsforhold til en kvinde udenfor ægteskabet. Bemærkningerne står lidt umotiverede, som om forfatterne lige skal have det med for nyhedens skyld.

I bogen *Schlösser und Herrenhäuser in Ostholstein* fra 1973 bemærker Henning von Rumohr, at også i privatlivet var Amsinck kritisabel. Hvorefter han beskriver, hvordan Garlieb Amsinck på trods af sine ikke mindre end 12 børn indleder et forhold til den kvindelige forvalter på Breitenstein, Catharina Mahncke, med hvem han fik yderligere syv børn.²⁹ Bogens beskrivelse af herregårdene i Østholsten sker ud fra de daværende ejeres informationer og på deres præmisser. Ovenstående afsnit om Catharina Mahncke er faktisk afskrevet fra privatudgivelsen *Hülse-Nachfahrtafeln* fra 1940, men Henning von Rumohrs etiske opfattelse slår igennem, og oplysningen får en let anklagende tone.³⁰ Beskrivelsen er selvfølgelig med til at fremhæve den nye ejer på Schönweide som moralsk bedre end Amsinck. I bogen *Volksleben in einem holsteinischen Gutsbezirk* fra 1979 skriver Karl-S. Kramer, at man nu rigtignok kan fortælle, at Amsinck havde et længerevarende forhold til den kvindelige forpagter Mahncke på Breitenstein, hvilket resulterede i flere børn.³¹

Sandheden om Garlieb Amsinck og Catharina Dorothea Mahncke er en pragmatisk og menneskelig positiv historie. Amsinck giftede sig som 18-årig med Sophie Christiane Schwancke fra Lübeck, et ægteskab, der holdt livet ud. I løbet af 16 år fik de 12 børn. Det var ikke blot et spørgsmål om sex, hans lykke lå lige så meget i at have mange børn omkring sig. Man kan forestille sig, at Sophie Amsinck i begyndelsen af 1800-tallet har sagt stop, måske af rent fysisk-medicinske årsager eller måske på grund af almen fatique. Af diskretionsgrunde burde han have fundet en veninde udenfor godsets område, men nu blev det en, der befandt sig mindre end en kilometer

fra hovedgården. I Catharina Mahncke, niece til forpagteren Hinr. Adolph Roggenbau på Breitenstein, fandt han den kvinde, der skulle vise sig at passe ham seksuelt såvel som socialt. Hun var født i byen Mölln i Lauenburg den 9. oktober 1775 og således ti år yngre end justitsråden. En stærk kvinde, der snart skulle blive forpagter på avlsgården. At udenoms ægteskabelige forhold ikke var så sjældne, som man måske kunne tro, ses af den forordning A.P. Bernstorff udsendte den 15. juli 1778, der var en klar indskrænkning i ridderskabets konkubinatsret.³² Han skriver at: "das überhand nehmend allgemeine verderben der Sitten er skyld i, at godsejere i Slesvig-Holsten med foragt for guds indstiftede ægteskab lever i kødelig omgang med en kvinde og avler børn med hende". Forordningen udelukkede disse børn fra arveberettigelse til stand og gods.³³ Justitsråd Amsinck, der som godsejer havde den juridiske immunitet til at gøre, hvad han ville, måtte i ægteskabelige sager støtte sig til den officielle kirke. Da han søgte de lübske om at gifte sig med Catharina Mahncke til venstre hånd, fik han afslag.³⁴ Forbilledet kunne ellers være Frederik 4.s ægteskab med Anna Sofie Reventlow i 1712, der blev velsignet af kirken. Nu blev det så uden, og i 1805 indgik han en kontraktlig formæling med Catharina Mahncke i hovedhuset til Schönweide. Dette kunne han gøre i kraft af sin ret til at udføre den såkaldte huskopulation, at bortgifte sig selv eller sine børn uden offentlig lysning, hvilken var sikret ridderskabets medlemmer såvel som besiddere af adelige godser.³⁵ Formæler og vidne var forvalterens broder.³⁶ Peter von Gebhardt skriver, at de indgik et ægteskab til venstre hånd. Garlieb Amsinck har ikke kunnet undgå at kende

Hovedbygningen på det adelige lensgods Schönweide omkring 1850. Allerede i maj 1796 begyndte Garlieb Amsinck købsforhandlingerne på dette Holstens sidste lensgods, men først to år efter kunne sælger baron Clemens von Kurtzrock overdrage det til justitsråden. Prisen var 190.000 rdl.

begrebet officiel maitresse, der var den titel Christian 5. gav sin elskerinde Sophie Amalie Moth i 1677, da han ophøjede hende til grevinde af Samsøe og gav deres børn familienavnet *Güldenlöwe*. Hendes fremtid blev sikret med morgengaver som lensbrevet af 25. november 1682 på godset *Schönweide*. *Garlieb Amsinck* indrettede sit forhold på samme måde. *Catharina Mahncke* blev forpagter på *Breitenstein*, som *Amsinck* regnede for et gods,³⁷ og inden han gik konkurs i 1812 sørgede han for at opstille en kontrakt, der skulle løbe til 1. marts 1821.³⁸ Parallelt med kongerne skabte han en familie med et nyt navn, *Hülse*, idet han tog dette fra sit våbenskjolds kristtjørnsblade, der på tysk hedder *Hülsenblätter*. *Catharina* beholdt navnet til sin død i *Wandsbek* den 25. september 1861, hvor hun ved begravelsen den 28. hed: "Frau Catharina Dorothea Hülse geb. Mahncke, Witwe des Garlieb Hülse".³⁹ Deres første barn, en dreng, som kendes under navnet *Garlieb Hülse*, levede kun i seks år og døde i begyndelsen af 1811. Hans begravelse, der fandt sted den 8. marts, var stort anlagt, med kimende kirkeklokker og præsten og hans medhjælper klædt i fuld ornat. Med *Garlieb Amsincks* kærlighed til børn har tabet været stort, og han har tydeligvis måtte udtrykke sin sorg ved begravelsens pragt.⁴⁰ Familien, gårdmænd, jægere og fogeder har formodentlig været budt til en traditionel begravelsesfrokost på *Breitenstein*, hvor de overfor forældrene har givet udtrykt for deres deltagelse i sorgen.

Catharina Mahncke fødte syv børn i løbet af 10-året 1804 til 1814, og hvor drengene fik mellemnavnet *Garlieb*, fik pigerne *Garliebine*. *Karl-S. Kramer*, der har læst kirkebøgerne, kender ikke til dette forhold, for han bruger navneligheden til at illustrere hvorledes enkelte bønder under kontraktkonflikten i begyndelsen af 1800-tallet forsøger at indynde sig hos godsejeren ved at navngive deres børn efter ham.⁴¹ Kirkebogsoptegnelserne i forbindelse med dåben af *Hülsebørnene* giver barnets navn og: "angeblich der Sohn/Tochter des Georg Anthon Hülse, Verwalters aus dem Mecklenburgischen, und der Catharina Dorothea geb. Mahncke, Verwalterin auf Breitenstein". *Amsinck* måtte anvende et alias, for at kirken kunne acceptere børnene som ægte, og

Roelof Amsincks våbenskjold med kristtjørnsblade i et gyldent felt er fra midten af det 16. århundrede, da familien endnu boede i Nederlandene. Roelof Amsinck var borgmester i *Zwolle* fra 1582 til 1590. Det gyldne felt symboliserer de dyrkede hvedemarker og bladene de kristtjørnsbuske, der voksede vildt i markerne. Familiens symbol for mændene er ørnen og for kvinderne påfuglen.

citater er altså et eksempel på en ført kirkebogs optegnelse. Gennem fadder-skabsoptegnelserne får man et klart billede af, at forholdet ikke alene var to-lereret, men åbenbart også værdsat af parrets familier omfattende Catharina Mahnckes mor, Garlieb Amsincks mor og hans egne børn.

Dåbsfortegnelsen over faddere til børn af Garlieb Amsinck og Catharina Mahncke

Philipp Wilhelm Garlieb Hülse   født 28. juli 1806.

1. Justitsråd Garlieb Amsinck.
2. Kay Georg Wilhelm von Ahlefeldt. Kgl. dansk kaptajn i 5. komp. Oldenburgske infanteriregiment.
3. Ilsabe Philippine Amsinck, Oberalter-Witwe aus Hamburg.

Anna Dorothea Garliebine Hülse   født 23. september 1808

1. Anna Magdalene Mahncke. Catharinas mor.
2. Dorothea Elisabeth Fischer, geb. Amsinck. Pensionär witwe auf Helenenruhe. Amsincks ældste datter.

Heinrich Ludwig Garlieb Hülse   født 9. maj 1810

1. Justitsråd Garlieb Amsinck.
2. Heinrich Amsinck. Amsincks ældste dreng.
3. Buchhändler Kay Franz Christian Christiani, Slesvig. Svigersøn gift med
4. Friederica Luise Christiani geb. Amsinck. Amsincks anden datter.

Helene Andronika Garliebine Hülse   født 18. august 1811

1. Catharina geb. Mahncke.
2. Helene Sophie Marie Amsinck. Amsincks tredje datter.
3. Justitsråd Garlieb Amsinck.

Georg Arnold Garlieb Hülse   født 2. december 1812

1. Justitsråd Garlieb Amsinck.
2. Georg Amsinck. Amsincks anden søn.
3. Margarethe Rebecca Kühn. Forpagterfrue fra Helenenruhe.

Alexander Wilhelm Garlieb Hülse   født 2. januar 1814

1. Wilhelm Amsinck, forvalter på Breitenstein. Amsincks tredje søn.
2. Hermann Amsinck. Amsincks fjerde søn.
3. Anna Florentine Meyer, Gastwirstochter, Türk.

Kay G. W. Ahlefeldt, der stod fadder ved dåben i 1806, var søn af Carl F.U. Ahlefeldt-Dehn til Ludvigsborg, der igen var bror til provst Cai W. Ahlefeldt, som i januar 1798 fungerede som kompromissarius ved forliget i forbindelse med Garlieb Amsincks køb af Schönweide.⁴² Det er interessant at se, hvor konsekvent man gennemførte, at børnene fik fadderens navn. Det er også forbavsende, hvor mange af Garlieb og Sophie Amsincks børn, der har stået fadder. Det skyldes måske delvist, at de har boet på godset, men formodentlig også at deres mor har været positiv over for forbindelsen. Garlieb Amsincks moder, der var den første til at acceptere forholdet, boede fast på hovedgården og kunne derfor være til hjælp ved opdragelsen af førstekuldsbørnene. Hun døde på Schönweide om aftenen den 24. januar 1812 og blev begravet i Neukirchen den 4. februar.⁴³ Man må igen referere til Karl-S. Kramers særlige form for ræsonnement og eksemplificering, der i bogens konklusion skal illustrere fremmedgjortheden mellem godsejeren og de underordnede. Det gøres med et omvendt eksempel, der involverer Garlieb og Catharinas børn: ”Bei einzelnen gehobeneren Einwohnern des Gutes stand er oder jemand aus seiner Familie Pate. Einträge in Neukirchener Taufregister erweisen dies. Aber auch in solchen Fällen fungierte er nur kraft Amtes, nicht als Mensch“.

I begyndelsen af 1808 skriver Garlieb Amsinck til Ernst Schimmelmänn for at få hjælp til sin vaklende økonomi. I slutningen af brevet kommer han ind på sin store familie, og hvor meget børnene betyder for ham.⁴⁴ På trods af at man kan kritisere Garlieb Amsinck for at anvende børnene til at opnå Ernst Schimmelmännns opmærksomhed, beskriver brevet alligevel det cen-

Neukirchen som den så ud omkring år 1800. Den nærmeste pulpiturstol blev bygget på foranledning af Garlieb Amsinck. I dag er godsejernes kirkestole væk og væggen ført tilbage til sit oprindelige udseende. Familiegravstedet, som godsejeren fik bygget under midtergangens gulv lige ved prædikestolen, blev kort før julegudstjenesten i 1827 sløffet, da man frygtede, at kirkegængernes samlede vægt kunne få gulvet til at give efter.

trale i hans liv, årsagen til, at han fortsat holder sig oppe og kæmper – nemlig kærligheden til børnene. Selvom kærlighedslivet med Sophie Amsinck var ophørt, opretholdt han troligt et familieliv på både Schönweide og Breitenstein.⁴⁵ Alt dette ophørte, da Garlieb Amsinck måtte forlade godset ved konkursen i 1812. Fra et brev skrevet af Sophie Amsinck i 1813, ved man, at hun ville forlade Schönweide i slutningen af august for om muligt at komme til at bo hos sin bror, der var kroejer i Lübeck.⁴⁶ Man ved, at hun boede i Eutin en overgang og derefter hos sin svigersøn Christiani i Slesvig by, hvor hun dør den 23. februar 1828. Men i 1816 har hun installeret sig i Eutin, hvorfra hun den 29. september skriver til sin mand, der bor hos datteren Helene Amsinck i København. Brevet er endt hos Ernst Schimmelmänn formentlig som bevis på familiens elendige forhold. Af brevet fremgår det, at Garlieb Amsinck med mellemrum besøgte Sophie, der giver udtryk for sin hengivenhed overfor ham, idet hun underskriver sig: ”Dein – Dich liebendes Weib – Sophie C. Amsinck”.⁴⁷

At forholdet til Catharina Mahncke er kendt ud over Schönweides grænser, får man et indtryk af, ved at læse justitsrådets ældste søns brev afsendt fra Hamborg den 24. september 1823 til Ernst Schimmelmänn i København. Dr. jur. Georg Amsinck skriver, fordi Ernst Schimmelmänn og andre behjertede mænd har støttet Philipp Wilhelm Hülse's uddannelse. Efter faderens død har dr. jur. Georg Amsinck taget sig af de seks børn i et helt år, men hans egen økonomi kan ikke mere holde til det. Han beder derfor Schimmelmänn om fortsat at deltage i understøttelsen og vil så selv tage sig af Heinrich Hülse's uddannelse. Han har sørget for Dorotheas konfirmation, og hun er nu i fuld sving med en karriere som syerske, der senere fører til, at hun får sin egen systue med over 20 ansatte. Georg Amsinck var ikke udelt begejstret for faderens sidespring, som han anså for et ulyksageligt forhold, der førte til disse børns undfangelse.⁴⁸ Ernst Schimmelmänn må have deltaget i subscriptionen, for Philipp Wilhelm Hülse fik sin skoleuddannelse i Lübeck for derefter at tjene som privatsekretær for grev Christian Schimmelmänn og agere dennes forvalter på godset Tangsted nær Wandsbek. I 1832 læste han jura ved universitetet i Kiel, og allerede i april 1834 blev han stadssekretær i Mölln, moderens fødeby. Hvad Heinrich foretog sig som voksen, ved man meget lidt om; han skulle være endt som stadsarkivar i Oldenburg. De sidste leveår tilbragte han hos søsteren Doris (Dorothea), der boede i Wandsbek. Af Georg Amsincks brev fremgår det, at han overlader opdragelsen af de tre sidste børn til deres moder.⁴⁹

Hvad skete der med Catharina Mahncke efter konkursen? Kunne hun forblive som forpagter af Breitenstein? Garlieb Amsinck havde lavet kontrakten, der skulle løbe til 1821, men allerede ved konkursen blev dens legalitet betvivlet. Konkurskommissionen ville gerne af med hende og erklærede der-

for kontrakten for ugyldig.⁵⁰

Først da hun den 31. august 1814 afgav en beediget erklæring med krav mod boet for skyldig løn på 100 rbdl., accepteredes hun som forpagter af Breitenstein.⁵¹

Da den yngste dreng Alexander blev konfirmeret i Neukirchen i 1829, må man formode, at Catharina Mahncke har været på gården ud over den første forpagtningsperiode. Fra Otto Hintze ved man, at justitsråden kørte til godset fra Wandsbek, så han har fortsat haft lejlighed til at se Catharina Mahncke i årene frem til sin død.⁵² Samtidig har han kunnet sørge for opdragelse og skoleundervisning af børnene, hvoraf de tre yngste boede på Breitenstein og de ældste i Wandsbek.⁵³ Som tidligere omtalt boede Catharina Mahncke de sidste år af sit liv hos datteren Anna Dorothea i Wandsbek, hvorefter familien Hülse spredtes. I 1900-tallet samlede fr. Grete Hülse denne families aner i en *Nachfahrenafeln*, der blev bearbejdet af Peter von Gebhardt og beskrevet af Erich Hülse i Berlin 1942, altså i begyndelsen af anden verdenskrig.⁵⁴ Fra denne privatudgivelse kender man familiens videre skæbne, der takket være Amsincks sans for pæntlighed og vilje til at skabe en identitet for sine efterkommere har givet dem en klart defineret fremtid.

I 1812, da justitsråden blev presset til at indgive sin konkursbegæring, skrev han fra skrædder Langes adresse i Læderstræde i København til Ernst Schim-

Heleneruhe, forpagtergården som justitsråden lod opføre år 1800 på lensgodset Schönweides jorde, blev opkaldt efter familiens tredje barn, der døde kun et år gammel. De 25.000 mursten, som gik til opmuring af bygningerne, blev brændt på godsets eget teglværk. Et teglværk Garlieb Amsinck oprettede på en lille halvø, han kaldte for Sophienward, i Schluensee. Da konkursen ramte familien, flyttede Sophie Amsinck midlertidigt ind hos sin ældste datter "Lisette", der på det tidspunkt var forpagter på gården.

melmann for at få en privataudiens. Til sidst i brevet står der: „Der Gute hat noch Wünsche – ihm ist es eine angenehme Erinnerung – es macht ihm eine frohe Empfindung das Wohl einer ganzen Familie gegründet und erhalten zu haben“. Den glædelige følelse ved erindringen om at have grundlagt en familie.⁵⁵

Anvendte forkortelser:

Abt.	Abteilung / afdeling
Ausg.	Ausgabe / udgave
Bde.	Bände / bind
ff.	følgende sider
ibid.	ibidem-på samme sted
LAS	Landesarchiv Schleswig-Holstein
nr.	nummer
p.	pagina / side
RAK	Rigsarkivet i København
rdl.	rigsdaler
rbdl.	rigsbankdaler
St.A Hamb.	Staatsarchiv Hamburg
TKIA	Tyske kancellis indenrigsafdeling
udg.	udgave
udg. af	udgivet af
*	født
~	gift
†	død

Noter:

- 1 Otto Hintze, Die niederländische und hamburgische Familie Amsinck, III, Hamburg 1932. Skrevet på grundlag af efterladte manuskripter fra Caesar Amsinck, der skrev de to første bind.
- 2 RAK, Ernst Schimmelmans privatarkiv, supplikation til Fredrik VI om nådenspenge, brevet er dateret Wandsbek den 6. september 1819.
- 3 RAK, Ernst Schimmelmans privatarkiv, brev fra Schönweide den 8. april 1808.
- 4 RAK, det tyske kancellis forestillinger, København 17. september 1794, vol. II, s. 329-330.
- 5 Ibid. 1.
- 6 Ferdinand Siebigk, Das Herzogthum Anhalt, Dessau 1867.
- 7 Gustav Stenzel, Handbuch der anhaltischen Geschichte, Dessau 1820. Skrevet på foranledning af hertug Alerius.
- 8 St.A Hamb., Hamburger Bürgerrecht, Staatsangehörigkeitsaufsicht, A I a Bd. 10, s. 264.
- 9 Caesar Amsinck, Die niederländische und hamburgische Familie Amsinck, II, Hamburg 1891, s. 17-22.
- 10 St.A Hamb., Familiearchiv Amsinck, II 35. Kontrakt af 18. marts 1784, som er grundlag for afsnittet om Garlieb Amsinck & Söhne.

- 11 Ibid. 10, s. 4.
- 12 Maria Möring, 200 Jahre Johannes Schuback & Söhne, Familie und Firma in Hamburg, Wirtschaftsgeschichtlichen Forschungsstelle e. V. Hamburg, udg. af Ernst Hieke, Band 20, Hamburg 1957, s. 105-106. Licentiat Wilhelm Amsinck hørte til en anden del af slægten, men i Hamburg havde man altid haft tætte forbindelser til hinanden.
- 13 Jürgen Sielemann, e-mail den 10. maj 2000 fra Staatsarchiv Hamburg.
- 14 Ibid. 12. Det kunne også have været hans søn, men Johannes Schuback junior fik først sin uddannelse i 1790'erne.
- 15 RAK, Ernst Schimmelmans privatarkiv, brev fra Georg Amsinck til Ernst Schimmelmann, Göttingen den 2. oktober 1816
- 16 Caesar Amsinck, Die niederländische und hamburgische Familie Amsinck, Band 1, Hamburg 1886, s. 28. Garlieb Amsincks fader er beskrevet i Band 2, Hamburg 1891, s. 17-22.
- 17 Jonas Ludwig von Hess, Hamburg topographisch, politisch und historisch beschrieben, 3 Bde., Hamburg 1787-1792, Band 2, s. 142.
- 18 Ibid. 17, s. 143.
- 19 Ibid. 17, s. 214.
- 20 Hildegard von Marchtaler, Die Bedeutung des Hamburger Geschlechterbuches für Hamburgs Bevölkerungskunde und Geschichte, i: Deutsches Geschlechterbuch, Hamburg 9, Band 127, Hamburg 1961, s. XXVII.
- 21 Se opstillingen af samme navn i dette afsnit, der beskriver de til Garlieb Amsinck ascenderende og descenderende paternelle generationer i lige linie.
- 22 Ibid. 20, s. XXX. "Familiengeschichte ist in Hamburg auch meist Firmengeschichte".
- 23 Ibid. 16, s. 101. Georg T. Amsinck, Den hollandske og københavnske Familie Amsinck, København 1998, s. 38 ff.
- 24 Charlotte Schönbeck, Biografisches Lexikon für Schleswig Holstein und Lübeck, Neumünster 1991, Band 5, s. 84.
- 25 Amsinckerne var indgift i familien Jenisch såvel som Jänisch.
- 26 St.A Hamb., Familiearchiv Amsinck, II 35. Kontrakt fra 18. marts 1784.
- 27 Afsnittet er baseret på følgende kilder: Deutsches Geschlechterbuch, Hamburg 6, Band 44, Limburg a.d. Lahn 1923, s. 119. Maria Möring, 200 Jahre Johannes Schuback & Söhne, Familie und Firma in Hamburg, Wirtschaftsgeschichtlichen Forschungsstelle e. V. Hamburg; udg. af Ernst Hieke, Band 20, Hamburg 1957, s. 9-30. Deutsches Geschlechterbuch, Hamburg 9, Band 127, Limburg a.d. Lahn 1961, s. 33 ff. Charlotte Schönbeck, Biografisches Lexikon für Schleswig-Holstein und Lübeck, Neumünster 1991, s. 84 ff..
- 28 Paul Amsinck, der som så mange andre i Hamburg var sukkerfabrikant, var også medlem af bestyrelsen for den hollandsk-hamburgske postforvaltning. Deraf navnet Amsterdamer Bote. Kilde: Deutsches Geschlechterbuch, Hamburg 9, Band 127, Limburg a.d. Lahn 1961, s. 63 ff..
- 29 Henning von Rumohr, Schlösser und Herrenhäuser in Ostholstein, Frankfurt am Main 1973, s. 143-144.
- 30 Peter von Gebhardt, Hülse Nachfahrentafeln, Berlin 1940, s. 5-8.
- 31 Karl-S. Kramer og Ulrich Wilkens, Volksleben in einem holsteinischen Gutsbezirk, eine Untersuchung aufgrund archivalischer Quellen, Studien zur Volkskunde und Kulturgeschichte Schleswig-Holsteins, nr. 4, Neumünster 1979, s. 389.
- 32 Louis Bobé, Die Ritterschaft in Schleswig und Holstein, Glückstadt 1918, s. 100.
- 33 RAK, Kongelig forordning af 15. juli 1778. Udformet og signeret af A.P. Bernstorff.
- 34 Ibid. 30, s. 7.
- 35 L.A.G. Schrader, Handbuch der vaterländischen Rechte in den Herzogthümern Schleswig und Holstein, Kiel 1784, s. 73. Kgl. forordning af 16. september 1777, § 2: „Dass den Besitzern adelicher Höfe, die nicht von der schleswig-holsteinischer Ritterschaft sind, vergönnet seyn möge, sich und ihre Kinder, auf ihren adelichen Höfen, nicht aber ausserhalb dennenselben, im Hause und ohne öffentliches Aufboth trauen zu lassen“.
- 36 Ibid. 30, s. 7.
- 37 Ibid. 2.
- 38 Beschreibungen des in dem Herzogthum

- Holstein belegenen adelichen Lehnguts Schönweide, Kiel 1813, s. 4, § 12.
- 39 Ibid. 30, s. 7.
- 40 Ibid. 30, s. 7.
- 41 Ibid. 31, s. 247.
- 42 Louis Bobé, Slægten Ahlefeldts historie, bind 5, København 1899, s. 57- 64.
- 43 Kirchenarchiv Neukirchen, Sterberegister 1812, s. 26, nr. 15. Tag des Todes: "24 Januar abends 8 3/4 Uhr: ist Ilsabe Philipina Böhthefür, Witwe des in Hamburg verstorbenen Kaufmanns und Oberalten des dasigen Nicolai Kirchspiels, Garlieb Amsinck, im 81ten Jahr ihres Lebens auf dem Hofe Schönweide an Altersschwäche gestorben und am 4. Februar in einem ausgemauertem Grabe in hiesiger Kirche mit Pulsgeläute und Leichenpredigt öffentliche begraben worden".
- 44 RAK, Ernst Schimmelmans privatarkiv, brev fra Schönweide den 8. april 1808.
- 45 Ibid. 31, s. 294.
- 46 LAS Abt. 125.20, nr. 10. Udateret brev fra Sophie Amsinck.
- 47 RAK, Ernst Schimmelmans privatarkiv, brev fra Eutin den 29. september 1816.
- 48 RAK, Ernst Schimmelmans privatarkiv, brev fra dr. jur. Georg Amsinck 1823, Hamborg den 24. september 1823.
- 49 Ibid. 48.
- 50 Ibid. 38, s. 12.
- 51 LAS Abt. 125.6, B XV b, nr. 20, Bd. 3. Retsprotokollen fra Schönweide.
- 52 Ibid. 1, s. 14.
- 53 Ibid. 48.
- 54 Peter von Gebhardt, Hülse Nachfahrentafeln, Leipzig 1940.
- 55 RAK, Ernst Schimmelmans privatarkiv, brev fra Garlieb Amsinck, København den 19. april 1812.

Georg T. Amsinck, f. 1936. Læste medicin i begyndelsen af 60'erne og blev HD'er i afsætningsøkonomi i 70'erne. Arbejdede 25 år i den udenlandske medicinindustri, heraf ti år som administrerende direktør for Boehringer Ingelheim i Danmark. Har publiceret *Musikelementer i billeder fra Øregaard Museum* (1993) og *Den hollandske og københavnske familie Amsinck* (1998). *En holstensk godsejer omkring år 1800* udkommer i år. Adresse: Herredsvej 58, 2820 Gentofte. E-mail: gamsinck@mail.dk

Mindets styrke er den dødes liv

Fine ting i nips fortæller om en svunden tid

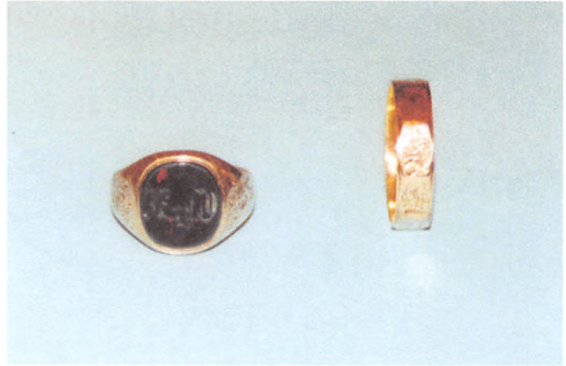
Af Adam Lindgreen

Litteraturen forklarer omhyggeligt, hvorledes trykte som utrykte kilder alle kan benyttes i eftersporingen af slægtens ældste. Den peger også på vigtigheden af billeder og skriftlige optegnelser, som familien kan ligge inde med. Derimod kan det ikke hævdes, at de ting, der har tilhørt familiens ældste, har fået nogen særlig stor bevågenhed. Det er håbet med nærværende artikel, at læseren ikke blot får et indblik i, hvad sådanne ting kan fortælle, men også gode råd om, hvordan man kan få fat på tingene.

Indledning

“Den skal du ha’ efter mig,” sagde min morfar, Aage Frandsen, til mig. Jeg var da blot omkring ti år gammel, og ”den” var en signetring, der havde været hans farfars - og dermed min tip-oldefars. Den var af guld, og stenen, hvori der var indgraveret navnetrækket ”Chr F” for Christian Frandsen, var en blodsten, en såkaldt hæmatit. Dengang var jeg endnu ikke for alvor begyndt at interessere mig for slægtsforskning. Dét skete først to-tre år senere og kun ganske kort tid før, min morfar gik bort; jeg fik da signetringen samt en anden fingerring, der også var i guld. Det spændende var, at den sidstnævnte ring var ottekanteret: de otte bogstaver i navnetrækket ”Frandsen” var indgraveret i de udvendige kanter, hvert bogstav i hver sin kant. Min mormor, Ella Marie Pedersen, forklarede, at også denne ring havde tilhørt min tip-oldefar; i ingen af fingerringene var der stempelmærke – det var jo mærkeligt, for det skal der jo ellers være. Endelig gav hun mig nogle skeer i sølv, alle med stempelmærket ”AF” eller ”F”. Disse skeer havde mine bedsteforældre en gang fået forærende af en hr. Dueholm, der egentlig stammede fra Ribe, men var ravhandler i USA, og som havde været hjemme på besøg i Danmark. Han havde sagt, at mine bedsteforældre hellere måtte få skeerne, da de ”stammede fra familien”. Da jeg spurgte til, hvad udtrykket ”stammede fra familien” dækkede over, mente min mormor bestemt at vide, at alle disse arbejder ikke blot havde været i familiens eje; men at der faktisk havde været en guld- og sølvsmed i familien. Min mors faster, som jo altså også var et barnebarn af

Til venstre ses Christian Frandsens signetring, til højre hans ottekan-
tede fingerring med navnetrækket
"Frandsen" indgraveret.

Christian Frandsen, var derimod sikker på, at dette ikke var tilfældet, "Aage har sagt os, at "Frandsen" på sølvtøj absolut ikke har med familien at gøre; altså 0 guldsmed".¹ Hvem havde nu ret?

Det var en opgave, der skulle vise sig at være forholdsvis enkel at løse, men nok alligevel netop dét, en ung slægtsforsker på omkring femten år kunne blive inspireret af. I Sigurd Schoubyes store værk *Guldsmede-håndværket i Tønder og på Tønder-egnen 1550-1900* fremgår det, at der i 1800-tallets Rejsby (Hviding herred) i Sønderjylland fandtes en Andreas Hansen Frandsen, som var landsbyguldsmed og urmager. Han var født d. 14. maj 1815 og stammede fra Brede. D. 15. maj 1841 blev han gift med pigen Marie Kirstine Andersen, og i 1846 flyttede ægteparret til Rejsby. Hans mestermærker er netop "AF" og "F", og hans arbejder omfatter spiseskeer, knapper, hovedvandsæg og salmebogsbeslag.² To sådanne hovedvandsæg er afbildet i samme forfatters *Hovedvandsæg fra Vestslesvig*;³ flere af Andreas Hansen Frandsens arbejder findes på Landesmuseum (i Slesvig), Ribe Museum og Tønder Museum. Var denne Andreas Hansen Frandsen i familie med Christian Frandsen? Selv om min mormor og min mors faster var så uenige, var svaret ligetil! Af den bibel, hvori Christian Frandsen nedfældede oplysninger om sin familie, fremgår det ganske tydeligt, at hans forældre var "Andreas Hansen Frandsen (f. d. 15. maj 1815, † d. 15. januar 1887) og Marie Kjerstine Frandsen (f. d. 20. juni 1812)"⁴. Og tre fotografier, ophængt i min mormors hjem, bekræftede dette; min morfar havde endda skrevet på fotografierne, at Andreas Hansen Frandsen og Marie Kjerstine Frandsen er "Adams tip-tip-oldeforældre". At Christian Frandsen faktisk stammede fra Sønderjylland, vidste man også godt: min mormor og min mors faster kunne nemlig begge erindre Christian Frandsens stærkt udtalte sønderjyske dialekt.

En mindre efterforskning havde således påvist, at skeerne med stempelmærkerne stammede fra min tip(2)-oldefar, der havde været guldsmed og urmager, og at de to ringe næsten med vished måtte stamme fra hans hånd. At der

ikke er stempelmærker i dem skyldes formodentlig, at de ikke skulle sælges. Senere undersøgelser bekræftede endnu en gang forbindelsen til Andreas Hansen Frandsen i Rejsby. For eksempel oplyste Københavns politimandtalssliste fra 1900, at Christian Frandsen var født d. 13. august 1850 i Rejsby, Haderslev amt.⁵ I kirkebogen for Brede sogn skrives, at Andreas Hansen Frandsens fødselsdag var d. 14. maj 1815. Og den slesvigske folketælling for 1855 fortæller, at urmager Andreas Frandsen og kone Marie Kirstine Hansen boede i Rejsby, og at Christian Frandsen, født omkring 1850, var et af deres fem børn;⁶ samme oplysninger har bogen *Rejsby Sogns Historie* – med den tilføjelse, at Christian Frandsen var født d. 13. august 1850.⁷ Endelig skriver Marie Kirstine Hansen et brev til sin søn i 1867, et brev, vi stadig har.⁸ Ikke blot havde de to guldringe tilhørt min tip-oldefar; men min tip(2)-oldefar havde selv smedet dem og givet dem til sin søn, måske da denne forlod Sønderjylland – hvor hans familie ellers havde boet gennem flere århundreder⁹ – for at slippe for at gøre ”langvarig militærtjeneste i den preussiske hær”, som min mors faster fortalte.

Endelig afklarede endnu en undersøgelse, hvem der havde malet dén akvarel, der havde hængt i mine bedsteforældres stue, så længe jeg kan huske det. Akvarellen angiver at forestille briggen ”Therra af Kiöbenhavn” og bærer navnetrækket Peder Andres: Frandsen, der havde været skibsfører på denne brig i perioden 1829-1832. Det viste sig, at Peder Andresen Frandsen var far til Andreas Hansen Frandsen – og akvarellen er dermed det ældste, jeg har fra min familie, omkring 175 år gammel!

Slægtsforskningslitteraturen er særdeles fyldig, når det gælder om at forklare, hvorledes de trykte kilder og ikke-trykte kilder kan benyttes til at efterspore slægtens ældste. De fleste bøger om slægtsforskning gør også meget ud af at understrege, hvor vigtige billeder og skriftlige optegnelser i familiens gemmer er.¹⁰ Imidlertid ønsker de fleste forskere nok ikke blot navne og data, men derimod historierne bag de enkelte forfædre, og her tydede en gennemgang af slægtshistorielitteraturen ikke på, at de ting, som har tilhørt familiens ældste, og som kan fortælle disse historier, har fået tilsvarende stor bevågenhed. Således har Fabritius og Hatt i deres kapitel om indsamling af slægts-historisk materiale netop gjort meget ud af billeder og skriftlige optegnelser, men derimod ikke af ting.¹¹ ”Ih, hvor har du meget fint nips,” siger folk til mig, når de besøger mig, og det gælder selv ivrige slægtsforskere, der har gjort et stort arbejde med at vriste hemmelighederne ud af de omtalte kilder, men derimod ikke har prøvet at opspore ting, som har tilhørt familien. Dét har ofte undret mig. Det er håbet med nærværende artikel, at læseren ikke blot får et indblik i, hvad ting i familiens eje kan fortælle, men også gode råd om, hvordan man kan få fat på dem.

I mine gemmer

Før jeg første gang besøgte Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm i 1980, tog jeg med min far hen til hans morfar, Villiam Edvard Christensen; vi ville undgå at lede efter oplysninger, han umiddelbart kunne give os. Her blev jeg for første gang bekendt med, at min oldefar havde to søstre; det var nemlig ikke nogen, han så noget til, da de var "fine på den". Min farmor kunne hjælpe med yderligere, men ikke fyldestgørende oplysninger om søstrenes tidligere bopæle. En efterfølgende henvendelse til Københavns Folkeregister oplyste, at mens Else Gudrun gift Peerson var afgået ved døden i 1983¹², så var Margæeritha Julie Viktoria gift Kamp stadig i live.¹³

I 1994 blev et brev med ønsket om, at jeg måtte komme på besøg, sendt til denne søster, der indvilgede i at modtage mig. Der var mange billeder i hendes hjem, men desværre kun ét af hendes far, Victor Immanuel Christensen, og ét af hendes mor, Julie Marie Edvardine Sofie Rasmussen; begge billeder var fra den tid, da de var blevet gift, d. 18. oktober 1891. Dette og to efterfølgende besøg resulterede i et flere timers langt båndet interview, der selvfølgelig er interessant for eftertiden. Dér, hvor jeg imidlertid virkelig "sco-

Opsatsen i træ som Julie Marie Edvardine Sofie Rasmussen fik i konfirmationsgave af sin fader, drejer Christen Edvard Rasmussen.

rede”, var, da hun fortalte, at dén ”opsats”, hendes mor havde fået i konfirmationsgave af sin far, Christen Edvard Rasmussen, der havde været drejer¹⁴, stadig stod henne i glasskabet – og dén opsats måtte jeg da gerne få! Pludselig stod jeg som ejer af en 30 cm høj opsats, flot ud-

skåret i træ og derefter malet sort – en opsats, min tip(2)-oldefar altså havde drejet for mere end hundrede år siden til sin datter, min tip-oldemor. Min far kunne i øvrigt huske, at hans oldemor ”Julle” havde opbevaret knapper i den, og at han mange gange havde leget med den som lille. Dét skriver han om i sine barndomsindringer.¹⁵ Og her lærte jeg altså, hvor vigtigt det er at besøge selv fjerne familiemedlemmer, fordi også de ofte kan bidrage til puslespillet om slægtens historie.

Og så er der selvfølgelig familiens smykker – det var jo egentlig dem, som satte det hele i gang. Et af de smykker, jeg stadig er i besiddelse af, stammer fra min mormors mor, Anna Johanne Petersen, nemlig en medaljon med to billeder, ét af hende og ét af hendes første mand, min oldefar Ernst Filip Arthur Pedersen. En anden medaljon er dén, som Anna Johanne Petersens farmor, Gjertrud Andersdatter, bar omkring halsen, og som endnu har en hårlok fra ægtemanden, kaptajn Niels Petersen, indfattet.¹⁶ En sådan hårlok er i øvrigt særlig spændende, da den giver mulighed for en DNA-undersøgelse.¹⁷ Der er desværre også smykker, der ikke er blevet gemt for eftertiden. Da Anna Johanne Petersen skulle konfirmeres, fik hun tilbudt en komplet amagerdragt med alle de smykker, som nu hørte sig til; men hun takkede nej: ”Jeg vil ikke gå i sådan noget gammelt tøj. Jeg vil iklædes det nyeste,” sagde hun til sin moder – og væk var de smykker!¹⁸

Og fra min mormors hjem har jeg i det hele taget særlig mange ting, fordi hun allerede som 27-årig enarving overtog sin mors hjem; hendes bror var nemlig død af den spanske syge. I 1935 boede min mormor stadigvæk i den lejlighed, hun havde delt med sin mor, i den ejendom hendes morfar, Anders Niels Petersen, havde opført netop dér, hvor hans fædrene gård tidligere havde ligget – det nuværende Amagerbrogade 97 i Sundby på Amager. Anders Niels Petersen og hans kone Marie Andrea Lindgreen flyttede selv ind i ejendommen. Det var i øvrigt hans mening at opføre en ejendom til hvert af de seks børn; men han døde alt for tidligt, og kun én ejendom blev altså bygget.¹⁹ Af gården eksisterer der et billede: Min oldemor er omkring fem år og viser stolt sine nye træsko frem, mens min tip-oldemor blot ses i vinduet; fotografen var nemlig kommet forbi, og da man kaldte på min tip-oldemor, nåede hun altså kun lige at komme hen til vinduet.²⁰ Der findes også et bil-

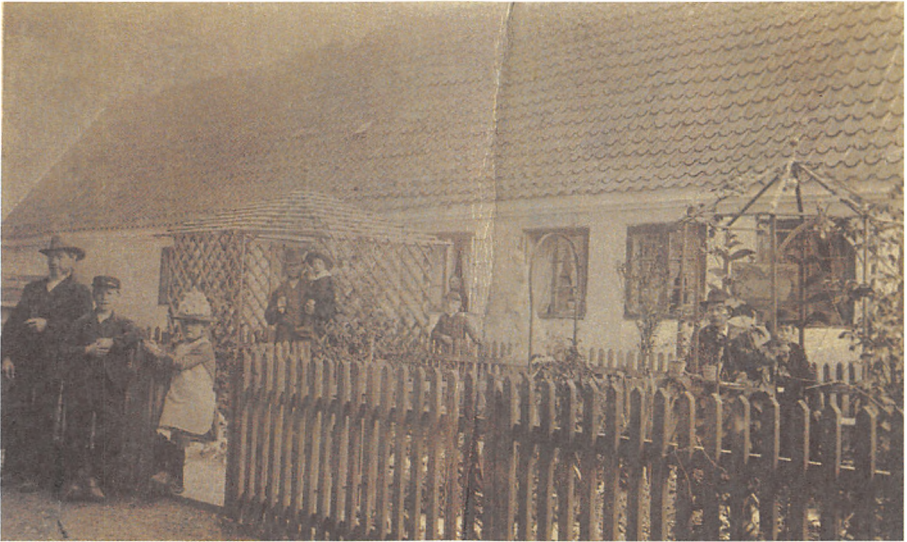
Gjertrud Andersdatters medaljon, der har en hårlok fra ægtemanden indfattet.

lede af den senere ejendom: Her kan man se, at taget i forhold til de andre ejendomme er fladt, fordi det skulle være muligt at stå deroppe og se skibene på Øresund;²¹ flere af mine oldemors brødre sejlede nemlig.²² Det var en af disse onkler, som havde en lille opiumspibe med hjem, og som min mormor ikke var meget for at give mig.

Og dén kaneklokke, som nu hænger i mit kontor, har tilhørt Anders Niels Petersen: min mormor har fået fortalt, at han og hans kone - ganske som amagerhollænderne, fra hvem de også delvis nedstammede - helt op i 1880'erne i kane kørte ind til København for at sælge deres grøntsager. Og endelig er der selvfølgelig Anna Johanne Petersens cykellygte; en dag, hvor hendes forældre var ude at gå en tur, sagde faren oprørt, da en anden pige kom cyklende forbi: ”Jeg håber sandelig aldrig, jeg kommer til at se min datter cykle!”²³ Købmanden, som Anna Johanne Petersen nogle gange blev bedt om at gå hen til som lille, gav hende glansbilleder, der alle blev klistret ind i en bog – og den har jeg nu. Endelig har jeg en Damernes Lommekalender fra 1931: Heri har Anna Johanne Petersen ført regnskab med sine udgifter til have, hus, transport, syning osv; hun har også anført, hvornår forskellige familiemedlemmer har fødselsdag, og hvornår hun skal i teatret. Og fra hendes mand, Ernst Filip Arthur Pedersen, har jeg stadig hans barbergrejer, der imidlertid er så sindssygt skarpe, at jeg har måttet gemme dem væk for at undgå ulykker; de er faktisk opbevaret i dét klaver, Anna Johanne Petersens forældre forærede hende, da hun blev konfirmeret d. 6. oktber 1895. Af min mormors forældre har jeg i øvrigt mange billeder, for i weekenden gik de ofte tur hen til en fotograf for at få taget endnu et billede!

Og der er Anders Niels Petersens tobaksæske i mahogni og med hans navnetræk fint indridset i en lille sølvplade. Og navnekluden, der er broderet af en Caroline Amalie Petersen i 1860, men som jeg endnu ikke ved, hvem er; kortene, som Anna Johanne Petersen og hendes anden mand, Laurits Andersen, spillede med; og taffeluret, hvor glaskuplen blev delvis ødelagt af en tjenestepige engang i 1800-tallet. Der er Anna Johanne Petersens teaterkikkert: min mormors farbror var statist, og engang, da min mormor var i teatret, så hun ham komme ind på scenen klædt ud som et lig, og hun råbte: ”Gud, der går onkel Arnoldius!” Den lille sølvske, som min mormors bror spiste med, ja, den har vi også, og der er tydelige mærker i den efter hans små tænder. Og den lille nissefigur fra Marie Andrea Lindgreen må heller ikke glemmes; den er brun og grøn, for den er nemlig en rigtig nisse og ikke bare en af de rød-hvide, som Coca Cola opfandt i begyndelsen af sidste århundrede. Jeg har også de tyske mark, som Laurits Andersen anbefalede Anna Johanne Petersens at veksle til, for ”Tyskland vil ganske sikkert vinde Første Verdenskrig”; men det skete jo ikke, og så blev pengesedlerne, i alt 1.237 mark, ellers

Nr. 3 fra venstre: Anna Johanne Petersen. Nr. 4 og 5 fra venstre: Anders Niels Petersen med sønnen Villiam Andreas Petersen på armen. Nr. 6 fra venstre. Marie Andrea Lindgreen, i vinduet.

blot gemt væk i en skuffe. Og petroleumslamperne, lysestagerne, kanderne, manglebrættet, barometrene, dugene, silkesjalet og ... og ... og ...

Anna Johanne Petersen og Marie Andrea Lindgreen boede altså i samme ejendom, og de byttede ofte møbler. Det gav store problemer, for da min oldemor i skifteretten gjorde opmærksom på, at hun faktisk havde nogle møbler stående i sin nu afdøde mors hjem, ville én af hendes brødre ikke medgive hende dette!²⁴ Det er i øvrigt spændende at se i opgørelsen af Anna Johanne Petersens bo, at de fleste af de nævnte genstande stadigvæk er i mit eje; min mormor forklarede, at de endda kan føres længere tilbage i familien, og de vidner alle om, at Anna Johanne Petersen havde haft velstillede forældre og bedsteforældre.²⁵ Der er en kobberkeddel (dengang vurderet til 3 kroner), der kommer fra min mormors bedsteforældre på mødrene side, og som nu står på den mahogni-piedestal (dengang vurderet til 35 kroner), der også er skrevet ind i skiftet, og som stammer fra min mormors bedsteforældre på fædrene side, viktualiehandler Christen Pedersen og Christine Laurine Oline Lauritsen. Sjov er den historie, der knytter sig til netop denne piedestal: Engang, da min mormors farbror og hendes mors fætter på mødrene skød med et haglggevær, ramte de ved en fejltagelse piedestalen, som derfor måtte repareres; det indsatte stykke træ havde imidlertid en lidt anden farve, og dét kan stadig ses små hundrede år efter! Og blandt det nævnte porcelæn i skiftet er der dét, som stammer fra Marie Andrea Lindgreen, og som vi nu selv benytter, men

kun ved særlige lejligheder! Endelig stammer en omtalt morter med støder, begge i messing, fra Anders Niels Petersens hjem.²⁶

Og min mormors morbror, isenkræmmer Villiam Andreas Petersen, blev gift, men fik ingen børn, så i 1978 arvede min mormor ligeledes hans indbo, og således kom ganske mange ting ”tilbage” i familiens eje. Det gælder den sofa og stol, begge i mahogni, der stammer fra kaptajn Niels Petersens hjem, og som blev vurderet til 100 kroner i 1969.²⁷ Og den mahogni-chiffonière, som hun også arvede, og som først hun selv og derefter min mor og endelig min kone alle har været så glade for, da den kan rumme så meget, kommer fra Marie Andrea Lindgreens forældre, gårdmand Jens Michelsen Lindgreen og kone Johanne Pedersdatter.²⁸ Dette ægtepars gård for enden af Holmbladsgade (der, hvor nu Lindgreens Allé ligger) blev overtaget af deres eneste søn, sognefoged og direktør Peter Michael Lindgreen, som også etablerede Sundby Strømbad. Her har et barnebarn givet mig en ca. 80-årig gammel plakat med prisinformation vedrørende adgang til badeanstalten: damer og herrer betaler 25 øre for første klasse; herrer har mulighed for at vælge anden klasse til 15 øre, og drenge kan betale 10 øre for tredje klasse. Der er også sæsonkort til henholdsvis otte, fire og to kroner. Da det meste af inventaret forblev på gården og således ikke blev givet videre til døtrene Marie Andrea, Bodil Jensine og Ane Johanne, er det en særlig ”trumpf” at have denne chiffonière. Gården i Holmbladsgade blev sidenhen udstykket, blandt andet frasolgtes jord til Gyldendal. Det mest mærkværdige, der har været gemt i vores familie, er nok følgende: Da Villiam Andreas Petersen gik bort, bad hans kone Vilhelmine Rosine Møller om, at mandens tænder, der var fyldt med guld, måtte blive taget ud; disse tænder lå efterfølgende i min mormors bankboks! Jeg prøvede at indlevere ”guldtænderne” til en guldsmed, som imidlertid bad mig om at lægge tænderne i saltsyre, så kun guldet blev tilbage. Det gjorde jeg så – og stillede glasset med tænderne ud på badeværelset. Da en af mine venner spurgte mig, hvad der var i glasset, sagde jeg: ”Nå, det er såmænd bare onkel Villiams tænder!”

Med så mange ting i hjemmet var det selvfølgelig begrænset, hvor meget min morfar kunne få plads til! Dog har jeg stadigvæk det fængselsbord og de store krus, han fik fra Vestre Fængsel, hvor han var depotforvalter. Han blev ansat ved fængselsvæsnet allerede under Anden Verdenskrig og fik udstedt falsk ID-kort, fordi man jo aldrig vidste, hvad der ville ske. Dette kort – og også hans ægte ID-kort – ligger nu på fængselsbordet sammen med hans politikasket, skilt og håndjern. Jeg har også alle hans mange dagbøger, hvor stort og småt er noteret. Igen ”trænger” min mormor sig dog på, idet hun også har efterladt sig et par dagbøger. Den første dagbog omhandler dén periode, hvor hun boede alene sammen med sin mor. Men så – tirsdag d. 24. januar 1933 – er hun ude at stå på skøjter, hvor hun ”[træffer] ... Aage Frandsen som

[hun] løb med". Allerede dagen efter står hun igen på skøjter med ham. D. 2. februar bliver de dus: "Hos Ritz om Aftenen med Aage. Han hentede mig Kl. 8½. Vi tog en Sporvogn derind. Dansede en Del. Spadserede hjem. Han x [kyssede] mig Farvel og vi blev Dus." De bliver forlovet d. 19. marts 1933: "Paa Vejen hjem lovede jeg ham at jeg vilde forlove mig med ham [-] dog uden Ring." Imidlertid køber de ringe allerede d. 2. maj 1933, og de bliver gift d. 3. maj 1936. Den anden dagbog fortæller om, da min mormor i 1932 tog på gymnastikophold hos Niels Bukh i Ollerup. Hun skriver blandt andet, at hun "[snød] fra Løbeturen om Morgen"; men hun fik alligevel udmærkelse for sine undervisningsøvelser.

At jeg har så mange ting fra min mormor, er noget usædvanligt. Fra andre grene i familien er der således overleveret langt mindre. For eksempel har jeg ingenting fra min farmors mors familie, hvor faren, Lars Erichsen, var en fattig arbejdsmand, og hvor moren, Mathilda Sigfridsdotter, var indvandret fra Öljuhult församling, Blekinge len, Sverige. Det eneste, som her er gemt, er to "historier". Når Lars Erichsens børn blev sure, sagde han, at de lignede hans bedstemor, som var smedekone²⁹ (i Hillerslev herred). Den anden historie er, at Mathilda Sigfridsdotter som lille havde overlevet pesten; til gengæld var hendes ansigt helt kop-arret. Fra min farfar har jeg blot hans næringsbevis, et taffelur og to store lysestager. Til tider optrådte han som klovn ved private sammenkomster; det kan man læse om i hans notater – og han har endda som en anden Sir Winston Churchill anført, hvornår tilskuerne klapper! Og Tranquebar-stellet fra min farmor, ja, her er der ingen interessant historie bag.

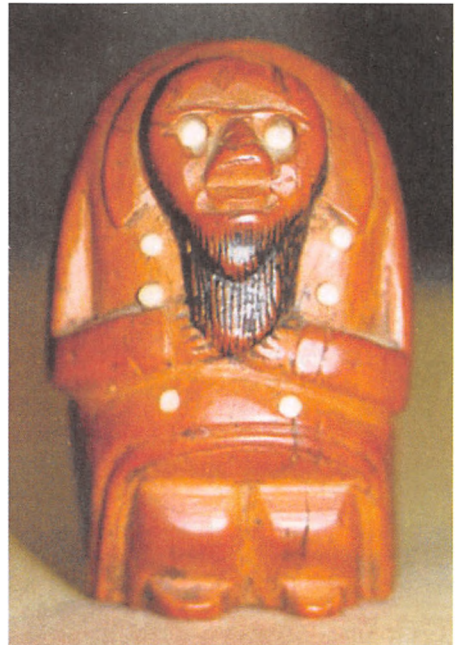
I andres gemmer

Og så er der ting, som på nuværende tidspunkt står hos andre familiemedlemmer – eller som først lige er kommet "hjem" igen. Det drejer sig for eksempel om den lille snustobaksdåse, Jens Michelsen Lindgreen selv snittede, og som bærer hans navnetræk "ILG".³⁰ Et oldebarn af Jens Michelsen Lindgreen har denne snustobaksdåse; men da han ikke selv har børn, og da ingen andre i familien tilsyneladende er interesserede i dåsen, nærer jeg et inderligt håb om en gang at måtte få den.³¹

Julie Marie Edvardine Sofie Rasmussens mor, Rasmine Nicoline Struve, havde flere køkkenting i kobber: en almindelig pande og en til æbleskiver, en si og to køkkenforme, hvoraf den ene har figur som en hummer.³² Og alle de ting hænger nu hos et oldebarn, som jeg ved flere lejligheder har betroet, at jeg meget gerne vil have disse ting, eventuelt købe dem – og jeg har selvfølgelig fortalt dette til hendes datter, da jeg ikke vil have, at familien skal tænke, at jeg snyder en 87-årig gammel dame, der har været så venlig at invitere mig hjem. Nu må vi se, hvad der sker. Og den salmebog, min faster har fra min

oldemor, Johanne Kristine Eriksen, blev for længe siden lovet til mig; men jeg har endnu ikke fået den! I øvrigt er den ikke nær så flot som den salmebog i sort velur, jeg har fra Anna Johanne Petersen.

Og andre i familien, som også interesserer sig for slægtsforskning, kan selvfølgelig have ting i deres gemmer. Min morfars fætter har således sit hus fyldt med gamle ting; han har allerede givet mange ting til sin datter, der også har fået sit hus fyldt op, i stueetagen, første sal, under loftet samt i de to udhuse! Og for nylig arvede han dét hus, hans far (min oldemors bror) selv tegnede, og som stod færdigopført i 1928; faren boede dér til sin død i 1956. Her voksede min morfars fætter op sammen med sine tre søskende: den ene søster blev boende dér, indtil hun døde som 90-årig i 2002. I løbet af denne 74-årige periode blev stort set intet smidt væk. For eksempel var alt tøj fra min oldemors bror der stadigvæk, ligesom også datterens mange pelse gennem tiderne var der! Et større oprydningsarbejde forestod derfor. Det lykkelige for mig var, at jeg fik 12 champagneglas fra min tip-oldefar, Niels Larsen, som var bryggeriarbejder og sidenhen maltmagasinforvalter³³ på Carlsberg Bryggerierne. Niels Larsen må have været værdsat, for jeg er i besiddelse af de to udmærkelsesmedaljer, han blev tildelt;³⁴ begge medaljer ligger stadigvæk i den originale æske fra P. Hertz, Kgl. Hof Juveler i København. Jeg fik også et bord med fire stole: det var ved dette bord, at Niels Larsen spillede kort med sine børn. Og når det var koldt om vinteren, ville ingen gå i gården,

Jens Michelsen Lindgreens snustobaksdåse, som han selv har udskåret.

men hellere benytte sig af natpotten, der stod under sengen i det tilstødende værelse. ”Det lugtede ganske fælt, og mange gange løb potten over”, fortæller min morfars fætter, som tit besøgte sin bedstefar, der som bryggeriarbejder på Carlsberg altid havde sodavand i huset til børnene. Han drak sin tildelte ration af øl; men hans bror, Hans Larsen, der var arbejdsformand på bryggeriet Stjernen, var afholdsmand! I det hele taget var det imponerende, hvor meget huset i 2002 gemte. Måske det mest overraskende var bornholmeruret og dragkisten fra Niels Larsens barndomshjem i Juellinge Gamle Møllehuse, begge gamle, slidte og noget ormædte, men alligevel gemt gennem så mange år - og derfor nok værd at gemme på.³⁵

Og jeg havde længe ikke noget billede af min tip(2)-oldefar, Peder Jensen. Jeg har imidlertid gjort det til et ”princip” at mødes med alle mine tip(2)-oldeforældres søskendes efterkommere. Kun to af mine tip(2)-oldeforældre er født før 1809. Worsøe skriver, at det først blev almindeligt at lade sig fotografere i 1850’erne og 1860’erne;³⁶ de ældste billeder, jeg selv har, er netop fra 1860’erne. Hvis man således blev fotograferet som 70-årig i 1860, var man altså født i 1790. Det er årsagen til, at jeg ved at gå tilbage til mine tip(2)-oldeforældre og deres søskendes efterkommere kan sikre mig at have opsporet alle de billeder, som måtte eksistere. På den måde fik jeg af min farmors moster det eneste eksisterende billede af Lars Erichsen, og jeg fik fremstillet kopier af de billeder af Peder Jensen, som oldebarnet Birthe Larsen ligger inde med. Og muligvis har jeg opnået at få en kopi af et fotografi af Rasmine Nicoline Struve: der var nemlig kun to tilbage i familien, som havde kendt hende, et barnebarn og et oldebarn;³⁷ men ingen af dem var helt sikker på, at billedet virkelig forestillede Rasmine Nicoline Struve.

Og ting, som egentlig ”burde” være hos én selv, kan nu være hos personer uden for familien. Således gav en venlig dame mig en gang nogle billeder af sin barndomsveninde, min farfars kusine. At gå uden for familien er dog endnu vanskeligere – man har jo ikke nødvendigvis nogle navne at gå efter. Måske jeg også en dag kan få det trækabinet (til et ur), min tip(3)-oldefars bror, Gotfred Wilhelm Struve, snittede i 1844, da han sad indespærret i Saks-købing Arresthus og derfor havde tid nok, dog ikke om aftenen, for igennem flere uger lykkedes det ham at snige sig ud sammen med Smede-Niels for at begå nye indbrud; Gotfred Wilhelm Struve var nemlig så behændig, at han kunne krybe ud mellem stængerne i arrestens vinduer!

I offentlige gemmer

Og en bog, som min tip-oldefar på fædrene side har skrevet, og som blev blåstemplet af datidens førende eksperter inden for sit område, findes af forskellige årsager kun i to eksemplarer, det ene på et udenlandsk bibliotek, det andet hos min fars kusine, som ikke har børn og derfor kan tænkes at ville

forære mig bogen. At den er skrevet på et sprog, jeg ikke kan læse, gør mindre, idet jeg for tiden prøver at få bogen oversat af kompetente folk.

Op flere arbejder af guldsmed Andreas Hansen Frandsen står som tidligere skrevet på forskellige museer, og her kan man jo ikke håbe på at få dem ad åre, så her har jeg blot billeder af arbejderne: en henvendelse resulterede i, at museumsinspektør Elsemarie Dam-Jensen venligst fremsendte jpg-filer af arbejderne. Det gælder ligeledes den dagbog, Hans Peder Weber skrev – med notater fra faderen Mogens Hansen Weber og senere notater fra sønnen Bertel Weber; Mogens Hansen Weber var bror til min tip(5)-oldemor, Karen Mogensdatter Weber. Dagbogen er guld værd, idet den rummer et væld af oplysninger, ikke blot om slægtens medlemmer i Ærøskøbing (fødsler, dødsfald, dåbs- og begravelseshandlinger samt vielser), men også om små og store begivenheder i Ærøskøbing (for eksempel opførelsen og indvielsen af byens første posthus i 1749 og frosten i marts 1770, der gjorde Ærø landfast med Drejø, Langeland og andre øer),³⁸ det øvrige Danmark (blandt andet ildebranden i Fåborg i 1728 og kong Frederik d. Vs død i 1766)³⁹ og endda udlandet (for eksempel jordskælvet i Portugal i 1755 og orkanen på Martinique i 1766),⁴⁰ alle i 16-, 17- og 1800-tallene. Rigsarkivet, hvor dagbogen nu opbevares, fremsendte en kopi, mens en anden slægtsforsker var behjælpelig med en renskrift af bogen.

Tigge og plage

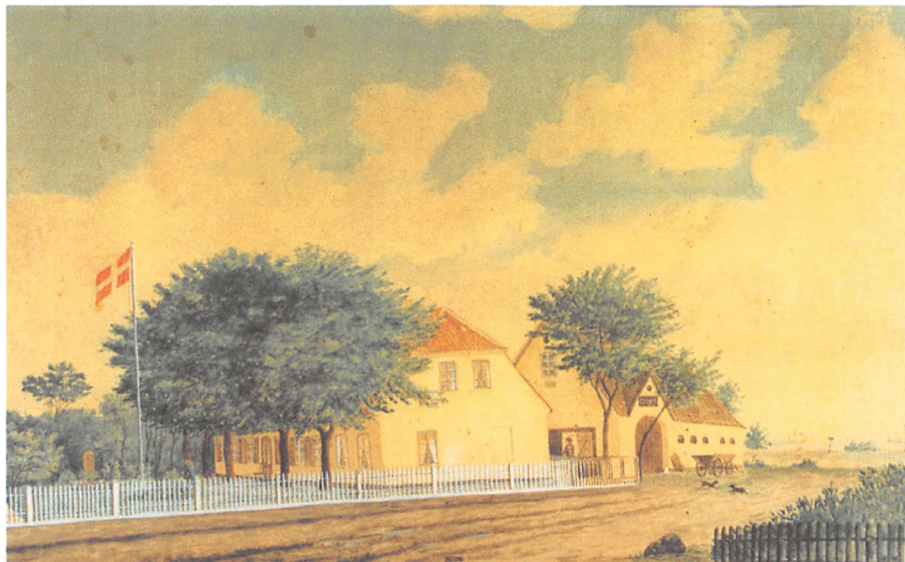
Hvad, man bør gøre, når man besøger familiemedlemmer, er først simpelthen at spørge, om de vil af med tingene; det kan jo ske at være tilfældet. Som min morfars fætter siger om mig: ”Du har snuden langt fremme!” Hvis de ikke vil, kan man måske få lov til at lægge en seddel med sit navn og adresse samt en note om, at man er interesseret i tingene. Det kan give bonus. En af min morfars fætre⁴¹ viste mig en gang en gammel regnskabsbog, Andreas Hansen Frandsen havde skrevet tilbage i midten af 1860’erne, samt det brev, Marie Kirstine Andersen havde sendt til sin søn, Christian Frandsen. Og endelig havde han en række kærestebreve, der var blevet udvekslet mellem Christian Frandsen og dennes senere kone, Maren Kjerstine Pedersen. Jeg fotokopierede alt materialet, men bad samtidig om at måtte lægge en seddel. Mange år senere, mere end ti år, kontaktede fætterens kones nevø mig: både fætteren og konen var desværre døde, og da jeg var nærmeste familie, måtte jeg gerne få alt materialet! Regnskabsbogen er meget spændende, fordi den giver et indblik i Andreas Hansen Frandsens forretninger, idet han foruden at være guldsmed og urmager også havde en gård. Vi får at vide, hvor meget han høster, sælger og køber af korn og grøntsager – og til hvilke priser. Der er oplysninger om husleje og priser på så forskellige ting som kul, dyr og selvfølgelig guld og sølv; og i 1861 giver han 16 rigsdaler i bytte for et taffelur. Der

er oplysninger om tjenstedrenge og deres lønninger. Og endelig indeholder bogen forskellige opskrifter, for eksempel på en arsenik-holdig kur, der skal gives til dyr med maveproblemer!

Under alle omstændigheder er det selvfølgelig vigtigt at få klargjort, hvem de forskellige ting har tilhørt, og om der er nogle sjove historier bag. Hos min mormor skrev jeg, så snart jeg begyndte at interessere mig for slægtsforskning, små sedler med sådanne oplysninger, hvorefter sedlerne blev lagt ved tingene, helst inde i dem på en eller anden måde. Da min mormors hus skulle tømmes, var det om at passe på, at sedlerne ikke forsvandt; på forunderlig vis eksisterer sedlerne nu på 15. år! Igennem de seneste mange år har min morfars fætter gjort det samme, og hver ting i hans hjem har således en seddel med fyldestgørende oplysninger. Nu har jeg taget billeder af de forskellige ting og skrevet bagpå, hvad historien er.

Når man ikke kan få bragt ting "hjem", må man gøre det næstbedste. Således har jeg selvfølgelig fotokopieret den tidligere omtalte bog, der kun findes i to eksemplarer. Og den forlovelsesring fra Anna Johanne Petersen – den ring, som min mor har sagt, min søster skal have til sin tid - har jeg nu fået fremstillet en tro kopi af, i guld (af den rigtige lødighed) og med safir (i den rigtige farve) og indgravering. Og en tilsvarende kopi vil jeg få lavet af snustobaksdåsen, hvis jeg da ikke får den forinden. Af familien Lindgreens gård Sølyst i Holmbladsgade eksisterer der endvidere en køn akvarel, som jeg fik

Den oprindelige akvarel af familien Lindgreens gård, Sølyst, for enden af den nuværende Holmbladsgade i Sundby på Amager.

en professionel fotograf til at affotografere. Herefter bragte jeg billedet til en af de mange kunstnere, der sidder i Mahboonkrong (MBK) Shopping Centre i Bangkok, nær Siam Square.⁴² Efter tre dage havde jeg så en tro kopi af den oprindelige akvarel. Han forlangte kun omkring 300 kroner for arbejdet, og det kan anbefales at søge sådanne professionelle kunstneres hjælp. Samme kunstner fremstillede to oliemalerier af mine tip-oldeforældre; jeg har blot ét fotografi af hver af dem.

Flere af landets antikvitethandlere har jeg givet min kontaktadresse for det tilfældes skyld, at arbejder af Andreas Hansen Frandsen skulle dukke op, og jeg har også indrykket en annonce i Antik & Auktion. For nylig var der i et af landets ugeblade et spørgsmål om et billede, kunstmaler Georg Lauritz Larsen Mersing havde malet af Peter Lieps hus, et yndet motiv blandt danske kunstmalere; Georg Lauritz Larsen Mersing var min mors farmors bror og havde gået på teknisk skole hos Grønborg sammen med sin ven Kræsten Iversen, senere professor ved Kunstakademiet i København. Jeg havde først tænkt at ville tage kontakt med den omtalte brevindsender; men det viste sig, at en søn lå inde med et identisk maleri, som jeg kunne få sammen med endnu et maleri! Begge malerier har fået hæderspladsen i vores stue.

Det kæreste minde

Hvad er så det kæreste minde, jeg har? Det er svært at sige, for som oftest er der et eller andet specielt ved hvert minde. Måske den tidligere omtalte korrespondance, der fandt sted over en årrække mellem Christian Frandsen og Maren Kjerstine Pedersen, er nummer ét på listen. Korrespondancen, der består af et brev fra Christian Frandsen og to breve fra Maren Kjerstine Pedersen, taler for sig selv og vidner om to mennesker, som elskede og respekterede hinanden igennem hele livet (ifølge et barnebarn). Endelig er der et brev fra Maren Kjerstine Pedersens broder, Jens Pedersen; dette brev er kronologisk det første brev og lyder således:

Herr Frandsen, Vil Dig gjøre mig den Tjenneste, at besørge to beletter til min Søster og mig, til Fredag Aften til Theadtret, da vi nok kommer sildig til byen, vi har saa meget at bestelle med Hestene[.]
Wenskabeligst[.] Jens Pedersen[.] Braade den 28/4 75

I det første af sine to breve skriver Maren Kjerstine Pedersen:

Braade den 7 Mai 75 [.] Welagtede Hrr: Frandsen!
Tak for Protraittet, som jeg af deres Haand, modtog i Sön..dags Aften, Dig kan tro det er et Stykke som jeg holder meget af, Jeg vilde gjerne have Talt nogle Ord med Dem den Aften men der var saa mange Bekjender om mig,

nu ønsker jeg at Dig vilde besøge os i Pintsen, og af min Haand mod..tage mit Portrait, jeg vil ikke sende det i noget Brev, da en..hver som faa fat paa Brevet kan føle vad der er i, Lad mig nu vide om Dig vil komme og vilken Dag.

Wenlig Hilsen fra mig. Stine Pedersen

Nu skriver Christian Frandsen:

d 3 Juni 75

Kjæreste Stine!

Vil du være ude i Bagstrædet ved vores Tømmergaar naar Kirkeklokken er 4, du ved jo vil nok hvor det er, blot gaa op af Apothekerstrædet saa er du der strax, vi kan saa gaa ind i vores Have hvor der ingen kom=mer idag; du kan ikke tro hvor jeg er glad over at du min kjære Stine kommer herop, du kan vil nok omme til at gaa ene.

Kjærlig Hilsen[,] Din oprigtige[,] Chr. Frandsen

Det andet af Maren Kjerstine Pedersens breve, der er det længste, ligger stadig i den originale kuvert, som er sendt til "Hrr: Frandsen, add.: Hrr: Kjøbmand P Olsen, Nykjøbing Sjælland".⁴³ Brevets fulde tekst er:

Braade den 13. Marts 78

Min egen kjære elskede søde lille Christian!

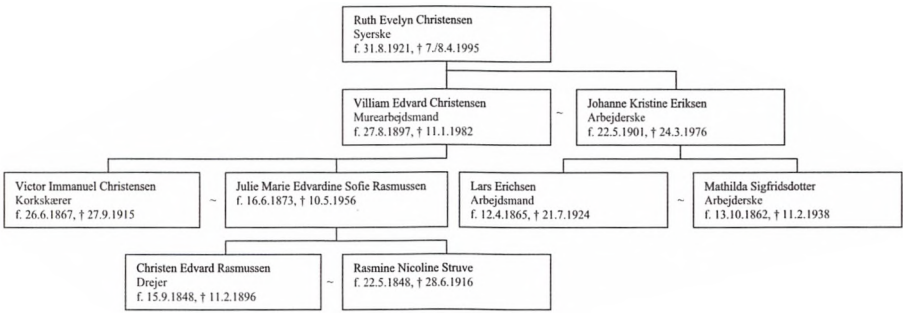
Nu da jeg er kommen hjem fra en lille Tur nede fra Peder, og jeg tillige er ene hjem-me vil jeg benytte aften med at skrive et lille brev til min egen kjære søde lille Christian som jo bliver det sidste kjærest Brev som søde Christian faaer fra sin egen lille Stine naar jeg saa skal skrive til min kjære lille Christian igjen saa er det til min søde lille kjære Mand jeg skal skrive som er saa rart at tænke, Nu kjære har vi oplevet mange kjæde-lige 8de Dage ved at være fra hverandre; saa nu skal vi være glæde og lykkelig ved at vi nu snart kan være sammen hver Dag jeg kan ikke sige dig kjære saa meget som jeg glæder mig dertil, og jeg vil ogsaa love dig min egen elskede søde lille Christian af mit oprigtig Hjerter at jeg skal blive dig en tro og kjærlig lille Kone og gjøre alt for at min lille søde Christian altid kan være glad og ved-blive at være ligesaa kjællen for sin lille Stine som Du nu er; Jeg havde vente at der havde komme en Pakke hjem til mig Idag med Anders Hansen da han havde været oppe efter Dagtur men [ulæseligt] er der ingen komme saa søde Christian har vel ikke haft Tid at faae Skrevet; men nu glæder jeg mig til Imorgen for saa ved jeg at der kommer et lille Brev og Pakke til mig og saa er da nok ogsaa din lille Pige glad. – Det gik da meget godt i Mandag da jeg kom hjem de sagde da ikke noget da jeg sagde at

herren havde vinke af mig; men som jo ikke var sandt; men det var søde Christian der havde Skjylden da Du vilde have mig med, jeg kunne blive ved at see det kjære lille søde Hoved af dig lange efter at Du var kommen ned for Bakken; men jeg kunne jo ikke vinke til søde Christian da de lo Vogne kom, jeg var rigtignok en [ulæseligt] Stine med det gule Klæde om Hovedet til at møde nogen. – Igaar og Idag har din lille Stine haft det bedre da jeg ikke har sidt og syet da jeg jo Igaar og Idag var inde hos Mariane og Idag har jeg gaaet hælle Dagen da vi har Vasket; men nu ved at sidde at skrive har det begjøndt igjen; men naar jeg saa kom-mer i min Seng saa gaaer det over – Idag er Moder og Jens henne hos Möller Han-sen og hos Peder Pedersen saa jeg har det saa ene i Aften som er rart da jeg skriver til dig mig egen kjære søde lille Christian saa ville det næppe have bleven til saa meget havde dig været Hjemme, jeg vilde de skulle have kjört igaar; men saa kom Maren og Sören ned hos os, de havde været i Nykjö-bing i Mandag og kjøbt ind til Brollup, - Skulle Du træffe Ane saa kunne Du da tale om hun mener hun kunne kom me med til vores Brollup og saa sige til hinde at jeg nok vilde tale med hinde naar jeg kommer op paa Torsdag om hun ikke kunne komme derned og tale med mig, bliver Veiret godt paa Lördag og ikke søde lille Christian kommer inden jeg kom mer afsted skal jeg komme og møde Dig vi skal nok ellers komme Fjer i vores Dynen den Dag saa det er ikke sagt at jeg kan komme til at gaae [ulæseligt] klokken er 6 men saa maae du ikke søde Christian gaae og blive kjed af det vis jeg ikke skulle komme, Nu begjönder jeg at blive sövning saa jeg maae til at tænke paa at holde op og saa ind og putte mig under Dynen da det vel ville godt paa de gamle Limmer da jeg er saa træt at Timen saa ved jo nok søde Christian af din lille Stine ikke har Lyst til meget, Nu slog Klokken 9 saa god Nat kjære lille søde Christian[.] Vær nu glad kjære søde lille Christian med det sidste Brev fra din lille Stine som Pige; Nu mange kjærlig Hilsen og 30 Kys til dig min lille kjære elskede søde Christian.

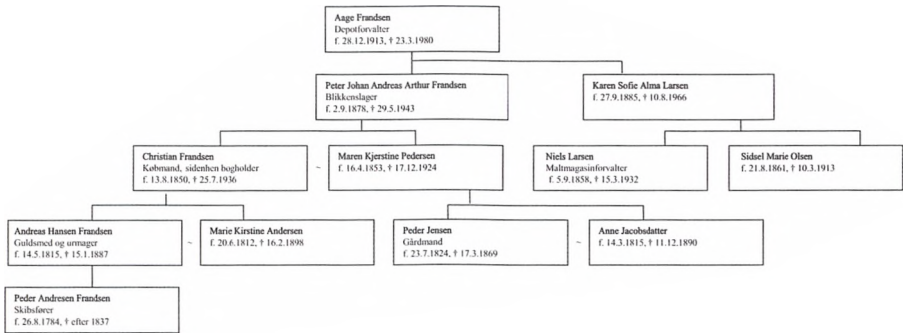
fra Din altid tro og hengivne lille Pige
Sine Pedersen

Hilsen fra Moder og Jens. Karen Bøggers har været her Idag hun bad at hilse den Forlovede. Fine Godnat sender jeg søde Christian som Du skal have Imorgen Aften.

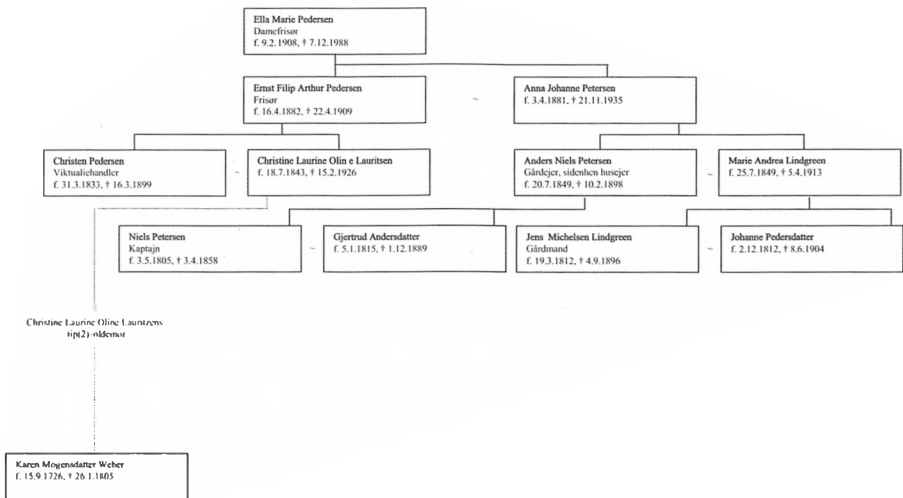
Mange nips, der er fine? Nej, vi ved meget bedre nu: det er ”nips”, der har en historie at fortælle om de ældste i familien – historier, som man ikke kan få andre steder fra. Det er derfor, det er så vigtigt at finde disse genstande. Og jeg vil aldrig, aldrig nogensinde, skille mig af med mahogni-sofaen fra min mormors oldeforældre eller træ-opsatsen fra min farmors oldefar eller

Figur 1. Adam Lindgreens farmor, Ruth Evelyn Christensen og hendes familie

Figur 2. Adam Lindgreens morfar, Aage Frandsen og hans familie

Figur 3. Adam Lindgreens mormor, Ella Marie Pedersen og hendes familie

kærestebrevene fra min morfars bedsteforældre, og jeg vil heller ikke af med regnskabsbogen, malerierne, smykkerne eller ... Dertil har jeg lært Niels og Gjertrud, Christen, Christian og Maren, Andreas, Georg og Anna - samt alle de mange andre aner - for godt at kende - og jeg håber, at jeg en dag kan give tingene videre til mine børn eller børnebørn!

Noter:

- 1 Ifølge brev fra Karen Westy, d. 14. juni 1980.
- 2 Sigurd Schoubye: Guldmede-håndværket i Tønder og på Tønder-egnen 1550-1900. Mit deutscher Zusammenfassung. København 1961.
- 3 Sigurd Schoubye: Hovedvandsæg fra Vest-slesvig (Tønder og omegn). Tønder 1978 ss 51 og 53.
- 4 Min mor læste i denne bibel som lille og havde egentlig tænkt, at dersom hun fik en søn, skulle han hedde Andreas. Det er i øvrigt interessant, at Andreas Hansen Frandsen er opkaldt efter sin farfar, der havde nøjagtig det samme navn; han var født i 1751. Denne "gamle" Andreas Hansen Frandsen må have været noget ganske særligt, for fem af hans børn opkalder hver et barn efter ham.
- 5 Københavns Stadsarkiv: Politimandtaliste for den 1. november 1900: Skånesgade 7, 4. sal.
- 6 Rigsarkivet: Slesvigske Folketælling for 1855: Rejsby sogn, ejendom nr. 36.
- 7 Svend Troelsen: Rejsby Sogns Historie. Med bidrag af Aksel Jacobsen. Rejsby 1986.
- 8 Brevet, der er dateret d. 11. august 1867 i Rejsby, lyder: "Kjære Søn, da det idag du modtager disse faa Ord fra din kjære Moder som just er din Fødselsdag, saa vil jeg glæde Dig med samme, dog det bliver kon lidt da det falder mig besværligt: thi du maa tenke dig at det er vel 28 aar siden jeg har hawt en Pen i min Haand. Min kjære Søn nu har du været i Tønder i et halv Aar, og just ved Dato fylder dit 17 aar, du til denne Alder har stedse glædet mig og din gode Fader ved en smuk Opførsel vedbliv lille Søn stedse i samme Fodspor med at glæde os samt tjene din befalende tro og villig og for glem ikke vor Herre, men lad ham stedse være dig i Tanker i al din Wandel, saa vi engang ved sin store Naade maa leve til sammen hos ham, ikke allene for saa kort en Tid som du gode Søn har hær levet hos os men der i ald Evighedes Evighed, med denne bøn til vor Herre vil jeg slutte mit liden brev, og dernæst at du maa leve frisk og sund munter og glad i din Lære. Med dette haab, hilses du meget kjærligt fra din ømme Moder. M. H. Frandsen"
- 9 På fædrene side nedstammer Christian Frandsen fra Peter Petersen på Hajstrup; på mødrene side nedstammer han fra Troels Winther på Astrup og Niels Matzen Stauenacker på Stavnager.
- 10 Se for eksempel Hans H. Worsøe: Politikens Håndbog i slægtshistorie. 4. udgave København 2001.
- 11 Albert Fabritius og Harald Hatt: Håndbog i Slægtsforskning. København 1963.
- 12 Ifølge brev fra Københavns Folkeregister, d. 22. april 1986: nr. 6667. Else Gudrun Peerson havde ikke haft nogen børn, og Landsforeningen af Vanføre, som var indsat som arving, havde ikke modtaget "løs-øre" [ifølge brev fra Vanførefonden, d. 3. juni 1986]. Advokat Mogens Klausen, der havde været eksekutor, erindrede ikke at have set fotografier [ifølge brev fra advokat Mogens Klausen, d. 10. juni 1986]; derimod havde han stadigvæk hendes dåbs-, koppe-, konfirmations- og ægte-skabsattest, som han fremsendte uden videre. Disse attester gav de allerede kendte oplysninger. Sagførernes Auktioner, som realiserede indboeffekterne, oplyste, at "alle private billeder m.v. [var blevet] destrueret straks efter afhentningen" [ifølge brev fra Sagførernes Auktioner, d. 22. september 1986].
- 13 Ifølge brev fra Københavns Folkeregister,

- d. 22. april 1986: nr. 6666.
- 14 Københavns Stadsarkiv: Københavns Begravelsesvæsen's Begravelsesprotokol for 1896: nr. 825.
- 15 David Lindgreen: Morfars bog til Emma og Benjamin. Sakskøbing 2002.
- 16 Fortalt af Ella Marie Pedersen i 1980'erne.
- 17 Adam Lindgreen: DNA-forskning - slægtsforskerens ultimative redskab. Personalhistorisk Tidsskrift 2002:2, ss. 274-284. I det hele taget ser det ud til, at dét at gemme en hårlok ikke var helt ualmindeligt, idet jeg også har hårløkker fra nogle af de søskende, som døde i barndommen.
- 18 Fortalt af Ella Marie Pedersen i 1980'erne.
- 19 Fortalt af Ella Marie Pedersen i 1980'erne.
- 20 Fortalt af Ella Marie Pedersen i 1980'erne.
- 21 På dét tidspunkt, da ejendommen opførtes, var den også større end de omkringliggende ejendomme – igen for at man bedre kunne se ud til Øresund. Se Gerhard Taarnby: Billeder fra det nu forsvundne Amager. Lyngby 1982 s. 14.
- 22 Fortalt af Ella Marie Pedersen i 1980'erne.
- 23 Fortalt af Ella Marie Pedersen i 1980'erne.
- 24 Fortalt af Ella Marie Pedersen i 1980'erne. Efter at Marie Andrea Lindgreen dør i 1913, ligger hun på lit-de-parade i Amagerbrogade-lejligheden; dette gjorde et så stort indtryk på det blot fem-årige barnebarn Ella Marie Pedersen, at hun aldrig sidenhen glemte det.
- 25 Ifølge Udskrift af Københavns Byrets Skifteafdelings protokol for anmeldelse af dødsfald, hvorefter ingen skifteforretning af Skifteretten bliver at foretage: boets nr. 1355-35/36 og udskrift nr. 4151.
- 26 Altsammen fortalt af Ella Marie Pedersen i 1980'erne.
- 27 Ifølge autoriseret taksator G. Stuer Lauridsens vurdering, d. 31. maj 1969.
- 28 Fortalt af Ella Marie Pedersen i 1980'erne.
- 29 Ifølge brev fra Anna Marie Eriksen, d. 12. maj 1980: "[...] min Far hed Lars Eriksen og er opvokset i Vensyssel hos sin Bedstemor der var Smedekone paa Landet i Jylland [...]".
- 30 Fortalt af Hans Otto Lindgreen i 1997.
- 31 Ella Marie Pedersen kendte helt fantastisk mange af sine bedsteforældres og forældres søskende og deres efterkom-
- mere, heriblandt også dette oldebarn. Med et forholdsvis ualmindeligt efternavn (nemlig Lindgreen) var det en simpel sag at finde ham i en telefonbog. I 1999 bar 364 personer i Danmark dette efternavn, se Per Billesø: 20.000 Slægtsnavne i Danmark. Værløse 1999.
- 32 Fortalt af Grethe Grønlund i 1994.
- 33 Ifølge dedikationen i en bog, som Niels Larsen fik fra Carlsberg Bryggerierne.
- 34 Disse udmærkelsesmedaljer har, så længe jeg kan erindre det, ligget i et skab hos Niels Larsens barnebarn, min morfar, hvis fætter mener, at det derfor må være Niels Larsens medaljer. Desværre mener jeg ikke at have spurgt hverken min morfar eller mormor, hvorfra medaljerne stammede. I øvrigt var det på Carlsberg Bryggerierne, at Niels Larsen hentede gær til sin kone, så hun kunne spise det, da hun blev alvorlig syg.
- 35 Altsammen fortalt af min morfars fætter i 2003.
- 36 Hans H. Worsøe: Politikens Håndbog i slægtshistorie. 4. udgave København 2001.
- 37 De to personer var barnebarnet Margaritha Kamp og oldebarnet Grethe Grønlund.
- 38 "Anno 1770 15 & 16/3 hawde wi en meget sterck frost og storm af n.o. wind, hworwed alle haune og fiore her om kring blew tillagt med Jis, saa sterck at folck gick paa den hertil fra Dreioe, Langeland og de herom liggende oer, samme Jis laa fast her til 10 april, da den först gick reent af her hos os."
- 39 "Anno 1766 natten imellem 13 & 14/1 klocken 1 1/2 slet døde woress aller naadigste arwe konge og herre kong Fridrich d.5. udj i hans alders 43 aar, Hans höye geburts dag war 31/3 1723."
- 40 "Anno 1755 1/11 blew Lissabon, St. Übes og andre meere steder i Portugal reent lagt i grunde af et forskreckeligt jord skelw og ild, den hörtes og fra andre steder i Spanien, Frankrich, Tydskland, fra den Berberiske küst, som og fra Swerrig og den derwed grendsende Norske küst mange forskreckelige jertegn at wære skeed med jord skelw, heele steder og byers ruin, og

ødeleggelse, hawet og wand fladerne saawel i den store, wiide spanske søe som og paa reverer bruusede hen og her forskreckelig, gaw sig op og ned i faa minutter 15 la meere allen.”

41 Karl Olaf Christensen.

42 Sansilp Shop, 444 Mahboonkrong Center, 1st floor, room 1A14 (opposite McDonald's), Phayathai Rd., Pathumwan, Bang-

kok 10330, Thailand.

43 Det er i øvrigt morsomt at bemærke, at Christian Frandsen senere har påført kugterten følgende tekst: ”Tilhører paa Tro og Love Anassasius med Fars Vidende og Vilje”. Anassasius var en af hans døtre; hendes egentlige navn var Ane Kjerstine Julie Sophie Frandsen (f. d. 15. maj 1882, † d. 27. december 1946).

Adam Lindgreen. Lektor. Adresse: Kapelstraat 63, 4841 GG Prinsenbeek, Nederlandene. E-mail: a.lindgreen@tm.tue.nl. Telefon/fax: +31 (0) 765 496 977. Jeg vil gerne benytte lejligheden til at takke tidsskriftets redaktion for gode råd i forbindelse med færdiggørelsen af manuskriptet. Jeg vil også gerne takke de mange familiemedlemmer, som gennem tiderne har passet på alle minderne for så til sidst at give dem videre til mig: Karl Olaf, Ella og Aage, Margaeritha, Anne-Marie og Helge og endelig Karen. Også tak til Bente Herbst Bendiksen, Svend Jacobsen og David Lindgreen for korrekturlæsning samt gode råd i forbindelse med opsætningen af artiklen.

Et par familier på Egholm

Af Finn Grandt-Nielsen

Denne artikel er en fortsættelse af artiklen Hollønderfamilier på Sprogø og Romsø, der blev bragt i Personalhistorisk Tidsskrift 2004:1. En af nøglepersonerne dér er Hieronymus Henrichsen Ecklef, der var "hollønder" på Sprogø 1636-1672/73.¹ Tre af hans døtre kom til at bo på hver deres ø i Storebælt. Den ældste, Anne Eklef (ca. 1636-1713) på Romsø og den yngste, Marie Ecklef (ca. 1645-1718) på Sprogø. En tredje datter, Giedske Hieronymidatter Ecklef (Echløv) (1644-1736) var gift med gårdfæster Hans Olsen Egholm på øen af samme navn. Strengt taget kaldes hverken han eller nogen af de andre indehavere af Egholmgården "hollønder", men flere forhold tyder på, at han ligesom sine svogre kan have nydt godt af denne specielle form for landbrug.²

Den lille ø Egholm (6 tønder hartkorn, 89 ha – heraf 10 ha skov) ligger 18-19 km sydøst for Sprogø og lige nord for Agersø, til hvilket sogn den hører. I den sydlige ende af Agersø ligger Helleholm (Helligholm).³ Egholm kan ligesom Romsø ses fra Sprogø. Indtil 1574 var Agersø og nabøen Omø annekssoagne til Skælskør. Agersø, Omø og Egholm nævnes tidligst i Kong Valdemars Jordebog.⁴ De to større øer spillede den gang en rolle for den kongelige jagt. Egholm nævnes igen et par gange på Erik Menveds tid.⁵ Den norske kong Haakon fik i sommeren 1300 frit lejde til at besøge kong Erik i Skælskør sammen med et følge på indtil 100 personer – og til i god behold at vende tilbage til deres skibe, som lå ved Egholm. Otte år senere nævnes det, at en anden af "de fredløse", Grev Jacob af Halland, med sine folk havde beslaglagt handelskibe og gods i "Egholm havn".

Dronning Christines svend opholdt sig fire dage på Egholm og Helleholm i foråret 1507 med nogle heste.⁶ Om der har været drevet eller planlagt et kongeligt stutteri på disse holme er uvist. Kong Hans havde hestehold ved Nyborg Slot i 1487.⁷ På den tid og senere blev øerne administreret fra slottet i Korsør.

Frederik den Tredje afhændede 1666 Omø og Agersø med de to holme til senere borgmester i København, Christen Andersen Dverig (død 1691).⁸ De følgende ejere var henholdsvis hans enke, en søn (død 1710), som også blev borgmester i hovedstaden, og dennes eftermand. Den sidste var senere præsi-

dent i København Johan Schrader (død 1736). Godset Agersø tilhørte denne familie til 1770. Først efter den tid er et godsarkiv bevaret.

På Egholm kendes kun en enkelt gård, der må være etableret omkring 1600. Der nævnes ingen fæster på øen i det ældste bevarede skattemandtal fra 1566/67.⁹ Men stedet har været efterstræbt i hvert tilfælde siden 1590.¹⁰ Fem år tidligere havde Christen Friis til Borreby givet Frederik den Anden en gård i Vemmeløse i mageskifte. Friis ønskede nu til gengæld at få Egholm af Christian den Fjerde. Det blev afslået og den første gård leveret tilbage til godsejeren. I 1621 ønskede kongen at erhverve Bjørneskov ved Borreby af efterfølgeren Claus Daa.¹¹ Denne ønskede endnu en gang Egholm i bytte. Men øen kunne ikke undværes fra Korsør Slot og Daa fik i stedet en gård i Magleby.

Udsnit af Johannes Mejers håndtegnede kort over Storebælt i 1643. Vest for bæltet ses "Fynen" og øst for "Das Landt Sæd-landt". Midt imellem ligger Sprogø og sydøst for den Engholm og Agersø. Romsø ligger modsat, men er ikke navngivet. Gengivet efter N.E. Nørlund: *Danmarks Kortlægning. Johannes Mejer I-III, 1942, tavle 1.*)

Hans Olsen Egholm den ældre

I forbindelse med de nævnte forslag til mageskifter nævnes ingen brugere af gården på Egholm. Det har der dog været, i hvert tilfælde fra 1610, hvor jordebogen fra Korsør len nævner Hans Olsen.¹² Han optræder ikke mindre end 66 gange i skattelister, hvor hans navn på bedste renæssancemanér skrives med adskillige fordoblede bogstaver.¹³ Patronymikonet er oftest Ole, men Oluf forekommer også. En standardiseret form er Hans Olsen Egholm den ældre – i forhold til hans yngre navnefælle (jf. side 90). Gårdens afgift var i følge jordebøgerne en tønde smør og et svin. Det er den største afgift i form af smør for sognene Agersø og Omø.

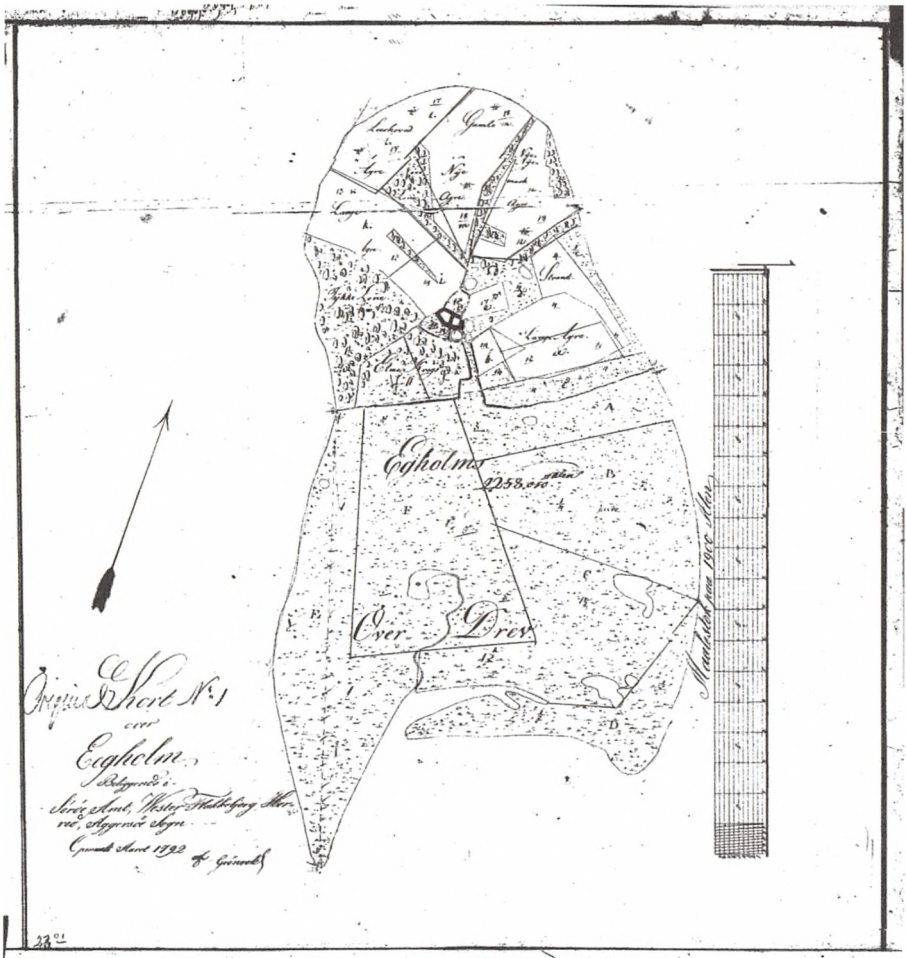
I regnskabsåret 1625/26 fæstede Hans Hansen på Egholm halvdelen af sin fars gård for 10 rigsdaler og 1633/34 den halve gård som hans stedmor, Kirsten Egholms havde overladt ham. Indfæstningen var denne gang 60 rigsdaler – en uhørt høj sum penge. I jordebøgerne figurerer ”Hans Olsen og hans søn” noget ”forsinket” til og med 1637/38. Kirsten Egholms nævnes med en selvstændig husholdning i ekstraskattemandtal 1630-37. Hans Olsen Egholm den ældre må derfor være død senest 1630. Et glidende generationsskifte, hvor en far overlader driften af halvdelen af sin gård til en søn, ses der mange eksempler på i Agersø og Omø sogne fra denne periode.

Hans Hansen Egholm nævnes i skattelister 1643-56. I regnskabsåret 1655/56 fæstede Hendrich Peitersen Steenberg den gård på Egholm Hans Hansen fradøde – for 30 daler. Den forholdsvis lave indfæstning tyder på, at Steenberg har giftet sig med Hansens enke. Den nye fæsters for- og efternavn staves også på flere måder. I den første og den sidste af fire skattelister fra 1656-58 kaldes han Hendrich von Steenberg. Lenets regnskabsfører må have betragtet ham som en person af en vis fornemhed. I 1657 havde gården 21 heste og køer samt 30 får og svin. Gennemsnitstallene for de 37 gårde, der nævnes i de to sogne, var da henholdsvis 8,6 og 11,9. Ingen havde større besætning. Det næsthøjeste antal heste og køer, får og svin var henholdsvis 20 og 24 stk. Steenberg var stadig fæster ved matriklen 1664 og ved salget fra Kronen i 1666. Egholmgårdens hartkorn var begge gange det største blandt gårdene, nemlig 12 tønder 3 skæpper.

Det er nærliggende at søge efter et slægtskab mellem de to fæstere med samme navn, Hans Olsen den ældre og den yngre. Jeg har dog ikke noget bud på, hvordan det skulle hænge sammen. Det er påfaldende, at tilnavnet ”Egholm” ikke nævnes i forbindelse med noget af de mange navne på fæstere, der findes i skattelisterne over Agersø og Omø sogne 1610-60. En Iver Hansen af Egholm fæstede dog i regnskabsåret 1631/32 et stykke skyld i Jens Andersens gård for 5 daler.

Hans Olsen Egholm den yngre og hans søn Ole Hansen Egholm

Senest 1672 trådte Hans Olsen Egholm den yngre ind på scenen, og samtidig må han have været gift med Giedske Hieronymidatter Echlov. 7. september 1681 blev Egholmgårdens jorder opmålt og i 1688 blev det nye hartkorn fastlagt til 9 tønder 1 skæppe.¹⁴ Mellem 26 agre af stærkt varierende størrelse, der udgjorde én vang, kunne slås 7 læs hø og i en enghave ved kysten yderligere 10 læs. I overdrevet / skoven på øens sydlige del var der beregnet græsning til ikke mindre end 30 høveder. På det ældste matrikelkort opmålt 1792 ses nord for gården Leerhoved Agre, Gamle Nye Agre og Nymark Agre. Til siderne Lange Agre og Strand Agre. Gamle Nye Agre, Nymark Agre og Lange Agre er også nævnt i den gamle beskrivelse fra 1681.

Matrikelkort 1792. (Kort- og Matrikelstyrelsen).

Efter mindst 50 års fæste døde Hans Olsen Egholm den yngre i 1722. Den ældste søn, Niels Hansen Egholm, var på det tidspunkt 45 år, og har rimeligvis allerede i nogen tid været den, der trak det største læs. Han overtog gården 2.5.1722 og betalte 200 slettedaler i indfæstning. Det fremgår tydeligt af fæstebrevet, at der var ved at ske ændringer, navnlig med hensyn til de skovrester, der fandtes på øen.¹⁵ Efter mere almindelige betingelser i starten af hans fæstebrev, bliver der især lagt vægt på at frede skovvæksten. "Desforuden må og ovenmeldte Niels Hansen holde god opsyn over den skov, på samme ø Egholm, hvilken nu vorder omgrøftet, og med et lukket led forsynet, at ingen bæster, kvæg eller svin der udi må komme, og de unge opvoksende træer ej fordærves. Men hvad græs der udi vokser må han i rette tid slå og indhøste. Når ikkun ingen bæster løber løs i skoven til dets fortæring under den straf som fogeden enhver allerede har bekendtgjort." Det var altså slut med græsning til de mange kreaturer i skoven. Men hvis der fandtes såjord inden for den nye indhegning, så skal det være ham tilladt at bruge den, blot det ikke hindrer skovens fremvækst og forbedring. Den nye fæster skulle "holde tilbørlig fred og forskånsel over hvad træer, busk og tjørne sig ellers på denne ø befindes." Han måtte naturligvis bruge eng og tørveskær. "Men må han sig ej forstå at skyde harer eller andet vildt, og ej lade hundene løs løbe i marken."

Niels Hansen Egholm var, som det kan ses af oversigten senere, gift tre gange og havde i alt 16 børn. Han døde den 14.9.1728 og blev ligesom flere ældre slægtninge stedt til hvile i koret i sognekirken på Agersø. Desværre er kirkebygningen blevet fornyet et par gange siden, og der kendes ikke den mindste rest af disse begravelser i form af gravsten, gravtræer eller mindetavler.

Fra skifterne efter Hans Olsen Egholm (1722), Niels Hansen Egholm (1729) og dennes anden ægtefælle, Karen Hansdatter (Møller, 1726) kan der tegnes et billede af gården med besætning og indbo. Egholmgården bestod 1729 af seks længer samlet omkring to gårdspladser – en vestlig for folk og en østlig for fæ. Det minder meget om situationen på det ældste opmålte kort fra 1792 (se illustration). Alt i alt udgjorde bygningerne 67 fag bindingsværk. Det svarer meget godt til gårdens hartkorn ved sammenligning med den jævnaldrende gård på Romsø. Gården på Egholm har rimeligvis haft forholdsvis smalle længer efter sjællandsk byggeskik.

Stuehuset på 12 fag lå mod syd og indeholdt to stuer, forstue, køkken og en afdeling med kammer. Der var to skorstene, bageovn og maltkølle. Under stuen var kælder med nedgang via et skur. Vest for lå et hus på 6 fag kaldet "skolen". Det brugtes nu til tørvehus og karlekammer. Måske et levn fra bedre tider? Nordlængen var den største på 18 fag. Her var indrettet lade samt en stue i den ene ende, måske aftægten til den gamle farmor?

Mellemlængen, der lå orienteret nord-syd, på 11 fag rummede kvæg- og fæhuse, dvs. stalde. I forlængelse af stuehuset lå ”høllængen” på 9 fag til foder, korn og kvæg. Udenom mod nord og øst lå ”det øster hus”, en længe på 11 fag med en tilsvarende funktion.

I slutningen af februar 1722 var besætningen ti bæster (heste), der blev vurderet til 54 rigsdaler. Der skulle efter fæstebrevet have været otte til i alt 64 rd. Tilsvarende var der 20 stykker kvæg, stort og småt, vurderet til 89 rd. Der burde ifølge fæstebrevet have været syv køer til i alt 50 rd. Desuden nævnes 24 får og lam, syv svin og tre gæs.

Midt i juli 1729 er besætningen på et par vognheste, en hingst, tre brune hopper, de to med et brunt og et sort føl, en gulbrun hoppe med føl, en sortblisset hoppe, to små hestepolge som ikke var skåret (kastret), to (?) plage og to mindre plage, i alt vurderet til 64 rd. Der burde ifølge fæstevilkårene være ni dygtige bæster – to gode vogn- og harveheste og syv andre – til i alt 96 rd.

I 1729 var der følgende stykker kvæg: En blakbroget ko, tre blakhjelmede køer, en blakket ko, en blakskjoldet ko, en sort ko, en sortbroget ko, to sort-hjelmede køer, en sorthjelmet hvidlysket ko, en liden ko, en lille sorthjelmet ko, en blakket kvie med sort mule, en hvid kvie med røde ører, en rød tyr, en hvid tyrekalv med sorte ører, en sortbroget tyrekalv, en sorthjelmet tyrekalv, to hvidryggede stude, en blakket hvidrygget fjorkalv, to sorthjelmede og en sort kviekalv, en sorthjelmet studekalv, en mindre do, en blakhjelmet og en sort kviekalv, de sidste fire var mælkekalve. De blev vurderet til i alt 86 rigsdaler 8 skilling. Det tilsvarende tal for stambesætningen er ikke nævnt. Desuden var der 19 får, en gammel vædder og 23 lam, to galt svin, to so svin, fire mindre søer, en liden orne gris og syv pattegrise, ti høns samt fem gamle gæs, 38 gæslinger og to ænder med 13 spæde unger.

Beskrivelsen af gårdens indbo, sengetøj, beklædning med videre er lige så detaljeret, men vil ikke blive gennemgået her.¹⁶ Påfaldende er et næsten totalt fravær af luksusgenstande af sølv og kun meget lidt tin og kobber – slet ingen bøger. Skiftets beskrivelser giver ingen forklaring på ”skolen” og ingen tegn på fremstilling af ost og smør. De genstande, der var i kælderen under stuehuset, tyder blot på ølbrygning. Med andre ord har vi kun det høje antal af kvæg på græsning, staldene og smørafgiften som indikator for, at der også på denne ø i en periode har været drevet hollænderi. Der nævnes derimod flere både, sejl og mange fiskeredskaber.

Niels Hansens tredje ægtefælle, Sidsel Jensdatter, forsøgte at overtage fæstet af gården efter mandens død. Men hun blev af fogeden, Peder Hansen Bådsmand, tvunget til at forlade stedet året efter – til fordel for dennes svigersøn, Peder Pedersen Skytte. Hun måtte opgive efter en vidtløftig proces med ejeren, etatsråd Schrader 1730-31. På hendes side optrådte amtmanden i Kor-

sør-Antvorskov amter, etatsråd Rostgaard.¹⁷ Takket være denne proces er der undtagelsesvis i amsarkivet bevaret de nævnte fæste- og skiftedokumenter fra 1722 og 1729. Enken flyttede med den yngste søn til Omø, mens hendes svigermor tilsyneladende blev boende på aftægt i Egholmgården.

Som nævnt ovenfor er det ikke første gang, at den gode gård på Egholm var efterstræbt. Og at den også senere har været betragtet som noget særligt ses blandt andet af et notat i forbindelse med et borgerskab i Skælskør. Da Morten Olsen Egholm, født ca. 1733, tog borgerskab som værtshusholder 1762, opgives hans fødested til "Egholm Gods, Agersø".¹⁸

Hans Olsen Egholm den yngres efterslægt¹⁹

Hans Olsen Egholm den yngre, født 1642/43. Fæster af Egholmgården fra omkring 1672. Død samme sted og begravet 13.2.1722 på Agersø "i kirken straks ved koret", 79 år gammel. Skifte 26.2. Overskud 152 slettedaler 3 mark 3 skilling.

Gift senest 1672 med Giedsche Hieronymidatter Echløv, født ca. 4.8.1644 på Sprogø, dengang Nyborg landsogn. Datter af gårdfæster, hollænder og gæstgiver Hieronymus Henrichsen Ecklef (o. 1605/10-tidligst 1672) og Mette Christophersdatter (o. 1610/15-1687) – hun døde på Egholm og blev begravet i Agersø kirke. Giedsche døde også på øen og blev begravet i sognekirken 14.3.1736, 91 år 8 måneder 10 dage gammel. 6 børn kendes: A-F.

A. Mette Hansdatter Egholm, født ca. 1672 antagelig på Egholm. Begravet 31.5.1700 på Agersø, 28 år gammel.

Gift senest 1695 med Niels Hansen Præst, søn af gårdfæster Hans Nielsen Præst (ca. 1629-1709) og Maren NN (ca. 1622-1698) i matr. 14 på Agersø (hartkorn 1688: 3-5-1-1). Nævnes på Omø 1688-92, derefter gårdfæster på Agersø. Vist nok begravet 14.10.1742, 85 år gammel. I så fald født ca. 1657. 3 børn kendes: 1-3.

Han gift 1° senest 1688 med NN, død senest 1695. 5 børn kendes.

Han trolovet 8.1. og gift 3° 12.10.1701 på Agersø med Anne Ottesdatter, døbt 6.11.1681, datter af Otte Jacobsen (ca. 1636-1725). Begravet 18.9.1741. 5 børn kendes.

1. Hieronymus (1) Nielsen (Præst), 1693-1710.²⁰
2. Gedsche Nielsdatter (Præst)/ Egholm, døbt 1695 på Agersø. Levede ugift i Korsør (1749) hos matros / skibsmand Lorentz Hannibal. Begravet 1759.
3. Maren Nielsdatter (Præst) Egholm, døbt 1698 på Agersø. Boede endnu hjemme 1722. Antagelig død 1761 (Maren Egholms, 65 år) i Korsør. Trolovet 1736 og gift i Korsør med Hans Larsen. "Af fri kompagniet" (1737). 2 døtre kendes.

- B. Niels Hansen Egholm (1677-1728), efterfølger i Egholmgården fra 1722. Fortsættes side 97.
- C. Johanne Hansdatter Egholm, født ca. 1680 (1722: 42 år). Begravet 13.4.1738 på Agersø.
Trolovet 22.7. og gift 25.10.1706 på Agersø med Hans Mortensen, døbt 15.11.1684, søn af "liden" Morten Hansen og Johanne NN (levede 1711). Værge for nedennævnte svigerindes børn 1722. Begravet 8.2.1749 (85 år?!). 5 børn kendes: 1-5.
1. Ellen Hansdatter, 1708-44.
Trolovet og gift 1736 på Agersø med Hans Nielsen Præst, 1703-78, søn af hendes onkel og tante, Niels Hansen Præst og Anne Ottesdatter. Se ovenfor. Gårdfæster og ved sin død indsidder. Skifte 1779. 4 børn kendes.
Hans Nielsen Præst gift 2° 1744 på Agersø med Karen Pedersdatter, ca. 1722-efter 1787. 5 børn kendes.
  2. Mette Hansdatter, 1711-90.
Gift 1737 på Agersø med Hans Pedersen. Gårdfæster, indsidder (1771). 4 sønner kendes.
  3. Dorothe Hansdatter, 1712-93.
Gift 1737 på Agersø med Hans Jeppesen, 1705-1782/87? Gårdfæster. 7 børn kendes.
  4. Hieronymus Hansen, 1715-62. Gårdfæster på Agersø.
Gift 1° 1739 på Agersø med Kirsten Jeppesdatter. Begravet 1742. En datter kendes.
Trolovet og gift 2° 1742 på Agersø med Karen Hansdatter, 1719-1768 (?), datter af Hans Joensen. 5 børn kendes.
Hun gift 2° 1762 på Agersø med Ole Hansen, ca. 1735-efter 1801. Gårdfæster (1771) og senere indsidder. Barnløs.
Han gift 2° før 1787 med Johanne Andersdatter, født ca. 1739.
  5. Christopher Hansen Egholm, 1718-80. Tog borgerskab 1743 som skipper i Korsør – ved sin død havnefoged. Insolvent skifte.
Trolovet 1743 og gift 1744 i Korsør med Gundel Knudsdatter, ca. 1719-1770. 10 børn kendes.
- D. Karen Hansdatter Egholm, født på Egholm og døbt 11.5.1684 på Agersø. Begravet 22.11.1737. Hun nævnes dog endnu 1749, hvor hun arvede 8 slettedaler 1 mark 5 1/3 skilling efter nedennævnte bror i Korsør.
Trolovet 10.7. og gift 1° 18.10.1701 på Agersø med Peiter Jacobsen (også kaldet Egholm), skal være født ca. 1673.²¹ Gårdmand. Begravet 28.12.1735

(alder ikke angivet). 16 børn kendes: 1-16.

Trolovet i foråret 1736 og gift 2° på Agersø (?) med Hans Hansen. Gårdmand. Begravet 22.11.1737 – eller levede 1749!

1. Mette Peitersdatter, født på Egholm og døbt 1701 (båret af Giedsche Egholms) på Agersø.
Gift med Christen Justesen. Rejste fra øen.
  2. Hieronymus Peitersen, døbt 1703.
  3. Johanne Peitersdatter, døbt 1704.
  4. Oluf Peitersen, døbt 1706.
  5. Henrich Peitersen, døbt 1708.
Gift med Karen Jacobsdatter.
  6. Hans Peitersen, døbt 1709. Gårdfæster på Agersø.
Gift med Karen Andersdatter.
  7. Dorothe Peitersdatter, døbt 1710.
Gift med Søren Jacobsen. Rejste fra øen.
  - 8-10. Dødfødte børn i 1712 og 1713.
  11. Jacob Peitersen, 1715-84. Gårdfæster og bondefoged på Agersø.
Gift 1° 1737 på Agersø med Maren Hansdatter, 1698-1775. Datter af Hans Pedersen. Ingen børn.
Gift 2° 1775 på Agersø med Johanne Pedersdatter, ca. 1744-1775, fra Omø. Ingen børn.
Gift 3° 1776 på Agersø med Johanne Mortensdatter Strandmand, 1749-efter 1796, datter af Morten Mortensen Strandmand og Mette Hansdatter (Fynboe), kusine til Jacob Peitersen.
Hun gift 2° 1784 på Agersø med Anders Sørensen, 1758-93 (drukne) (skifte), søn af husmand Søren Berentsen (ca. 1735-efter 1801) og Dorothe Jespersdatter (ca. 1733-1811), på Omø, senere Agersø. Gårdfæster samme sted. 2 børn kendes.
  12. Anne-Margrete (1) Peitersdatter, 1717-22.
  13. Niels Peitersen, døbt 1721.
  14. Johannes Peitersen, døbt 1723. Skrædder på Agersø.
Gift med Maren Jeppesdatter.
  15. Peiter Peitersen, 1726-1802. Gårdfæster på Agersø, ved sin død indsidder.
Gift 1752 på Agersø med sin kusine, Maren Hansdatter (Fynboe), 1725-efter 1801. Se side 97. 8 børn kendes.
  16. Anne-Margrete (2) Peitersdatter, døbt 1728.
- E. Oluf (Olle) Hansen Egholm, født på Egholm og døbt 24.1.1687 på Agersø. Tog borgerskab 24.9.1717 som skipper i Korsør, benævnes ved sin død også møller. Ejede møllergården, vejrmøllen og 2 legeboder i Slotsgade.

Begravet 7.12.1748, skifte 26.2.1749 (lettere insolvent bo; de 5 søskende og/eller deres børn på Agersø modtog dog efter overenskomst med enken i alt 50 slettedaler).²²

Trolovet 25.3. og gift 1° 30.3.1712 (forlover bl.a. bådsmand Hieronymus Olsen²³) i Korsør med Karen Christensdatter. Begravet 6.5. (ifølge kirkebog) 1741, skifte 13.1.1741. En søn kendes: 1.

Hun gift 1° med NN. Død senest 1711/12.

O.H. Egholm gift 2° tidligst 1741 med Johanne Jensdatter – efterlevende. Hun evt. gift 2° – i så fald tidligst 1749?

1. Gert Olsen Egholm hjemmedøbt og dåbskonfirmeret 1714 i Korsør (fader bl.a. Hieronymus Olsen i Korsør (?), jf. note 20 og 23). Vist nok begravet 1715.

- F. Dorthe Hansdatter Egholm, født og hjemmedøbt på Egholm samt dåbskonfirmeret 6.9.1692 på Agersø. Begravet 4.4.1752.

Trolovet 20.4. og gift 12.6.1714 på Agersø med "liden/unge" Hans Nielsen Fynboe, døbt 18.12.1685, søn af gårdfæster Niels Pedersen Fynboe (ca. 1652-1715) og Karen NN (ca. 1647-1716) i matr. 27 (hk. 1688: 2-0-3-2). Gårdfæster. Begravet 4.4.1752. 11 børn: 1-11.

1. Niels Hansen (Fynboe), døbt 1714 på Agersø. Fæstede 1758 et gadehus (efter Christen Eliassen). Vist nok død efter 1787 (76 år, enkemand efter 3. ægteskab).

Gift 1. eller 2. gang med Anne Olsdatter. Begravet 1744 på Agersø.

Gift 2. eller 3. gang med Bodil Nielsdatter, ca. 1731-1765. En datter kendes.
2. Peder Hansen (Fynboe), 1716-57.

Gift 1747 på Agersø med Anne Kirstine Eliasdatter/Iversdatter, formentlig søster til Hans Iversen. 5 børn kendes.

Hun gift 2° 1757 (dispensation på grund af slægtskab i 3. led) på Agersø med Hans Andersen. 3 børn kendes.

Hun trolovet 1768 og gift 3° på Agersø med Hans Nielsen. Barnløse?
3. Karen (1) Hansdatter (Fynboe), 1717-32.
4. Johanne Hansdatter (Fynboe), 1719-efter 1775.

Gift 1° 1745 på Agersø med Ole Nielsen, ca. 1717-1756. Ved sin død indsidder. 3 børn kendes.

Gift 2° 1762 på Agersø med Lars Hemmesen, ca. 1726-1770.

Han gift 1° med NN.

Johanne gift 3° 1770 på Agersø med John Hemmingsen, ca. 1723/24-1775. Husmand og fisker. Skifte.²⁴ Ingen børn.

Han gift 1° med PP.

Han gift 2° med QQ.

5. Mette Hansdatter (Fynboe), 1722-62.
 Gift 1745 på Agersø med Morten Mortensen Strandmand, 1718-95, søn af Morten Hansen Skrædder og Maren Mortensdatter (født 1690). Gårdfæster. Skifte 1796. 10 børn kendes, bl.a. Johanne Mortensdatter Strandmand gift 1776 med sin mors fætter, Jacob Peitersen. Se side 95.
 Morten Strandmand gift 2° 1762 på Agersø med Johanne Magdalene (Malene) Nielsdatter, døbt 1731, datter af gårdfæster Niels Jacobsen (ca. 1704-1753) og Johanne Andersdatter (ca. 1708-1782). 4 børn kendes.
6. Inger Hansdatter (Fynboe), døbt 1723.
7. Maren Hansdatter (Fynboe), 1725-efter 1801.
 Gift 1752 på Agersø med sin fætter, Peiter Peitersen, 1726-1802. Gårdfæster på Agersø. Se side 95. 8 børn kendes.
8. Hans Hansen Fynboe, 1727-efter 1801. Fæstede 1762 en gård (efter Johannes Andersen) på Agersø.
 Gift 1761 på Agersø med Cathrine Andersdatter, 1726-1787/1801, datter af Anders Mortensen (1688-1771), bror til Hans Mortensen og Dorothe Jensdatter (1693-1761). En datter kendes.
9. Hieronimus Hansen (Fynboe), døbt 1730.
10. Karen (2) Hansdatter (Fynboe), 1734-efter 1787.
 Gift med Hans Pedersen, ca. 1747-efter 1787. Tjenestekarl på Agersø.
11. Peder (2) Hansen Fynboe, døbt 1736.

Niels Hansen Egholms efterslægt

Niels Hansen Egholm, født ca. 12.5.1677 antagelig på Egholm. Fæster af Egholmgården fra 2.5.1722. Død 14.9.1728 (51 år 4 måneder 2 dage) samme sted og begravet 19.9. i koret i Agersø kirke. Skifte 15.7.1729 (registrering 1.7.; boet balancerede). 3 sønner og 5 døtre levede 1749.

Trolovet 30.11.1698 og gift 1° 6.1.1699 på Agersø med Inger Svendsdatter. Død på Egholm og begravet 8.3.1722 i Agersø kirke. 13 børn: A-N.

Trolovet (attest) 16.7.1722 og gift 2° med Karen Hansdatter (Møller), født i Stige og døbt 11.4.1699 i Lumby, datter af gårdfæster Hans Hansen (Møller) (ca. 1666-1728) og Inger Hansdatter (ca. 1660-1743), samt søster til borger og skipper Hans Hansen Møller, født 1695, i Skælskør. Død på Egholm og begravet 10.7.1726 i Agersø kirkes kor. Skifte 21.10. En søn: O.

Trolovet 27.10. og gift 3° 26.12.1726 på Agersø med Sidsel (Sisse) Jensdatter, døbt 24.4.1692, datter af Jens Jespersen (ca. 1654-1730) og Karen NN samt søster til Berent Jensen. Se nedenfor. Hun boede på Omø med sønnen Niels (1749) og er død senest 1778 (broderens skifte). To sønner: P-Q.

- A. Margrethe Nielsdatter Egholm, født på Egholm og døbt 19.3.1699 på Agersø. Fadder 1722. Begravet 13.10.1760 (75 år) i Korsør. Mindst 3 børn kendes.
Trolovet 24.3.1729 og gift 1° i Korsør med Christen / Christian Friderichsen. Tog borgerskab 13.1.1730. Begravet 20.7.1731.
Trolovet 20.5. og gift 2° 2.11.1732 i Korsør med Jens Mortensen, født ca. 1704. Tog borgerskab 19.12.1731 som murermester. Nævnes som væрге 1745. Begravet 17.5.1766 (62 år). Skifte 13.5.(?) 1766.
Han trolovet 25.1.1730 og gift 1° i Korsør med Kirstine Pedersdatter. Begravet 24.3.1732. Skifte 25.4. En søn kendes.
- B. Hieronymus (1) Nielsen Egholm, døbt 10.10. og begravet 17.10.1700 på Agersø.
- C. Karen Nielsdatter Egholm, døbt 23.11.1701 på Agersø. Begravet 9.3.1749.
Trolovet 3.8. og gift 25.11.1725 på Agersø med Berent Jensen, døbt 23.12.1694, bror til konens stedmor, Sidsel Jensdatter ovenfor. Gårdfæster på Agersø. Begravet 4.2.1777. Skifte 16.3. Ingen efterlevende børn.
Han gift 2° 27.7.1749 på Agersø med Maren Olsdatter, døbt 9.3.1721, datter af Oluf Mortensen og Gertrud Helleholms samt halvsøster til Morten Olsen. Begravet 7.5.1759. Barnløs.
Berent Jensen gift 3° 8.7.1759 på Agersø med Johanne Jensdatter, født ca. 1726. Begravet 9.7.1798 (73 år minus 18 uger). Ingen børn.
Hun trolovet 20.3.1778 og gift 2° på Agersø med Christopher Hansen, født ca. 1735/36. Gårdmand. Død 3.2.1816 (80 år) og begravet 6.2.
Han trolovet 26.7. og gift 2° 11.9.1798 på Agersø med Ane Pedersdatter, født ca. 1772. Begravet 18.6.1800 (27 år 9 måneder 1 uge 1 dag).
Han gift 3° 16.9.1800 på Agersø med Mette Mortensdatter, født ca. 1757/58. Død 14.8.1828 (70 år) og begravet 17.8.
- D. Drengbarn, født ca. 1.5. og begravet 31.8.1703 på Agersø. Sognepræsten noterede: "animam efflavit ipso fere momento nativitatis præcedento tu: baptismo in nomine Trinitatis".
- E. Mette (1) Nielsdatter Egholm, døbt 15.10.1704 og begravet 21.5.1706 på Agersø.
- F. Hans (1) Nielsen Egholm, døbt 12.12.1706 på Agersø. Tjente hjemme 1728/29. Død 14.2.1730 og begravet 18.2. Ugift.

G. Peder Nielsen Egholm, døbt 2.6.1709 på Agersø. Tjente hjemme 1728/29. Begravet 27.12.1737. Ugift.

H. Mette (2) Nielsdatter Egholm, døbt 23.9.1711 på Agersø. Tjente hjemme 1728/29. Begravet 26.4.1754 (Ved begravelsen nævnt, at hun havde født tre gange tvillinger efter hinanden).

Gift 10.7.1739 på Agersø med Rasmus Hansen. Foged samme sted. Begravet 4.5.1754. 8 børn: 1-8.

Han trolovet 22.7.1733 og gift 1° på Agersø med Sidsel Larsdatter Præst, døbt 28.4.1709 samme sted, datter af Lauritz Præst og Karen NN. Begravet 20.4.1739. 5 børn.

1. Inger (1) Rasmusdatter, døbt og begravet 1740 på Agersø.

2. Sidsel Rasmusdatter, døbt og begravet 1740.

3. Niels Rasmussen, 1742-1787/1801. Husmand og fisker på Agersø.

Gift 1777 på Agersø med Maren Nielsdatter, født ca. 1751, datter af Niels NN og Ellen Christensdatter Fynboe (ca. 1713-efter 1787). 2 børn kendes.

4. Peder Rasmussen, 1746-efter 1801. Husmand og fisker på Agersø.

Gift 1777 på Agersø med Sidsel Rasmusdatter, ca. 1750-efter 1801. En datter kendes.

5. Inger (2) Rasmusdatter, 1746-efter 1801.

Gift 1777 på Agersø med Iver Nielsen, 1746-efter 1801, søn af Niels Hansen. Fæster af avlsgården på Agersø og vist nok bystævneformand. 4 børn kendes.

6. Ole Rasmussen, døbt 1749.

7-8.NN.

I. Giedske Nielsdatter Egholm, døbt 20.9.1713 på Agersø. Nævnes hjemme 1729. Fik en datter med Søren Jacobsen, døbt 12.9.1706 på Agersø, søn af Jacob Ottosen. En datter kendes: 1.

1. Dorthe Cathrine Sørensdatter, døbt og begravet 1738 på Agersø.

K. Hieronymus (3) Nielsen Egholm, døbt 18.8.1715 på Agersø. Nævnes hjemme 1728/29. Død senest 1749.

L. Oluf (Olle) Nielsen Egholm, døbt 25.3.1717 på Agersø. Nævnes hjemme 1728/29. Indsiddet på Agersø – levede 1749. Formodentlig ugift – eller gift på Agersø med kusinen Johanne Hansdatter Fynbo?

- M. Dødfødt barn, født sidst i november 1720 på Egholm; moderen introduceret 5.1.1721 i Agersø kirke.
- N. Bodil Nielsdatter Egholm, døbt 1.2.1722 på Agersø. Nævnes 1728/29 hos svogeren Berent Jensen. Levede 1749.
 Gift med Peder Nielsen. Fisker på Agersø. Levede 1749 (kaldes dog Niels Pedersen). Børn kendes ikke.
- O. Hans (2) Nielsen Egholm, døbt 1.8.1723 på Agersø. Nævnes 1726 og 1728/29. Hans værge var morbroderen Hans Hansen Møller i Skælskør. Tog borgerskab som hjulmager 6.10.1747 i Korsør – levede 1751.
 Gift med NN. En søn kendes: 1.
1. Ole Hansen Egholm, ca. 1757-1759.
- P. Rasmus Nielsen Egholm, døbt 31.8.1727 på Agersø. Død senest 1749.
- Q. Niels Nielsen Egholm, født i oktober på Egholm og døbt 25.12.1728 på Agersø. Boede på Omø sammen med moderen (1749); senere husmand og

Parti fra Egholm. Vejen gennem egeskoven nær veststranden. Da Achton Friis tog dette foto i 1923, bar øen stadig præg af overgræsningen 200 år før. (Efter negativ i Dansk Folkemindesamling).

væver (1787) på Agersø. Begravet 15.4.1793.

Gift 1° 5.12.1756 på Agersø med Maren Danielsdatter, døbt 14.3.1725, datter af Daniel Hansen. Begravet 7.4.1782. Skifte 6.5.1783. 5 børn kendes: 1-5.

Gift 2° 30.6.1782 på Agersø med Maren Iversdatter, døbt 7.9.1755, datter af fisker Iver Hemmingsen (født ca. 1718) og Maren Nielsdatter. Levede 1787. En datter kendes: 6.

1. Sisse Nielsdatter (Egholm), 1757-58.
2. Daniel Nielsen (Egholm), ca. 1759-1771.
3. Peder Nielsen (Egholm), ca. 1763-efter 1801. Husmand og væver på Agersø.
Gift med Catrine Elisabeth Rasmusdatter, ca. 1747-efter 1801. Ingen børn kendes.
4. Rasmus Nielsen (Egholm), ca. 1763-efter 1801. Husmand og væver på Agersø.
Gift med Ida Sophie Hansdatter, født ca. 1770. 2 sønner kendes.
5. Dødfødt barn, begravet 1769.
6. Maren Nielsdatter (Egholm), ca. 1782-efter 1787.

Litteraturhenvisninger:

Ernst Haderup: Angaaende Hollænderne paa Sprogø, Aarboeg Sorø 1948, side 135-38.

Samme: Hans Olsen Egholm's og Gedske Hieronymidtr. Eckleffs's efterslægt på Agersø i det 18. Aarhundrede. Manuskript 26 sider. Frederiksberg Bibliotek.

Agersø og Omø sogne, J.P. Trap: Danmark, 5. udgave, 1954, Sorø amt, side 899-902.

Axel Garboe: Agersø, 1938.

Noter:

- 1 Efter afslutning på den første af de to artikler er jeg blevet opmærksom på, at navnet Eglef / Egløv / Eklef m.v. kunne have oprindelse i gården Egelev i Nørre Vedby sogn på Falster. I følge Trap Danmark, 5. udg. havde denne gård 15,8 tønder hartkorn. Men undersøgelser af navnestoffet i Nykøbing lens skatte- og jordebøger fra den tid tyder dog ikke på nogen sammenhæng.
- 2 Hollænderi var i 16-1700-årene betegnelsen på et landbrug, der ofte var tæt forbundet med en hovedgård, som blev drevet med kvægavl og mejeribrug. Erhvervet blev i begyndelsen udøvet af specialister fra Nederlandene, men snart kom folk fra Hertugdømmerne og også Kongeriget med på vognen.
- 3 Stednavne i Vestsjællands Amt, udg. af Institut for Navneforskning ved Bent Jørgensen, 2001, side 167.
- 4 Kong Valdemars Jordebog, udg. ved Svend Aakjær, 1926-45, side 218 f. og 230.
- 5 Danmarks Riges Breve, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab under ledelse af Franz Blatt, 2. række 5. bind 1299-1305, side 113 og 6. bind, 1306-1312, side 113.
- 6 Dronning Christines Hofholdningsregnskaber, udg. af William Christensen, 1904, side 212.
- 7 Danske Magazin 4, I, side 173.
- 8 Rentekammeret, skødebog 1661-69, Rigsarkivet.
- 9 Kvægskatteliste 1566/67 - jf. note 12.

- 10 1.3.1585 og 1.11.1590. Kancelliets Brevbøger 1584-87, side 249 og 1588-92, side 480.
- 11 1.8. og 16.10.1621. Kancelliets Brevbøger 1621-23, side 142 og 190.
- 12 Korsør lens jordebøger 1610-48, ekstraskattemandtal 1566/67 og 1610-58 samt regnskaber 1607-61 er gennemgået – de sidste dog kun i udvalg (de i teksten nævnte årstal med forudgående år samt generelt tiden frem til 1619). Film M 18.351-371, Rigsarkivet.
- 13 Han optræder senest i jordebogen 1637/38 og i ekstraskattemandtallet til fastelavn 1643.
- 14 Markbog 170, 1a-3b. Gård eller ø kaldes Egholm (7.9.1681). Matr. 1800, 158b. Rigsarkivet.
- 15 Fæstebrev af 2.5.1722 findes i: Antvorskov-Korsør amt, dokumenter skifte- & overformynderivæsenet vedkommende, 1722-39. Læg No 25 – Warnsted. Adskillige Breve og Documenter i den Sag som Friderich Rostgaard paa sit Embedes vegne haver ført, for Niels Hansens Enke paa Eegholm, imod Hendis Hosbond Hr. Etats Raad og Præsident Johan Schrader, og hans Foged Peder Hansen Baadsmand paa Aggersøe. I alt 15 dokumenter.
- 16 Originale skiftebreve af 26.2.1722 og 21.10.1726 samt kopi af skiftebrev af 15.7.1729, jf. note 15.
- 17 Jf. note 15.
- 18 Morten Olsen Egholm opsgav sit borgerskab 1784 og benævnes derefter fisker. Om hans lidt yngre bror, matros Hans Olsen Egholm, der blev gift i Skælskør 1768, oplyses, at han var fra Agersø.
- 19 De følgende oversigter tager afsæt i civilingeniør Ernst Haderups manuskript. Heri findes endnu flere generationer behandlet med detaljerede datoer. Det samme er tilfældet i min An og Pers familie, Peter Geleff, Annetore Mossin Jespersen, Slægtsbog sammenfattet i anledning af deres guldbryllup, Kerteminde den 26.7.2002, Første halvbind – Geleff m.v., Måle 2004, side 186-95.
- 20 Fornavnet Hieronymus er, som det kan ses af oversigten, almindeligt i Giedske Hieronymidatter Echløvs efterslægt. Jeg har truffet på en enkelt anden person på Agersø med samme fornavn, Hieronymus Olsen, ca. 1672-1735, der 1708 giftede sig med Johanne Hansdatter og efter hendes død 1731 med Maren Iversdatter. Han var far til et dusin børn, som Egholmfolkene i begyndelsen stod faddere til. Det er dog uvist om de to familier var beslægtede. Hieronymus Olsen kunne være opkaldt efter Giedskes far. Jf. note 23.
- 21 Haderup foreslog en anden ægtefælle og ni andre børn til Karen Hansdatter Egholm. Lokalhistorikeren, graver Finn Pedersen i Boeslunde, tidligere arkivar ved Skælskør Egshistoriske Arkiv, har bidraget med den mere korrekte efterslægt – hvortil han selv hører via Johannes Peitersen.
- 22 Skifteprotokol 1728-49, side 565, Korsør byfogedarkiv, Landsarkivet i København.
- 23 Denne Hieronymus Olsen tog borgerskab som bådsmænd i Korsør 22.7.1698. Det er uvist om han blev boende og døde i byen. Jf. note 20.
- 24 Axel Garboe beskriver i sin ovennævnte bog, side 133 ff. og 139, hans dramatiske sidste sygeleje, som var indledning til "op-røret" på Agersø i 1774.

Finn Grandt-Nielsen, født 1940 i Sønderborg, uddannet mag. art. i materiel folkekultur 1967 og derefter indtil 2000 inspektør ved Odense Bys Museer. Siden 1995 arkivar i Viby Sogns Lokalhistoriske Arkiv. Har arbejdet med egen familie fra 1953/54. Redigeret og i øvrigt præget følgende bøger udgivet i samarbejde med og af Slægtshistorisk Forening, Odense: *Holbertidens Odense, en perspektivtegning og en vejviser fra 1761* (Per Nørbach del.), 1988, *Rod i Odense/anernes aner* (af Lise Lund), 1996 og *Det blev i familien* (af Steffen Hove), 2000. Andre af Finn Grandt-Nielsens arbejder bærer også præg af en genealogisk synsvinkel, f.eks. bidrag til Chr. A. Bøjes *Danske sølmærker*, 3. udgave, bind 2 (sammen med Sven Fritz og medlemmer af Slægtshistorisk Forening), 1982, *Forbryderbilleder 1867-1870* (sammen med John L. Laurberg), 1989 og *Danske billeder, Nødpengesedler 1807-16*, 1993. Adresse: Stavrevej 27, Måle, 5300 Kerteminde.

H.C. Andersen og Christian 8. – endnu en gang

Af Vello Helk

I juni 1987 introducerede Fyens Stiftstidendes kultureddaktør Rolf Dorset meget positivt Jens Jørgensens bog om H.C. Andersen som Christian 8.s uægte søn. Senere anmeldte han den med nogle spørgsmålstejn. På tærskelen til digterens 200-års dag er han selv nedkommet med en tilsvarende publikation (Rolf Dorset: Paradisbarnet. En bog om H.C. Andersens herkomst. Tiderne Skifter, 2004). Selv om han kritiserer visse punkter i Jens Jørgensens fremstilling, er han overbevist om at have sandsynliggjort, at H.C. Andersen er kongesøn. Han er dog ikke bombesikker, taler til sidst om muligheden at få foretaget en dna-analyse, men tilføjer, at selv hvis den er negativ, vil den være inderlig overflødig. Han prøver altså at bevise noget, som han dybest set betvivler? Og alligevel betegner han i bogen uden forbehold Christian 8. som H.C. Andersens biologiske far (f.eks. s. 148).

Da jeg har ordnet kongehusarkivet fra denne periode, var jeg 1987-88 indblandet i diskussionen. I nærværende tidsskrift tilføjede jeg en kommentar til Jørgen Skjerks længere anmeldelse af Jens Jørgensens bog (PT 1988, s. 38-39). I denne skrev jeg til sidst: ”JJ har i en diskussion kaldt sin bog en provokation, men den må snarere betegnes som spekulation”. Det har været fristende for Dorset at fortsætte i samme opsigtsvækkende spor, og han har da også fundet sine tilhængere hos nogle anmeldere, der ikke har bredere viden og derfor lader sig lettere overbevise. Henrik Schovsbo fra Fyens Stiftstidende har ingen problemer med bogen og det samme gælder stort set Doris Ottesen i Kristeligt Dagblad. Dog med et lille forbehold, at det er en spændende bog, uanset hvad man så måtte mene om kongebarnsteorien. Jyllands-Postens anmelder Niels Lillelund mener, at det er vanskeligt at føre sandhedsbevis for kongelig afstamning: ”mit bud er, at de, der i forvejen var overbeviste, vil føle sig bekræftede og vederkvægede, mens de ’rigtige’ forskere vil ryste på deres i forvejen trætte hoveder”. Der er noget om det, især fordi myteskabere synes at være utrættelige.

I Berlingske Tidende mener Jens Andersen, at Rolf Dorset ikke kommer meget længere end sine egne ord: ”Det er kun sladder, men det er ganske

vist". Det huer ikke forfatteren, han kritiserer valg af anmelderen, der for nylig har publiceret en udførlig biografi af H.C. Andersen, er altså part i sagen. Han må dog finde sig i, at der blandt hans anmeldere også er personer med indgående forhåndskendskab til H.C. Andersen. I Politiken slutter Jes Fabricius Møller, at hypotesen om H.C. Andersen som kongesøn ikke holder vand. Han nævner en verdenskendt parallel, nemlig Bertel Thorvaldsen.

Typisk for Dorset er hans forsøg på at beskrive undfangelsen af H.C. Andersen, hvor han blander formodninger, rygter og kendsgerninger, lægger kun mærke til det, han ønsker. Hvorfor skulle Elise have dæknavne, når andre damer, som prinsen ifølge dagbogen samtidig havde et meget nærmere forhold til, f.eks. fru Schele (s. 32-33), anføres med deres rigtige navne? Både Laure og frk. Hedemann optræder dog mere neutralt. Men Dorset har sikkert en god forklaring, noget i stil med: da prinsen anede, at forholdet til Elise ville resultere i H.C. Andersen, gjaldt det om at anonymisere moderen.

Dorset nævner også mig i sin bog. Jeg har anført flere argumenter, som han kun til dels accepterer. Arkivstudier synes ikke at være hans stærke side. Han foretrækker trykte kilder, som har befriet ham "for det mest søvndyssende, der tænkes kan, nemlig at sidde og gennemlæse side efter side af stof, der viser sig aldeles irrelevant – og så i gotisk håndskrift" (s. 7-8).

I modsætning til Jens Jørgensen har Dorset benyttet kongehusarkivet, dog ikke særlig indgående, mest pakken "Korrespondance med og vedrørende forskellige Damer". Det viser efter hans mening, at Christian 8. var særdeles kulant over for kvinder, som han besvangrede, og over for børnene, hvis opvækst han sikrede økonomisk. Her bliver Dorset også nødt til at nævne Carl Frederik Eide, følgen af prinsens forhold til Johanne Marie Brandvold (ikke: Branvoll) i Norge. Dorset mener endog, at han var reglen, ikke undtagelsen, men forsøger at sno sig udenom ved at påstå, at når han ikke ydede nogen støtte til H.C. Andersen, skyldes det, at han med rette kunne mene, at det barn var familien Ahlefeldts problem. For de kvinder, han gav økonomisk hjælp til barnets, i nogle tilfælde børnenes, opvækst, kom fra borgerskabet, som ville være ilde stedt uden den (s. 40-41).

Jeg har redegjort for dette udførligt i en længere artikel (Morgenposten, Odense, 25.10.1987), som Dorset må og eller i hvert fald burde have læst? Der beretter jeg også om et andet barn, datteren Christiane Frederikke, født 11. august 1814, der døde af mæslinger allerede i september 1815. Christian Frederik blev ved med at støtte moderen også efter barnets død. Dorset burde også have læst grundigere nogle af de mange breve, som blev vekslet mellem Carl Frederik Eides far og mor. Det er en rørende menneskelig dokumentation om det nære og dog så fjerne forhold mellem dem. Da barnet blev større, rejste moderen efter prinsens ønske med ham til København, og besøget blev gentaget med et par års mellemrum. Det blev aftalt, at han i 10-årsalderen

skulle sættes i skole i Danmark, men det udsatte prinsen af hensyn til moderen. Hun var glad, fordi hun havde fået en god mand, der elskede hende og hendes søn, og gratulerede også Christian Frederik til hans bryllup i maj 1815 med prinsesse Caroline Amalie. Han svarede: "Inderlig knytter jeg dig i tankerne til mit hjerte og ønsker dig og den lille alt godt", og fortsatte med at rose sin tilkommende: "Hun er så blid og god, at hun vist, for min skyld, ville elske dit barn, om hun havde lejlighed dertil". Den hjertelige korrespondance fortsatte længe. Carl Frederik kom 1827 efter faderens ønske til Danmark, blev udlært i skovbrug, 1842 skovrider i Sorø og virkede der til sin død 1882. Foruden sin gage nød han en fast årlig ydelse på 600 rdl. Til sin fader havde han et nært forhold. De korresponderede med hinanden, brevsvekslingen er bevaret, og han havde til enhver tid adgang til ham. Han havde også venskabeligt forhold til sin halvbroder, kronprins Frederik.

Efter Christian 8.s død i januar 1848 kondolerede kongens gehejmekabinetsekretær J.G. Adler ham: "Vel har Du grund til at sørge og klage, en Fader er uerstattelig, selv om han ikke kunde vedkjende sig Navnet". Har Dorset ikke set dette brev? Kan han finde et tilsvarende brev fra Adler til H.C. Andersen? Nu taler forfatteren mest om økonomisk støtte, reducerer Christian 8. til en kongelig alimentbetaler. For at give sine påstande større vægt bliver den unge prins nærmest betegnet som en præmietyr, "særdeles fertil", var "far til mindst en halv snes børn uden for sine to ægteskaber" (s. 36). Alt kan bruges, især de mange rygter, men hvor er kendsgerningerne?

Det er rigtigt, at han havde mange damebekendtskaber, men man kan vist ikke betegne alle hans kvindelige kontakter som seksualobjekter? Der er vist også noget, der hedder venskab? Blandt dem er således også en italiensk nonne ved navn Marie Gabrielle.

Da Oldenborgernes kongelinie 1863 uddøde med Frederik 7., blev også dens forskellige forpligtelser opgjort. De årlige ydelser blev 1865 afviklet med et engangsbeløb, udregnet efter modtagerens alder. Her findes flere gamle fordringer af tilsvarende art, altså de oplysninger fra chatolkassen og partikulærkassen, som Dorset savner (s. 91), især hvad uægte børn angår.

Der var Caroline Petronelle Seufert i Wien, der havde underholdt Frederik 6. under Wienerkongressen og nu var en dame på ca. 70 år. Hun havde siden 1815 modtaget et årligt beløb på 1200 hollandske dukater. Hendes aktuelle pension var på 5000 rdl. – eller lige så meget, som højesteretspræsidenten fik i løn. På grund af hendes høje alder slap man her med en afløsningssum på 37.500 rdl. Af og til dukker der imidlertid en historie op, at hun fik penge fra Danmark til sin død 1891 (f.eks. JP København 7.10.2000), som altså er forkert, er blevet en lille myte, som åbenbart ikke lader sig udrydde?

Blandt andre ældre fordringer kan nævnes prinsesse Charlotte Frederikes ven i Rom, tegnelærer Carlo Santi, der siden 1841 havde modtaget 1400

rdl. årligt. Her var afløsningssummen ca. 15.000 rdl. I forhold dertil var den årlige gave til Carl Frederik Eide, 600 rdl., ret beskeden, svarende til postmesterløn i Sakskøbing eller Nibe. Hans afløsningssum androg knap 9000 rdl. I disse opgørelser leder man forgæves efter navne som jomfru Fanny (Franciska Caroline Elise Enger) og H.C. Andersen, sidstnævnte måtte som andre kulturpersonligheder nøjes med sin faste årlige understøttelse fra statskassen, blev ikke betragtet som en illegitim oldenborger.

Dorset tror fuldt og fast på den gamle myte, at førstnævnte var en datter af prinsesse Charlotte Frederikke, og antyder, at faderen kunne være Christian Frederik (s. 39). Jeg har selv undersøgt dette problem, læst mange breve med krøllede bogstaver, som beviser, at hun i så fald måtte være svanger omtrent fjorten måneder. Resultatet blev citeret af Morten Kamphøener, der også gennemhullede de efter Dorsets mening "siden opfyldte" (s. 39) spådomme om grænselandets fremtid helt frem til 2. verdenskrig (Sønderjyske Årbøger 1964, s. 226), men myten lever åbenbart videre. Den er sidst behandlet af Hanne Christensen (19 myter i Sønderjyllands historie, Aabenraa 2002, s. 140-151). Hun behandler den som katten den varme grød, tør ikke afvise den, lader alle muligheder stå åbne. Anders Monrad Møller bemærker i sin anmeldelse, at det er en af de myter om maternitet og paternitet, som af en eller anden grund ender med at "de troende" fordrer omvendt bevisbyrde, således at den arme stakkel forventes at kunne føre bevis for, at disse og hine ikke var forældrene (Sønderjyske årbøger 2003, s. 190). Dette gælder også for H.C. Andersen.

For at opretholde disse myter må man sommetider, når det ikke er nok med forfalskningsteorier, gribe til andre metoder, i hendes tilfælde hævde, at hun fik støtte fra hemmelige kilder, og se bort fra det logiske, at kongehuset ikke lod sit uægte afkom i stikken, og at støtten kan dokumenteres. Frederik 5.s fire døtre med Catharina Maria Mahs de Hansen blev gift Destinon, Lützwow, d'Origny og Fehmann, var på ingen måde ringe partier. Den økonomiske støtte fortsatte undertiden i flere generationer. Således havde Annette Fehmann, en datterdatter af ovennævnte forbindelse, endnu 1862 en årlig ydelse på 400 rdl. Det er komplet ulogisk, men for mytedannelsen nødvendigt at forestille sig, at kongehuset lod et fyrstebarn forblive en simpel syjomfru.

Alt dette har Dorset ikke læst eller interesserer det ham ikke? Det stemmer jo ikke overens med hans teorier. Boopgørelsen kan han i hvert fald ikke betegne som forfalskning, er en kendsgerning, som det er bedst at glemme?

Dorset gør meget ud af hjælpen fra Fonden ad usus publicos. Her er dog ikke tale om de sædvanlige faste ydelser, men tidsbegrænsede bevillinger, desuden henviser han her inden Christian Frederiks tronbestigelse til Frederik 6., der egentlig ikke havde det så godt med tronfølgeren og nød at ydmyge ham (s. 129). Man må spørge, om denne med hjælpen til sin uægte søn virkelig

var så nærig, at han ikke brugte sin egen kasse, men lod disse udbetalinger gå via kongen gennem en offentlig fond? For Carl Frederik havde han vitteligt fundet penge, men denne var måske hans yndlingssøn? En illegitim kongesøn behøvede i hvert fald ikke at øve afpresning eller være bange for, at han ikke fik ridderkors (s. 162). Dorset nævner også, at H.C. Andersen kun takket være en ihærdig indsats af den holstenske gehejmestatsminister Conrad Rantzau-Breitenburg i 1838 fik tildelt en årlig understøttelse på 400 rdl. Samme år søgte han bibliotekarpladsen hos prinsen, men fik ikke stillingen (s. 124).

Det ville have været naturligt, når familien Ahlefeldt ikke længere tog sig af H.C. Andersen, at Christian Frederik gjorde det, ligesom han gjorde med sine uægte børn i Norge. Hans breve tyder jo på en ægte faderfølelse. Dorset har ikke i den omtalte korrespondance fundet breve, som kunne henføres til komtesse Ahlefeldt. Han bliver nødt til at bruge mange indirekte "beviser", som er skåret til efter hans læst. Det kan være et morsomt puslespil, men bliver ikke rigtigere af den grund.

Dorset forsøger at afkræfte eller i hvert fald svække mit argument, at det var umuligt at skjule noget i hofkredse (s. 99-100). Jeg har også set andet i kongehusarkivet, erfaret, hvordan kongelige personers gøren og laden blev overvåget. Dorset må også kende gehejmeråd J.P. Traps erindringer, hvor bl.a. disse understøttelser er nævnt. Jeg har jo påvist både den økonomiske og moralske støtte, og hvis H.C. Andersen virkelig var uægte barn af Christian 8., ville det komme mere direkte frem, ikke ved hjælp af fortolkede antydninger og konstruerede fortolkninger, men f.eks. som ovennævnte brev fra Adler, der stod kongen meget nær. Dertil kommer, at Christian 8. selv har hjulpet os på vej. Han var et samvittighedsfuldt ordensmenneske, skrev mange egenhændige breve. Men når han skrev forkert eller ville ændre noget, skrev han et nyt, mens det gamle (undertiden flere udkast) har overlevet i hans arkiv. Det gælder bl.a. også hans korrespondance med børnenes mødre i Norge, en detalje, Dorset ikke nævner. Han mener desuden, at den slags viden udelukkende ville være baseret på kongens egne private papirer, påstår endog: "meget, om overhovedet noget, at hente i andre papirer er der ikke". Her ser han bort fra eksempler, som jeg har fremført og som modsiger ham: således Adlers brev og boopgørelsen efter Frederik 7.

Blandt de mange formodninger er, at H.C. Andersen blev ledt på sporet af "sin sande herkomst" af prinsesse Charlotte Frederikke i Rom (s. 118-121). Dorset undrer sig over, hvorfor H.C. Andersen efter de første kontakter ikke ville have med hende at gøre. Nu har Dorset åbenbart ikke benyttet prinsessens arkiv, heller ikke hendes hofchef oberst Paulsens papirer, fordi han så måske havde opdaget, at prinsessen var en kronisk løgnerske, der med sine historier satte sin hofchef i pinlig forlegenhed. Det kunne være en årsag til

H.C. Andersens tilbageholdenhed: prinsessen var i hvert fald ikke et sandhedsvidne.

Som arkivar kender jeg alt for godt denne trang til at bevise sin fornemme herkomst. Nogle slægtsforskere mener, at når godsherren har stået fadder til en undergivens barn, som bliver opkaldt efter ham, må han have haft mere end en finger med i spillet, men det gælder dog ikke, når fruene gør det. I forbindelse med denne sag har jeg fået adskillige forespørgsler om forfædres mulige kongelige afstamning. Disse har ikke været så berømte, derfor bliver der ikke skrevet bøger om dem, men familietraditionen lever videre og får flere krøller, ligesom denne historie.

Desværre har jeg måttet skuffe alle: der er intet om deres påståede kongelige afstamning i kongehusarkivet. F.eks. må det betvivles, at et barn, født i 1834, ifølge familietraditionen kan være søn af prins Christian Frederik, fordi han blev døbt Eugène Georg Otto Napoleon, en utænkkelig navnekombination i forbindelse med det danske kongehus.

Man må også tage i betragtning, at under enevoldskongerne blev deres uægte børn ikke lagt dem til last, var mest en offentlig hemmelighed, så at sige et af deres prerogativer. Efter enevældens fald blev også deres familieliv normaliseret, med det resultat, at hemmeligheden nu er meget dybere, da ægteskabsbrud ikke anses for passende.

Historikere gør ofte forsøg på at aflive myter, men opgaven synes håbløs, da folk jo elsker dem, ligesom julenisser. Når beviserne er mangelfulde eller mangler helt, træder troen til, og så er det ikke længere muligt at diskutere. Fra ældre tid har vi dem som sagn. Mange tror således fuldt og fast på, at Dannebrog dalede ned fra himlen i Estland 1219. Gulddalderens kunstnere har forevigt disse myter, og måske kan vi med tiden i en ny udgave af Christiansborgs gobeliner se fremstillet et møde mellem Christian 8. og H.C. Andersen: den fortabte søn bliver genfundet? Men til syvende og sidst er det egentlig den bekendte fjer, der bliver til fem høns, og det er ganske vist, at Dorsets nye klæder består for en stor del af formodninger båret oppe af en blanding af rygter og tilpassede fakta. Desuden væsentlige fortielser, men ingen anmeldere har et nærmere kendskab til kongehusarkivet, og Dorset skriver godt. Og man kan også benægte fakta, måske endog påstå, at man med vilje har udeladt H.C. Andersen og jomfru Fanny ved opgørelsen af Oldenborgernes understøttelser til deres uægte afkom? At de hørte til en særlig hemmelig gruppe, som ikke engang måtte nævnes i kongehusarkivets ellers i meget lang tid utilgængelige papirer?

H.C. Andersen bliver i bogen fremstillet som en person med et kæmpestort ego, der elskede at prale af sine fyrstelige forbindelser. Hvorfor hemmeligholdt han sin kongelige afstamning, især efter Christian 8.s og Frederik 7.s død? Hvorfor skulle vi vente på Jens Jørgensen og Rolf Dorset? Han hav-

de vist egentlig grund til at være fornærmet, fordi han i modsætning til sin "halvbror" Carl Frederik Eide og andre 1865 ikke var blevet fundet værdig til en godtgørelse, var ikke blevet anerkendt som kongesøn? Disse penge blev dog ikke uddelt efter rygter, men på grundlag af kendsgerninger, og til disse hører ikke Christian 8.s mindst en halv snes uægte børn inklusive H.C. Andersen. Vi har sikker viden kun om to.

På nogle punkter nærmer Dorset sig den kontrafaktuelle historieskrivning: hvordan det kunne have været, hvis hans formodninger var i orden. Han er på jagt efter "rigtige" citater, og hvis visse datoer ikke passer i hans kram, må de være forfalsket. Rygter bliver drøftet i fuld alvor, ved hjælp af dem skabes kendsgerninger, hypoteser forvandles til beviser osv. Hug en hæl og klip en tå, byg nyt på, således kan man myter få!

Dorset har ret i, at H.C. Andersen var en sand kongesøn i folkeeventyrets betydning af ordet (s. 254). Desuden er han for nylig stemt frem som den største dansker. Derfor har han slet ikke brug for disse konstruktioner, kan godt selv stå som eventyrfortællernes ukronede konge.

Småstykke

Hvem var Gertrud Justdatter Lauensteins moder?

Af Flemming Georgsen

Gennem årene har Gertrud Justdatter Lauensteins moder fejlagtigt været opgivet som værende Elsabe Nicolausdatter Køndig, Just Lauensteins anden hustru, som var enke efter Oluf Jensen. Flere historikere har gentagne gange nævnt denne fejl. Nedenstående skal redegøres for det korrekte moderskab.

Just Lauenstein var født ca. 1610/15 i Oldenburg og døde den 30. marts 1693 i Haderslev. Han var 1653-57 deputeret borger i Haderslev, rådmand fra 1661, borgmester 1668-93 og hospitalsforstander 1669-79. Just Lauensteins første hustru var Paul Rickertsen og Jannicke Runkels datter Ingeborg, som var født i Haderslev ca. 1624.

I 1665 opsatte Just Lauenstein i Vor Frue kirke, Haderslev Domkirke et epitafium med nedennævnte indskrift: "Anno 1665 Gott zu Ehren und der Kirchen zur Zierde hat H. Jost Lauenstein Rahts verwandter alhier dieses Epitaphium zu Christlicher gedächtnuss verfertigen und auffsetzen lassen, und Anno 16 .. den .. ist Er Sel. in Gott entschlaffen und alhir begraben seines Alters .. Jahr. Anno 1659 den 3. Julij ist sein Sel. Fraw Engeborch Lauensteins in Gott entschlaffen und alhir begraben Ihres Alters 35 Jahr. Anno 16 .. den .. ist seine Liebe Hauss Fraw Elsabe Lauensteins Sel. in Gott entschlaffen und auch alhir begraben Ihres Alters .. Jahr. Deren Selen Gott Gnedig Sey". Her har man beviset for Ingeborg Rickertsens død og begravelse i 1659.

Elsabe Nicolausdatter Køndig, datter af sognepræst i Moltrup Nicolaus Køndig og Kirsten Davisdatter Dampesen, blev Just Lauensteins anden hustru den 8. maj 1660.

I december 1643 rykkede den svenske general Torstensson med sine tropper ind i Holsten og videre til Haderslev. På grund af den derved opståede krigsfare valgte Just Lauenstein i 1644 at sende sin unge gravide hustru til kongeriget, nærmere betegnet til Assens, hvor Ingeborg den 16. april 1644 nedkom med sin førstefødte som fik navnet Gertrud. Fødselsdatoen bekræftes ved et notat i Åstrup kirkebog af Gertrud Justdatter Lauensteins anden ægtefælle, sognepræsten Johannes Jørgensen Monrad. Parret var blevet viet den 10. sep-

tember 1697. Johannes Jørgensen Monrad nævner dog "hendis Moder Elsebe Justis", som rettelig burde benævnes som stedmoder til Gertrud Justdatter Lauenstein. Præstens notat i Åstrup kirkebog berettiger dog ikke til at flere historikere fejlagtigt viderebringer, at Elsabe Nicolausdatter Køndig skulle være moder til Gertrud. Dersom det var korrekt skulle Gertrud have fået sit første barn som 4-årig, hvilket jo er en umulighed.

Gertrud Justdatter Lauenstein blev første gang gift før 1664 med Christopher Mussmann, som var født den 19. juli 1622 i Stendal, Tyskland. Christopher Mussmann rejste til Haderslev og fik borgerskab den 8. juni 1652.

I sit første ægteskab fødte Gertrud mindst fire børn: Just, født ca. 1664, Johan, født ca. 1668, Kai, født ca. 1670 og Gertrud, født ca. 1681. Der findes ingen kirkebog for Haderslev i disse år og fødselsårene må derfor være omtrentlige årstal.

Alle de her nævnte årstal indikerer at Gertrud Justdatter Lauenstein ikke var datter af Just Lauensteins anden hustru Elsabe Nicolausdatter Køndig, men at hun var født i hans første ægteskab med Ingeborg Rickertsen.

Kildehenvisninger:

- Thomas Otto Achelis: Die Anfänge der Familie Mussmann in Hadersleben (Junge Front, nr. 2-3, 9. august 1945)
- Otto Fr. Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten, fra Reformationen til 1864. Levin og Munksgaards Forlag, 1932
- Åstrup kirkebog 1675-1726 (pastoratets arkivsignatur nr. 43)
- Olav Christensen: Slægten Mussmanns Kapitel i Haderslev Bys Historie (Dannevirke, 16. april 1953)
- Bodil Clausen og Aage Heiken: Slægten Fohlmann fra Tyrstrup (Personalhistorisk Tidsskrift 1998:1)
- Aage Dahl: Et præstelig frieri (Præstehistoriske Samlinger, I, 1933)
- Tove Heidemann: Haderslev-borgmesteren Jost Lauensteins storhed og fald (Haderslevsamfundets årsskrift 1989)
- Carl Langholz: Anetavler for berømte danskere, 1. samling: Digtere og forfattere. Dansk Historisk Håndbogsforlag, 1989
- Paul Nedergaard: Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie. Bind 10: Haderslev stifts historie, A, Den Sønderjyske del, 1977.

Flemming Georgsen, f. 1932. Har skrevet *Den fynske udvandring til Småland, Sunnerbo härad 1866-1880* (Dalhus Forlag, 1990) og artikler i danske og svenske tidsskrifter vedrørende udvandring. *Sognedegnen til Kvong og Lyne, som gav navn til en stor slægt* (Personalhistorisk Tidsskrift 2002:2). *Smedemester Hans Jørgen Andersen i Ravnebjerg* (1846-1920) (Fynske Årbøger 1995). *Gåden om danskeren og det hellige blod. Briccius-legenden i Heiligenblut, Østrig* (Herning Folkeblad 15. september 1998). Endvidere flere rejseartikler i samme blad. Adresse: H.C. Ørstedes Vej 71, 1.tv., 7400 Herning, e-mail: flemming.georgsen@mail.dk

Kan man stole på trykte kildeudgivelser?

Af Holger Hertzum-Larsen

Den kendte professor Ditlev Tamm har udgivet *Kongens Retterting 1537-1660* i to bind. Bind 2 er lagt ud på nettet, så det var en behagelig overraskelse, at man kunne sidde hjemme og studere indholdet. Men stor var min skuffelse, da jeg erfarede de mange fejl, der er i materialet. Her er nogle eksempler:

Sag nr. 1286: Laurids Andersen bliver placeret i Horpinge, Skåne, trods det at han boede på Herpinggård, Trans sogn, se Trap Danmark, bd. 22, s. 249.

Sag nr. 1289: Her nævnes en Jens Hjul, der bliver placeret i Hover sogn og by, selv om han rettelig hører hjemme i Hove sogn, Vandfuld herred, se Wibergs præstehistorie, bd. 1, s. 689 og Hardsyssels Aarbog 1924, s. 68.

Sag nr. 4388: Her nævnes Lars Mikkelsen i Sønderborg. Han boede rettelig i Sønder Bork i Nørre Horne herred, hvor han førte mange retssager, især om slægtens ejendomme, hvoraf flere af retssagerne endte ved landstinget i Viborg.

Sag nr. 6245: Her nævnes Jens Grubbe til Kappel i Nørlem sogn. Der står rettelig Jacob Grubbe, se i øvrigt Trap Danmark, bd. 22, s. 172.

Sag nr. 6486: Dette er en sag med den senere berømte landsdommer over Fyn, Jens Lassen, men hans navn er ikke nævnt i udgivelsen.

Sag nr. 7255: Mogens Sehested bliver placeret på Holmegård i Holme Olstrup, selvom han da boede på Nørre Holmgård i Møborg sogn. Se Trap Danmark, bd. 22, s. 202.

Sag nr. 7322: Skal være Sønder Bork sogn i Nørre Horne herred. Han førte mange retssager mod ovennævnte Lars Mikkelsen [Las Michelsen].

Disse fejl er kun, hvad jeg har kunnet kontrollere i det materiale, jeg har liggende, men der er sikkert flere. Jeg har sendt en e-mail til forlaget, men de har ikke svaret på den. Det er mit håb, at andre vil være opmærksomme på eventuelle fejl i disse bøger.

De Torup og de Skanderborg ladegårdsbønder

– en rettelse og nogle tilføjelser

Af Kirstin Nørgaard Pedersen

Efterkommer nr. 4 i min artikel *De Torup og Skanderborg ladegårdsbønder og deres slægt* (PT 2002:1), dér nævnt som Karen Christensdatter og gift med Otte Thomsen Lyngå, har været dennes første hustru, men efter nyfundne opdagelser er det uvist om hun hed Karen. En nøje gennemgang af Århus bys tingbøger har nemlig vist, at Otte Thomsen Lyngå var gift to gange, og at det var hans anden hustru Karen Christensdatter, som ses på det epitafium i Haslund kirke (s. 105), som hun selv fik opsat. Ifølge epitafiets tekst, der burde have været med i artiklen som billedtekst, ses det, at hun blev født omtrent 1620: ”Hr. Otte Thomesøn Lyngaae Provst i Galten herred Sognepræst til Haslund og Ølst, født d. 21 Marts 1608, død 21. december 1671. Og hans Hustru Karen Christensdatter som med ham levede 21 Aar i ægteskab. Dette Æreminde lod hun opsætte i hendes Alders 68te Aar og Enkesædes 17 Aar”.

Otte Thomsen Lyngå og Karen Christensdatters bryllup har formodentlig fundet sted i 1650, så efterkommer nr. 20 Anne Ottesdatter (født 1646) har været barn af Otte Thomsens første ægteskab med en datter af nr. 1 Christen Keldsen og opkaldt efter sin mormor Anne Christensdatter. Otte Thomsen Lyngås første hustru kan være død, mens datteren var helt lille, så ingen i 1745 kunne huske, at hun i virkeligheden ikke kunne være arving på lige fod med de øvrige af Otte Thomsens børn.¹

Denne rettelse er forårsaget af nogle indførsler i Århus bys tingbog, hvor ”Karen salig hr. Ottes i Haslund, hans efterleverske” den 22. januar 1674 stævnedes “Jens Christensen Vegerslev, rådmand i Århus og tiltalte ham for skatter af de boder på Volden, hun og hendes mand tilforn har tilhørt og deraf betalt skat i ti år. Hvorimod Jens Vegerslev fremlægger skøde fra mester Christen Friis, sognepræst til Vor Frue Kirke på to boder på Volden dateret 24. december 1663, hvoraf også han havde betalt skatten”. Han frikendes, og hun må i stedet sagsøge rodemesteren.²

Den 10. juni 1686 befuldmægtigede "Karen salig hr. Ottes forrige sognepræst til Haslund, sin svoger Jens Christensen Basballe, rådmand og handelsmand i Århus til på hendes vegne at sælge hendes gård på hjørnet af Kannikkegade til Claus Kå, danske skoleholder sst."³

Den 7. januar 1636 var Christen Friis i Rårup, som var værge for salig mester Christen Hansens børn, på Århus byting og tilbød alle dem, som ville købe noget af "det gods, ejendom, guld, sølv eller andet, som er tilfaldet salig mester Christen Hansens børn efter salig Magdalene Hansdatter, og tilbød ligeledes de penge sat på rente, som hr. Christen Friis havde under værgemål". Når Christen Friis, der var sognepræst så langt væk som i Rårup i Bjerre herred sydøst for Horsens var værge for salig Christen Hansens børn, skyldes det, at han var i nær slægt med den afdøde eller dennes hustru.

På Århus byting blev der den 25. april og 9. maj 1639 klaget over at Kirsten Poulsdatter, der var mor til salig Christen Hansens børn Christen, Hans, Karen, Karen og Lisbeth, havde brugt mere af "salig mester Niels Spentrups have" ved Mindet, end den halvpart samme børn var berettiget til. Den have har været arv efter Christen Hansens barnløse søster Magdalene Hansdatter, som havde været gift med magister Niels Spentrup.⁴ Christen Nielsen Friis var værge for disse børn, fordi han var deres mors halvbroder.⁵

Med hensyntagen til almindelig opkaldeskik har Karen Christensdatter sandsynligvis været datter af Christen Hansen og Kirsten Poulsdatter, idet hendes børn med Otte Thomsen formodes opkaldt således: Nr. 21 Ide Margrete Ottesdatter (født 1654) efter Otte Thomsen Lyngås første hustru, nr. 22 Karen Ottesdatter efter sin farmor Karen Thomasdatter,⁶² nr. 23 Magdalene Ottesdatter efter sin mors faster Magdalene Hansdatter og nr. 24 Kirstine Ottesdatter efter sin mormor Kirsten Poulsdatter. Når Karen Christensdatter kaldte Jens Christensen Basballe for sin svoger, må det være fordi han var gift med hendes kusine Anne Christensdatter Friis, som var datter af hendes værge, præsten Christen Nielsen Friis og hans anden hustru Karen Clemensdatter.

Tilføjelser

Nr. 25 Christian Mouritsen Torup var gift med Malene Carstensdatter Torup. Hun blev begravet i Fjære kirke ved Grimstad i Norge i 1696. Han kom til stedet i første halvdel af 1680'erne og handlede med trælast. Han fik økonomiske vanskeligheder grundet underskud på 4500 rdl. i fogedregnskabet 1699. Han blev af den grund kaldt til København, hvor han døde den 1. september 1700. Christian Mouritsen Torup blev begravet i "Den runde kirke". Hans svoger Christian Ruus, gift med Anne Torup, betalte 20 rdl. for begravelsen.

Christian Mouritsen Torup og Malene Carstensdatters børn blev døbt: Anne Elisabeth, f. 1683 i København, mens de øvrige, Johanna Christina, f. 1685,

Mette Sofie, f. 1686, Mourits, f. 1688, Sofie Amalie, f. 1689 og Marie, f. 1691, alle er døbt i Fjære kirke.

Christian Torups datter nr. 79 Johanne Christiansdatter Torup blev gift i Holmens kirke 1716 med skibspræst Niels Schytte, som senere blev sognepræst i Lindås ved Bergen i Norge. Deres ældste datter Else er døbt i Holmens kirke den 14. august 1717 inden de i 1718 flyttede til Norge.

Nr. 81 Maria Torup og hendes mand Laurits Hagendal fik døbt en søn Niels i Holmens kirke den 15. november 1715. Madame Johanne Kirstine sl. hr. Skøttes blev begravet i Lindås kirke (Hordaland, Norge) den 8. oktober 1764, 79 år gammel.⁷ Også de blev gift i København; trolovet i Holmens kirke den 16. september 1715 og gift den 14. januar 1716. Madame Torup, stiftsskriveren fra Norge, boede efter Københavns brand 1728 i Farvergaden 19, hvor hun havde en logerende.⁸

I skiftet 1747 efter nr. 83 Sofie Amalie Christiansdatter Torup omtales hendes og Hannibal Brandts to sønner og en datter. Da deres navne ikke nævnes ved skiftet, blev kun den ene fundet og han hed ganske rigtig Christian Frederik Brandt. Han var født den 20. april 1721 på Samsø, men ikke i Skanderborg, som Wiberg opgiver. Han blev døbt i Tranebjerg før 3. maj 1721. Datteren Mette Sofie Brandt blev konfirmeret i Skanderborg i 1746, men er ikke født dér. Den anden søn, Claus Brandt er døbt i Tranebjerg den 14. juni 1722. Han var farver i Skanderborg indtil 1760. En af hans sønner, Christian Brandt, født i Skanderborg i 1752, blev præst i Bjerregrav (1786-1821) og døde i Herthalund ved Slagelse i 1831.⁹

Noter:

1 PT 2002:1, s. 104-105

2 LAV: Århus by tingbog 1774 22/1 fl. 125

3 LAV: Århus by tingbog 1686 10/6 fl.185

4 De ældste tingbøger fra Århus er unummerede

5 Århus Stifts Årbøger 1944, s. 22 og 1951, s. 42

6 Navnet meddelt af Flemming Aagaard Winther

7 Meddelt af Marianne Holck i Norge

8 Meddelt af Kirsten Christensen. (Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728. Kbh., 1906)

9 Meddelt af Kirsten Christensen

Småstykke

Statistik handler også om mennesker

– en rettelse

Af Jørgen Mikkelsen

I min artikel *Statistik handler også om mennesker* (Personalhistorisk Tidsskrift 2004:2) har der desværre indsneget sig en fejl om boligtællingernes geografiske dækning (s. 318). De korrekte oplysninger er som følger: Fra 1885, 1890, 1901, 1906 og 1911 er der skemaer fra København med omliggende landsbyer, Frederiksberg samt – fra og med 1901 – Gentofte kommune. Fra tællingerne 1925, 1930, 1935, 1940 og 1945 er der kun bevaret skemaer fra Frederiksberg og Gentofte kommuner. Listerne fra disse to kommuner optræder også i det bevarede sample fra 1950- og 1955-tællingerne, men her finder man også materiale fra en række andre kommuner i hovedstadsregionen, herunder enkelte kommuner i Frederiksborg amt. Derimod er alle de københavnske lister fra perioden mellem 1911 og 1960 kasseret, og det samme gælder hele provinsbymaterialet fra før 1960. Til gengæld er der boligtællingslister fra hele landet 1960, 1965 og 1970, da boligtællingsoplysningerne da udgjorde en del af folketællingsskemaerne.

Generalforsamling 2004

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie afholdt generalforsamling tirsdag den 27. april 2004 kl. 19.00 på Københavns Universitet Amager, lokale 27.0.17 med følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent
2. Bestyrelsens beretning
3. Regnskab og fastsættelse af kontingent
4. Valg
  - a) Valg til bestyrelsen: Michael Bach, Birgit Flemming Larsen, Knud Prange og Peter Wodskou
  - b) Valg af begge revisorer: Tommy P. Christensen og Jørgen Stage Larsen
  - c) Valg af revisorsuppleant: Jørgen Mikkelsen
5. Eventuelt

Formanden, Birgit Flemming Larsen, bød velkommen og orienterede om aftenens program. Foreslog herefter på bestyrelsens vegne Villads Villadsen som dirigent. Denne blev valgt uden modkandidat.

Dirigenten takkede for valget og kunne konstatere, at indkaldelsen til generalforsamlingen var modtaget den 14. april 2004, og spurgte forsamlingen, om dette kunne godtages. Ifølge vedtægterne skal indkaldelse udsendes med 14 dages varsel.

Fra salen var der indsigelse fra Georg Agerby. Redaktør Michael Bach undskyldte og tilføjede, at der gøres, hvad man kan, for at få Personalhistorisk Tidsskrift ud til tiden. Indsigelsen vil blive taget til efterretning. Dirigenten anmodede bestyrelsen om at sende indkaldelse til generalforsamling 2005 ud til tiden og kunne konstatere, at der fra salen var stemning for at gennemføre generalforsamlingen. Efter oplæsning af dagsorden blev denne godkendt. Dirigenten kunne meddele, at der ikke var indkommet forslag til behandling på generalforsamlingen. Herefter fik formanden ordet til aflæggelse af bestyrelsens beretning 2003:

”At der er gået et år siden sidste generalforsamling, er et faktum, som der ikke kan sættes spørgsmålstegn ved. Fornemmelsen af at tiden rinder hastigere og hastigere, er måske et alderstegn. At Samfundet heller ikke længere er en årsunge, er ligeledes et faktum, idet det i år er 125 år siden det alderstegne Samfund blev stiftet.

Det er tid til at skue tilbage og vurdere, hvorvidt vi i bestyrelsen i 2003 har levet op til forventningerne, og her tænker jeg specielt på, om vi har tilgodeset Samfundets formålsparagraf, der lyder som følger: "Samfundets formål er at vække og vedligeholde interessen for det genealogiske og personalhistoriske studium. Formålet søges opnået ved udgivelsen af Personalhistorisk Tidsskrift og andre publikationer samt ved foredrags- og oplysningsvirksomhed. Samfundet kan endvidere hædre en bemærkelsesværdig personalhistorisk indsats ved tildeling af den ved 100-års jubilæet indstiftede medalje." Dette er § 2 i Samfundets vedtægter, der blev vedtaget i 1982. Nu er tiden så inde til at konstatere, om bestyrelsen er dumpet eller har bestået. Endvidere er tiden inde til at skue lidt frem og se på den nærmeste fremtid.

Udgivelser: Personalhistorisk Tidsskrift er i 2003 udkommet med to hæfter på i alt 256 sider. Indholdet i hæfterne må siges at være varieret og lødigt og uden tvivl egnet til at vække og vedligeholde interessen for genealogien og personalhistorien. De mange gode anmeldelser af værker med fokus på de samme emner yder også deres bidrag. Det er et stort arbejde at indsamle og redigere de mange artikler, småstykker og boganmeldelser. Heldigvis har Samfundet en god redaktionsgruppe, som vi skylder stor tak for den flid og iver, der lægges i arbejdet. I løbet af 2003 har vi skiftet redaktør, idet Personalhistorisk Tidsskrift 2003:1 blev til under ledelse af Jørgen Mikkelsen, som har været tidsskriftets redaktør fra 1997, men nu er afløst af Michael Bach, som har stået for Personalhistorisk Tidsskrift 2003:2.

Der er noget, der hedder korrekturlæsning, og takket være Ida Dybdals grundige og minutiøse gennemlæsning af alle tekster, kan vi levere et tidsskrift, der sprogligt set kommer så nær det perfekte, som det er muligt.

Allerede da det første nummer af Personalhistorisk Tidsskrift udkom i 1880, pointerede man, at det er "af Vigtighed at have et fuldstændigt og nøjagtigt Register." Det samme synes vi i dag, og der skal lyde megen tak til Arne Julin og Poul Steen, som har stået for udarbejdelsen af de seneste registre.

Det er ikke nemt i dag at få støtte til kulturelle tidsskrifter. Men vores trofaste støtte gennem en meget lang årrække, Alfred Good's Fond, som vi er megen tak skyldig, har også i 2003 støttet udgivelsen af Personalhistorisk Tidsskrift.

Hvad angår andre udgivelser, har vi ikke barslet med nogen i 2003. Derimod har vi noget på bedding. Det har vist sig, at der har været en udbredt interesse for mig & MINE. En slægtshistorisk studiebog for børn. Charlotte S.H. Jensen har derfor foreslået og kommet med et oplæg til en fortsættelse, som skal hedde mig & MINE – året rundt og formålet er at give et redskab til udvikling af familiehistorien, set i lyset af årets fester. En sådan publikation vil Samfundet godt være med til at realisere, men endnu er det for tidligt at sige noget om tidspunktet for udgivelsen.

Personalhistorisk Tidsskrift 2004:2 bliver i anledning af Samfundets jubilæum forvandlet til en jubilæumsbog. Indholdet vil være en samling af vejledende artikler blandt andet om en række arkiver og samlinger. Derudover vil traditionen blive fulgt op med en artikel om Samfundets historie og fortegnelse over bestyrelsesmedlemmer gennem tiderne. Bogen, der uden tvivl bliver et nyttigt opslagsværk og et godt arbejdsredskab for alle med interesse for genealogi og personalhistorie, vil få et omfang på ca. 240 sider og fremstå i helbind og med farveillustrationer. Dette kan naturligvis ikke lade sig gøre indenfor rammerne af det normale tidsskriftbudget. Vi har derfor søgt et antal fonde om økonomisk støtte til udgivelsen, men da fondsbestyrelserne alle først holder møde i maj/juni, har vi endnu ikke fået svar på vores ansøgninger.

Skal vi se lidt længere frem, kan det på et tidspunkt blive aktuelt at udgive de meget omtalte dødsfaldslistes, hvoraf nu årene 1884-1924 er indskannet, men endnu forestår et omfattende redigeringsarbejde. Hvorvidt der vil blive tale om en bogudgivelse eller en netudgave, er der endnu ikke taget stilling til.

Website: Samfundets webside redigeres fortsat af Elsebeth Paikin, som lægger et stort arbejde i at vedligeholde og udvide omfanget af den information, som medlemmerne og andre kan få ved at besøge siden. Ved hjælp af vores webside opfylder vi en stor del af det krav der stilles til os i formålsparagraffen vedrørende oplysningsvirksomhed. Jeg vil dog gerne beklage, at stray-projektet stadig ikke virker optimalt. Det blev lovet på sidste års generalforsamling, at der skulle gøres en indsats. Vi håber stadig at få gang i et nordisk samarbejde på stray-området.

Nordisk samarbejde: Det fører mig over til det nordiske samarbejde. Som ofte fortalt i Personalhistorisk Tidsskrift har vi en uformel nordisk sammenslutning, kaldet Nordgen, der afholder et årligt møde. Sidste møde blev afholdt i Mariehamn på Åland i forbindelse med en konference for slægtsforskere. Den islandske forening Ættfræðifélagið søgte her om optagelse. Det har været på tale at udarbejde en fælles nordisk ordbog for slægtsforskere. Ligeledes er der forslag om at arbejde for grænseoverskridende udlån af mikrokort og mikrofilm indenfor Norden.

Næste Nordgen møde afholdes i København i september måned i forbindelse med Samfundets jubilæum.

Hvem Forsker Hvad: HFH udkommer stadig trofast en gang om året. Skriftet har fået ny redaktør, Beth Jeppesen, som vi byder velkommen og ser frem til at samarbejde med. Det ser heldigvis ud til, at der stadig er behov for en publikation som HFH, selvom tendensen i dag helt klart mere og mere går i retning af netudgivelser, når det drejer sig om publikationer af en sådan art.

Medlemstal og økonomi: Ved slutningen af 2003 havde foreningen ca. 1.000 medlemmer, hvilket betyder en mindre medlemsfremgang. Med tanke på den store interesse for slægtsforskningen i disse år, kunne vi godt ønske en forhøjelse af medlemstallet. For at udbrede kendskabet til vores udmærkede organisation, vil vi snarest få trykt en ny folder til fremlæggelse på arkiver og biblioteker.

Med hensyn til økonomien vil det åbenbare sig under næste punkt på dagsordenen, at vi kommer ud med et mindre underskud i 2003. Det vil dog ikke betyde, at vi vil skride til forslag om en kontingentforhøjelse. Vi vil derimod undersøge mulighederne for et billigere tilbud på de trykkeri- og håndteringsopgaver vi har i forbindelse med udgivelse af Personalhistorisk Tidsskrift. Vi ser det som en fornem opgave at få så meget som muligt ud af kontingentpengene fra medlemmerne, så vi kan bevare den nuværende sunde økonomi for Samfundet.

Udvalg: Ifølge § 6 i vedtægterne kan bestyrelsen efter behov nedsætte udvalg. I 2003 har vi haft to udvalg kørende. Et jubilæumsudvalg som blev nedsat allerede i 2002 og et medaljeudvalg. Medaljeudvalget blev nedsat i 2003 med henblik på at finde en eller flere egnede kandidater til at modtage en medalje til uddeling i forbindelse med jubilæumsdagen. Udvalget bestod af Finn Andersen, Hans H. Worsøe og undertegnede, og der har været holdt et dagsmøde, hvor vi nåede frem til et resultat, som vil blive åbenbaret den 25. september 2004.

Endvidere har jubilæumsudvalget arbejdet hårdt hele året, og vi håber meget, at rigtig mange medlemmer har lyst til at deltage i arrangementet, som fremgår af festprogrammet, der er vedlagt Personalhistorisk Tidsskrift 2004:1

Det af regeringen nedsatte navnelovsudvalg som har til opgave at barsele med et forslag til en ny navnelov til afløsning af loven fra 1981 har arbejdet støt gennem hele året. Om et par måneder vil udvalget forhåbentlig kunne aflevere et godt og gennearbejdet forslag til fremlæggelse i Folketinget. Et af hovedformålene med en ny lov har været et ønske om en liberalisering af den gamle lov. Udvalget har skullet overveje om udviklingen i det danske samfund fortsat berettiger et ufravigeligt krav om slægtsmæssig tilknytning til et efternavn som betingelse for at få ret til at bære et navn som efternavn.

Udvalget finder, at hensynet til beskyttelse af slægtsfølelsen fortsat bør være tungtvejende.

Det har været overvejet, om der som i Norge bør indføres en ordning, hvor efternavne der bæres af flere end 200 ikke er beskyttede og frit kan tages af andre, hvorimod efternavne, som 200 eller færre bærer, er beskyttede. Udvalget går ind for en sådan ordning, men foreslår en grænse på 1000.

For at sætte det i perspektiv kan oplyses, at pr. 1.1.1994 var det kun 292 (ud af ca. 20.000) navne, der blev båret af 1000 eller flere, og således ikke længere vil være beskyttede. Alle andre efternavne vil fortsat være beskyttede. Det vil føre for vidt her at gennemgå hele lovforslaget og heller ikke være helt korrekt, så længe udvalgsarbejdet ikke er helt færdigt.

Jeg vil se frem til efter generalforsamlingen at byde vores foredragsholder fra Afdeling for Navneforskning, Michael Lerche Nielsen, velkommen.

Til slut en tak til alle personer, institutioner og organisationer, som vi i årets løb har samarbejdet med. Med disse ord vil jeg overlade beretningen til generalforsamlingens vurdering.”

Dirigenten, Villads Villadsen, takkede formanden for en fyldig beretning og spurgte, om der var kommentarer til formandens beretning.

Beretningen blev godkendt.

Dirigenten gav ordet til kassereren, Finn Grandt-Nielsen, som oplæste det omdelte regnskab og kommenterede enkelte af posterne. Efter diskussion om bogsalg og boglager blev regnskabet godkendt af forsamlingen. Bestyrelsens forslag om uændret kontingent blev ligeledes godkendt.

Michael Bach, Birgit Flemming Larsen, Knud Prange, Peter Wodskou var på valg. Alle var villige til genvalg. Formanden præsenterede de fremmødte kandidater. Alle blev genvalgt. Revisorerne, Tommy P. Christensen og Jørgen Stage Larsen, samt revisorsuppleanten, Jørgen Mikkelsen, blev alle genvalgt.

Georg Agerby bad om ordet for at meddele, at han var skuffet over det nordiske samarbejde og opfordrede Samfundet til at vise flaget ved slægtsforskertræf i udlandet, hvilket bestyrelsen tog til efterretning. Georg Agerby havde endvidere spørgsmål til størrelsen af Harsdorffsalen, som han mente var for lille til jubilæumsarrangementet. Stella Borne Mikkelsen kunne oplyse, at salen rigeligt kunne rumme de tilmeldte deltagere.

Da der ikke var flere spørgsmål fra salen, opfordrede dirigenten forsamlingen til at udråbe et leve for Samfundet. Erklærede herefter generalforsamlingen for afsluttet og takkede for god ro og orden.

Efter generalforsamlingen holdt lektor Michael Lerche Nielsen, Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet, et foredrag med titlen *Må mit barn hedde L'Oréal Revenlow?* Tidens navne-cirkus og en kommende navnelov. Efter foredraget var der rundvisning i Afdeling for Navneforskning.

Gitte Bergendorff Høstbo, sekretær

Resultatopgørelse og balance 2003

Resultatopgørelse	kr.	kr.	2002 t.kr.
<i>Indtægter</i>			
Kontingentindbetalinger	191.702		166
Tilskud til tidsskriftet fra Good's Fond	15.000		15
Salg af bøger og hæfter	19.058		94
Renter	8.371		2
Moms ¹			67
Portorefusion	4.505		17
Retur fra Syddansk Universitetsforlag	0		5
<i>Indtægter i alt</i>		238.636	365
<i>Udgifter</i>			
Personalhistorisk Tidsskrift			
Trykning	111.898		120
Forsendelse	47.456		46
Håndtering SDUF	28.255		26
Øvrige omkostninger	2.741		5
PR	618		4
		190.968	201
Bøger og hæfter			
Trykning	0		68
Forsendelse	4.741		7
Håndtering SDUF	345		8
Øvrige omkostninger	1.353		13
		6.439	96
Møder og rejser	25.535		18
Administration	15.367		4
Moms			3
Gebyrer	1.502		2
Kontingenter	1.210		2
Afskrevet ²	10.409		0
		54.023	30
<i>Udgifter i alt</i>		251.430	326
<i>Årets driftsresultat</i>		-12.794	38
<i>Overført til hensættelser</i>		0	25
<i>Årets resultat</i>		-12.794	13

	kr.	kr.	2002 t.kr.
Balance pr. 31. december 2003			
<i>Aktiver</i>			
Likvid beholdning ³		337.297	312
Hensat til udgivelser m.v.		0	78
Tilgodehavender ⁴		3.686	18 ⁵
Andre aktiver ⁶		0	0
<i>Aktiver i alt</i>		<u>340.983</u>	<u>409</u>
<i>Passiver</i>			
Forudbetalte kontingenter		18.417	51
Skyldige omkostninger ⁷		128.457	151
Hensættelser		103.163	103
Egenkapital – saldo primo 2003	103.740		
Årets underskud	<u>-12.794</u>		
Saldo ultimo 2003		<u>90.946</u>	<u>104</u>
<i>Passiver i alt</i>		<u>340.983</u>	<u>409</u>

Måle, den 20. april 2004

Finn Grandt-Nielsen (sign.)

Samfundets regnskab for 2003 er revideret, hvorved er konstateret, at de i foranstående resultatopgørelse og balance angivne beløb er korrekt overført i overensstemmelse ned kassebog og bankopgørelser.

Ølstykke, den 26. april 2004

København, den 26. april 2004

Jørgen Stage Larsen (sign.)

Tommy P. Christensen (sign.)

- 1 Årets moms er positiv med 1427 kr. Momsbeløbene vil ikke mere blive medtaget i regnskabet.
- 2 Jf. note 5.
- 3 Girokonto 13.365, bankkonto 21.686 og obligationskonto 302.246 kr.
- 4 Bogsalg 2.105 og Copydan-betaling 1.581 kr.
- 5 Et »fiktivt« tal bestående af tilgodehavender fra 2001 og 2002 udregnet efter de fakturaer, der ikke var noteret som betalt. En fornyet gennemgang af bogføringer og kontoudtog samt gentagne henvendelser til køberne gav delvis afklaring. Tre kunne

- dog ikke opspores, en halv snes stykker svarede ikke og to så sig ikke i stand til at hjælpe. På bestyrelsesmødet den 9.9. blev det besluttet at stoppe opklaringen. Det uafklarede beløb var da på ca. 8.000 kr.
- 6 1 computer (BFL 1999), 1 printer (BFL 1999) og 1 scanner (PS/AJ 2002).
  - 7 Trykning af PT 2003:2 – 51.089, PT 2003 porto – 45.649, SDUFs arbejde med PT 2003 – 28.255, SDUFs arbejde med bogsalg – 345, SDUFs bogsalg porto – 474, bøger øvrige omkostninger – 1.353 og moms andet halvår – 1.292 kr.

Nyt fra redaktionen

Æres dem, der æres bør

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie modtog i efteråret 2004 økonomisk støtte fra Alfred Good's Fond, Edvard Pedersens Biblioteksfond og Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse til udgivelsen af Personalhistorisk Tidsskrifts store jubilæumsnummer. De to førstnævnte fondes navne fandt vej til jubilæumsnummeret. Tilskuddet fra Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse modtog vi imidlertid først, da bogen lå færdigtrykt, og derfor kunne stiftelsens navn ikke nå med på listen over bidragydere. Det beklager vi.

Ny trykkeriaftale i Vestjylland

Januar 2005 har været en travl måned for Samfundets bestyrelse og redaktion. Vi har nemlig indgået en aftale med Øko-Tryk i Videbæk om trykning af Personalhistorisk Tidsskrift. I samme forbindelse har vi nu endelig lagt os fast på den flotte bordeaux farve til omslaget – en farve, som vi desværre ikke ramte helt godt til jubilæumsbogen.

Det hidtidige samarbejde med Syddansk Universitetsforlag i Odense og Special-Trykkeriet i Viborg er bragt til ophør.

Ny aftale om ekspedition af tidsskriftet

Samfundet har også indgået en aftale med Jeanette Godske, der nu varetager arbejdet med indmeldelse af nye medlemmer og ekspedition af Personalhistorisk Tidsskrift. Indmeldelser og eventuelle reklamationer bedes derfor rettet til Jeanette Godske, Nørrebrogade 189, 3.th., 2200 København N.

Eventuelle spørgsmål vedrørende kontingent bedes stadig rettet til kasserer Finn Grandt-Nielsen, Stavrevej 27, Måle, 5300 Kerteminde.

Michael Bach, redaktør

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie's 125-års jubilæum

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie fyldte 125 år den 22. september 2004, men havde af praktiske grunde valgt at fejre dagen lørdag den 25. september.

Allerede på et bestyrelsesmøde i september 2002 var der blevet nedsat et jubilæumsudvalg til at forestå det praktiske arbejde, ligesom udgivelsen af jubilæumshæftet af Personalhistorisk Tidsskrift var blevet drøftet med redaktøren og redaktionsudvalget, og alt fungerede da også til jubilæet. Jubilæumsudvalget bestod af formanden Birgit Flemming Larsen, Peter Wodskou, Gitte Bergendorff Høstbo, Stella Borne Mikkelsen, Finn Grandt-Nielsen og Anne Dorthe Suderbo samt Gitte Molberg fra Rigsarkivet. Også Personalhistorisk Tidsskrifts jubilæumshæfte blev udsendt i god tid, selvom problemer med trykkeriet omkring farven gav årsag til beklagelser fra trykkeriet og græmmelse hos redaktionen. Redaktionsudvalget bestod af redaktøren Michael Bach, Gitte Bergendorff Høstbo, Susanne Krogh Jensen, Stella Borne Mikkelsen og Anne Dorthe Suderbo.

Jubilæumsfestlighederne var henlagt til Rigsarkivets smukke Harsdorffsal, som skabte den perfekte ramme om foredragene og aftenens festmiddag med passende plads til de ca. 70 deltagere, hvoraf hovedparten deltog i alle arrangementer.

Formiddagens program startede kl. 10 med velkomst fra formanden Birgit Flemming Larsen, som udtalte følgende:

”Velkommen til denne dejlige festdag, hvor vi kan fejre det aldersstegne Samfund for dansk genealogi og Personalhistorie's 125 års jubilæum. Selve jubilæumsdagen var i onsdags, den 22. september, som åbenbarede sig i et strålende solskin. Hvad man så kan lægge i det?

Det er glædeligt, at så mange har ønsket at deltage i festarrangementet, og jeg vil gerne byde hver og en rigtig hjertelig velkommen. En særlig velkomst til vore nordiske venner fra Genealogiska Samfundet i Finland, Norsk Slektshistorisk Forening og DIS-Norge, Sveriges Släktsforskarförbund, Personhistoriska Samfundet, Genealogiska Föreningen og DIS-Sverige. Ligeledes hjertelig velkommen til vore danske samarbejdspartnere, SSF, DIS-Danmark og DHF.

Foruden arrangementet i dag og i aften i Harsdorffsalen, markerer vi jubilæet med udgivelsen af Personalhistorisk Tidsskrift 2004:2 som en jubilæumsbog i et nyt og smukt udstyr.

Som bogen ser ud her, fremstår den flot og indbydende. Men den var tænkt endnu smukkere. En kedelig trykkerifejl har været årsag til, at farven ikke har ramt helt plet. Tag godt imod bogen, der er arbejdet hårdt med at få den klar, og vi skylder redaktionen stor tak for den store og omhyggelige arbejdsindsats, der er lagt i klargøringen. En ikke mindre tak til de mange forfattere, der har øst af deres viden.

Ligeledes skal der lyde en stor tak til de fonde, der beredvilligt har støttet udgivelsen økonomisk, det drejer sig om Alfred Good's Fond, Edvard Pedersens Biblioteksfond og Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse. Denne økonomiske bistand har det gjort det muligt for os at publicere en bog, der er et jubilæum værdig.

Ingen fest uden festkomité. Tak til den gruppe af entusiastiske og idérige medlemmer fra bestyrelse og redaktion, som i fællesskab har udtænkt og forberedt dette store arrangement, og tak til Gitte Molberg, uden hvis hjælp, vi ville have været ilde stedt.

Tak til alle, der er mødt op. Jeg vil ønske, at vi alle får en udbytterig og fornøjelig jubilæumsdag.”

Næste punkt på dagsordenen var uddeling af ”Medaljen for en bemærkelsesværdig personalhistorisk indsats”, der blev indstiftet ved Samfundets 100-års jubilæum. Siden da er den blevet uddelt seks gange, hver gang til mænd. Bestyrelsen havde i 2003 nedsat et medaljeudvalg bestående af formanden Birgit Flemming Larsen og de to tidligere formænd Hans H. Worsøe og Finn Andersen, hvis indstilling til bestyrelsen denne havde tilsluttet sig. Formanden gav ordet til Hans H. Worsøe, der efter en kort gennemgang af medaljens historie motiverede tildelingen af medaljen til den tidligere leder af Lokalhistorisk Afdeling ved Københavns Universitet og mangeårige medlem af Samfundets bestyrelse, lektor, mag.art. Knud Prange for hans langvarige virke i heraldikkens, genealogiens og lokalhistoriens tjeneste, hvor han med aldrig svigtende oplagthed har holdt utallige foredrag, skrevet bøger og artikler om så forskellige emner som dansk lavadel i senmiddelalderen og forholdet mellem slægt, miljø og samfund. Med bogen *Mit navn er Jensen* har han påvist, at slægtsforskning er for alle. Det er et særkende for Knud Pranges virke, at han fremhæver det nære samvirke mellem lokal historie og slægtshistorie og i det hele taget ikke holder sig inden for de snævre faggrænser. Også inden for Samfundets egne rammer har Knud Prange spillet en betydningsfuld rolle som næstformand og meget aktivt medlem af skriftudvalget gennem mere end 25 år. Han opfyldte således alle tre kriterier for tildeling af medaljen: forskning, litterær virksomhed og organisationsarbejde og havde således til fulde fortjent den. Medaljen blev herefter overrakt til Knud Prange.

Herefter overtog formanden, Birgit Flemming Larsen atter talerstolen for at motivere og tildele den anden medalje:

”Selv har jeg fået æren af at præsentere den anden af årets to medaljemodtagere. Taster man denne persons navn ind på søgemaskinen Google får man over 7.000 hits. Det siger lidt om personens store aktivitetsniveau, initiativrigdom og kolossale arbejdsindsats. Den person, jeg taler om, er en fornyer indenfor formidlingen af slægts- og personalhistorien.

Charlotte S. H. Jensen, må jeg bede dig om at komme herop. Charlotte, du har mange strenge at spille på. Du er uddannet folkemindeforsker og efter nogle år som undervisningsassistent på Københavns Universitet, blev du amtskonsulent for de lokalhistoriske arkiver i Vestsjællands amt. Nu fik Statens Arkiver øje på dig, og du fik en stilling som formidlingsmedarbejder. I dag er du kultur- og kommunikationsmedarbejder og hovedredaktør for Statens Arkivers webside.

Motiveringen for bestyrelsens beslutning om at tildele dig en medalje tager først og fremmest udgangspunkt i den fornyelse, du står for indenfor formidlingen af slægts- og personalhistorien, idet du på uforlignelig vis har forstået at udnytte nye og moderne medier. Dertil kommer, at du også har fået en hel ny gruppe af kommende slægtsforskere i tale, idet du har udtænkt og forfattet bogen *mig og Mine. En bog om slægtsforskning for børn*, som er udgivet af Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie.

Og hvem husker ikke *På sporet af slægten*, hvor du i samarbejde med Danmarks Radio fik skabt en programserie i radio og tv om slægtsforskning med et tilhørende arbejdshæfte. Jeg tør nok sige, at du med dette projekt ramte en meget stor gruppe af mennesker.

Tiden er knap, så jeg vil ikke komme ind på din øvrige skribentvirksomhed i form af talrige artikler om alverdens emner samt ikke mindst din foredragsvirksomhed, hvor dine evner som formidler kommer lige så tydeligt frem. Men endnu et par ting skal nævnes: Dit arbejde med historie-online, som er Dansk Historisk Fællesråds webside, som altid er superaktuel og ofte kommer med nyheder af interesse for personalhistorikeren. Og endelig: Du har også bevæget dig over Øresund og har netop udgivet en bog om slægtsforskning for børn i Sverige.

Kære Charlotte, medaljen er velfortjent, ikke som afslutning på en karriere, men som en anerkendelse af de mange nye veje, du har vist. Til slut kan jeg ikke lade være med at sige, at personligt er jeg stolt over som den første kvindelige formand for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie at kunne tildele medaljen for første gang til en kvinde.”

Efter medaljeoverrækkelserne overtog bestyrelsesmedlem Poul Steen mødeledelsen og præsenterede den første foredragsholder, arkivar ved Statens Arkiver, Karsten Gabrielsen, der havde kaldt sit foredrag *Og alt det andet...når personalhistorie bliver socialhistorie, mikrohistorie, lokalhistorie – eller måske verdenshistorie*. I sit foredrag bevægede Karsen Gabrielsen sig fra den nyere forsk-

nings beskæftigelse med kollektive biografier af persongrupper i antikken, over magnatkollektiver i dansk middelalder og Valdemar Sejrs ægteskabspolitik til baggrunden for mordet i Finderup lade. Afslutningsvis omtalte han et forskningsprojekt omkring Trinitatis sogn i København efter oprettelsen 1686, som forhåbentlig ville åbne for en dybere indsigt i den københavnske socialhistorie og personalhistorie i denne periode.

Næste foredragsholder var Charlotte S.H. Jensen med emnet *På vej mod en ny generation af genealogiske hjemmesider*, hvor hun tog sit udgangspunkt i de mange hits på Internettet, når man brugte søgeord som slægtshistorie (32.000 hits) eller genealogi (163.000 hits) og demonstrerede derefter forskellige typer af hjemmesider, foreningers eller selskabers sider, debatsider, vejledninger eller privatpersoners sider. Der var mange gode og nyttige sider, men som regel blev man ikke præsenteret direkte for personerne bag siderne. De handlede ofte om teknik, metoder, hjælpemidler og kildekundskab, og det var også udmærket, men hun så gerne, at de fremtidige sider indeholdt mere om, hvad det var, der drev interessen frem, flere gode historier og præsentation af de enkelte slægtsforskere selv og deres glæde ved arbejdet. Som forbillende for en evt. kommende fælles portal henviste hun til den svenske side www.genealogi.se.

Fra kl. 12.30 til 13.30 var der frokostpause med delvis stående fortæring af sandwich og drikkevarer, hvorefter Poul Steen introducerede forfatterinden Maria Helleberg, der fortalte om sit spændende researcharbejde til bogen *Kærlighedsbarn* om Struensees datter Louise Augusta, der i 1786 blev gift med hertug Frederik Christian af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenburg, og som i 1814 blev enke. Ikke mindst til skildringen af hendes liv og omgangskreds efter ægtefællens død havde forfatteren ikke i tilstrækkelig grad fundet materiale i den officielle historieskrivning. Vejledt af en artikel i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1956 var det lykkedes hende at identificere Johan Frederik Hansen, der i 1849 var blevet afskediget som toldforvalter i Randers pga. indicier om tilknytning til de slesvig-holstensksindede oprørske kredse i 1848, ligesom det gennem langvarige selvstændige arkivstudier var lykkedes hende at følge hans skæbne længere end E. Juel Hansen i pågældende artikel. I foredraget blev også lady Hamilton og lord Nelsons kærlighedsliv berørt.

Som sidste foredragsholder fortalte journalist og tilrettelægger på Nordisk Film TV, Anna von Lowzow, om tilblivelsen af tv-dokumentarserien *En kongelig familie*. Efter tre og et halvt års arbejde blev det til 180 timers optagelser, som blev skåret ned til seks timers tv, som Danmarks Radio viste i foråret 2003. De mange timers optagelser er bevarede, men utilgængelige. Arbejdet kunne kun gennemføres med udstrakt velvilje og interesse fra først dronning Margrethes og senere fra de øvrige kongehuses side. Ligesom ved de øvrige foredrag var der mulighed for at stille spørgsmål, og især efter dette foredrag

benyttede mange sig af lejligheden, således at Poul Steen først hen imod kl. 17 kunne afslutte foredragsrækken.

Takket være frivillig arbejdsindsats fra festudvalget og andre lykkedes det i de mellemliggende timer frem til kl. 19 at forvandle Harsdorffsalen fra foredragssal til festlokale med veldækkede pyntede borde til festmiddagen, som leveredes ude fra. Formanden bød velkommen til alle igen med speciel velkomst til de inviterede gæster, hvorefter seniorforsker ved Rigsarkivet, Nils G. Bartholdy, som toastmaster overtog styringen. Efter første ret holdt Hans H. Worsøe festtalen, der her gengives efter manuskriptet:

”Jeg vil gerne begynde med at udtale min glæde over, at så mange af vore skandinaviske samarbejdspartnere, repræsenterende Norge, Sverige og Finland har fundet anledning til at deltage i dette jubilæumsarrangement. Det nordiske samarbejde har altid været af stor betydning, og det er godt at se, at det stadig holdes i hævd. Ganske vist er det blevet meget lettere takket være den moderne teknik, men det er min opfattelse, at den moderne slægtsforsker mere end nogensinde har brug for de internationale kontakter, og her er de nordiske lande de områder, sammen med Slesvig og Holsten, hvor der er mest brug for kontakter til at pleje fælles opgaver, hvad enten det gælder anetavlestudiet, efterslægtstavlen eller den historiske biografi. Også vore danske samarbejdspartnere er jeg meget glad for at se her i aften. Det samme gælder de tidligere bestyrelsesmedlemmer, og så selvfølgelig de mange medlemmer, som dels har været til stede til dagens arrangementer og dels, for de flestes vedkommende, også deltager i aftenens festmiddag. Jeg tror, at vi temmelig nøjagtigt kan måle os med deltagerantallet til 75-års jubilæet i 1954, hvor 70 festklædte personer mødtes til souper i Nimbs selskabslokaler, og forhåbentlig har de haft det lige så fornøjeligt, som jeg håber, at vi får det i aften, selvom hele stilen og arrangementet dengang var noget mere formelt, men hver tid sine skikke. Alting forandres.

I forbindelse med jubilæet og udsendelsen af jubilæumspublikationen har vi i Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie omsider fået et logo, nemlig den berømte danske billedhugger Bertel Thorvaldsens relief af historiens muse Klio, som allerede blev anvendt på den i anledning af 100-års-jubilæet i 1979 indstiftede medalje for en bemærkelsesværdig personalhistorisk indsats, som første gang blev uddelt ved den lejlighed. Den kom til at pryde omslaget på Personalhistorisk Tidsskrifts årgang 1980. Hun forsvandt derefter igen ind i arkiverne for dog at dukke op af og til på bestyrelsesmøderne, hvor andre forslag også livligt blev diskuteret, blandt andet en stiliseret gengivelse af symbolerne for født, viet og død omgivet af Samfundets navn i en cirkel, eller noget ganske moderne, som symboliserer generne, nemlig en stiliseret gengivelse af en dna-streng, men her op til jubilæet lykkedes det

at opnå enighed om at give aversen af medaljen med Klio status som vort bomærke eller logo.

Valget af dette bomærke med historiens muse er egentlig ganske logisk, idet genealogien/slægtshistorien og personalhistorien jo er historiske discipliner og dermed underlagt Klios love om at føre sandhedsbevis for de anførte data og andre konkrete oplysninger og dermed udøve kildekritik. Ikke for ingenting betegnede allerede de gamle græske historikere genealogien som historiens moder, og hvad er derfor mere naturligt, end at en genealogisk organisation vælger den åndelige inspirator for historieforskningen - musen Klio – som sit symbol. På samme måde vil det være naturligt at betragte Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie som en datter af Klio, og selvom man normalt ikke taler om en dames alder, så er det ligesom, at jo ældre de bliver, især når de ældes med værdighed og ynde, jo mindre kede af at tale om alderen bliver de. Det må så i høj grad gælde, når damen fylder 125 år og stadig er i vigør – så er alderen nærmest at betragte som et værdifuldt smykke. Når man har gennemlevet så mange år, så langt et liv, vil der naturligvis være sket både en udvikling og undervejs være truffet nogle valg – således også for Samfundet. At træffe valg betyder både at vælge til – og at vælge fra, og indebærer således altid en risiko for at miste noget, og det kan aldrig udelukkes, at det senere viser sig, at man burde have truffet et andet valg. For Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie tror jeg imidlertid, at det gennemgående har været de rigtige valg, der er blevet truffet, men selvfølgelig kan man more sig med at drive fakultativ historiefortælling og sige ”Hvad nu hvis ...”. Det vil jeg dog ikke gøre, men roligt overlade det til tilhørerne at tænke sig til konsekvenserne af anderledes valg, når jeg nu i det følgende vender tilbage til nogle af de afgørende situationer i udviklingen siden 1879. Jeg vil dog lige indskyde, at blandt de afgørende valg, der ofte må træffes, er valg af bestyrelsesmedlemmer og ikke mindst redaktører af Personalhistorisk Tidsskrift, som gennem alle årene har været vort ansigt over for medlemmerne og udadtil i det hele taget.

Nøjagtigt hvad der foregik på det stiftende møde den 22. september 1879 ved vi ikke, men resultatet blev udsendelsen af en indbydelse til ”et større antal mænd i højere sociale stillinger” i Danmark og Norge om at tiltræde det nye selskab, Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie, hvis formål skulle være at nære og udvikle sansen for det personalhistoriske og genealogiske studium hos dets dyrkere i og uden for de lærdes kreds. Der var således tale om et såkaldt ”lærd selskab”, hvor man skulle godkendes for at blive medlem, men man bemærker, at også dyrkere af personalhistorie og genealogi uden for de lærdes kreds skulle tilgodeses. Det skal nok snarest opfattes som at man skulle tage sig af dem og give dem redskaberne i hænde til deres virksomhed, men det kan kun en nærmere analyse af sammensæt-

ningen af den første medlemsskare på 320 medlemmer vise. Forpligtelsen til at nære og udvikle sansen for slægtshistorien og personalhistorien mener jeg, at Samfundet har levet godt op til gennem dels anmeldelser og dels vejledende artikler i Personalhistorisk Tidsskrift og separate udgivelser, senest er endog børnene taget under vore vingens skygge. Men hvis vi vender tilbage til de første års medlemsskare, kunne man spørge: "Hvad med kvinderne?". Ja, året efter, i 1880, da medlemstallet var næsten fordoblet til 621 (heraf 260 i Norge og 357 i Danmark) var der 22 kvinder, elleve i hvert land, blandt medlemmerne og ingen i bestyrelserne, Samfundsrådene, i hhv. Danmark og Norge, som naturligvis var selvsupplerende. I Danmark kom den første ikke før 1973 – men måske har I i Norge været mere moderne? De valg, der blev truffet ved denne lejlighed, forekommer at være i pagt med tiden, og at skabe en fælles organisation for Danmark og Norge var ligeledes helt naturligt, når man betænker, at de slægter, som stifterne tilhørte, embedsmandsslægter og adel jo var forgrenede i begge lande. Dette samarbejde satte sit præg på virksomheden, således som den kom til udtryk i Personalhistorisk Tidsskrift, som begyndte at udkomme i 1880. Således gik der da næsten 50 år, indtil dannelsen af Norsk Slektshistorisk Forening i 1926, hvorefter det blev naturligt at tage organisationen op til fornyet overvejelse, der førte til det, man kan kalde en lykkelig skilsmisse i 1927 med begge parters accept, og, så vidt det kan bedømmes, til begge parters tarv. Samarbejdet fortsatte, men blev mindre formelt, og Samfundet fik sit nye navn Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie, med både stort G og stort P.

Så springer vi igen frem i tiden, og især i årene efter Anden Verdenskrig var der sket en rivende udvikling i interessen for slægtshistorie, som er den mest anvendte betegnelse for det genealogiske arbejde med egne aner og egen slægt, medens resultaterne af de lærdes beskæftigelse med emnerne, for så vidt de overhovedet drev genealogiske studier, men jo nok personalhistoriske, ikke længere i så høj grad fandt vej til Personalhistorisk Tidsskrift. Medlemstallet var faldende i Samfundet, men stigende i de fremspirende slægthistoriske foreninger. Der var ikke længere basis for at overleve som "lærd selskab", og i 1963 valgte man derfor at åbne op, at demokratisere, således at man fik love, generalforsamlinger og valgt bestyrelse. Også det forekommer at være et indlysende rigtigt valg, der da også medførte stor medlemstilgang. Her kan jeg måske lige indføje, at hvis der ikke sker noget specielt ved næste generalforsamling, vil vi i 2005 kunne fejre endnu et jubilæum, nemlig 25 års generalforsamlinger uden modkandidater til de af bestyrelsen foreslåede kandidater. Udviklingen inden for interessen for slægtsforskningen fortsatte, og de slægthistoriske foreninger dannede 1981 deres egen organisation, S sammenslutningen af Slægthistoriske Foreninger, SSF, efter at et forsøg på at omdanne Samfundet til en paraplyorganisation var mislykkedes. Herefter

valgte Samfundet at stå udenfor SSF. At det var et vanskeligt og omdiskuteret valg fremgår alene af den kendsgerning, at Samfundet i 1992 meldte sig ind i SSF, men i 1997 ud igen – her er virkelig basis for at overveje ”Hvad nu hvis ...”, men jeg tror, at vi indbyrdes har fundet frem til en god fordeling af arbejdsopgaverne.

Edb-teknikkens fremmarch inden for slægtsforskningen blev den næste store udfordring, og på et bestyrelsesmøde i 1980’erne udtalte et bestyrelsesmedlem til andres store overraskelse de profetiske ord, at om føje år ville de slægtsforskere, der brugte de moderne hjælpemidler være i flertal, og de øvrige en lille restgruppe, og det føg om os med nye ord som f. eks. filer og ”såkaldte printere”. Samfundet traf det eneste rigtige valg, nemlig, bl.a. inspireret fra Finland og Sverige, at gå i spidsen for udviklingen ved at nedsætte en arbejdsgruppe om databehandling i slægtsforskning, som senere har udviklet sig til DIS-Danmark og en selvstændig forening, som ganske rigtigt er flere gange større end moderforeningen.

Jeg skal ikke trætte med flere detaljer fra de 125 års udvikling, men blot til slut nævne, at Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie også har deltaget i samfundsdebatten, bl.a. ytret sig omkring arkivloven, som jo er væsentlig for vore medlemmer, og interesseret sig for navne. Jeg tænker også på vort eget navn, hvor vi dog heldigvis har afstået fra at bruge de så gængse bogstavforkortelser – hvad ville SFDGOP sige, det lyder nærmest som ungdomsafdelingen i et politisk parti – nej, så er udtrykket Samfundet – skrevet med stort meget mere magtfuldt: ”Samfundet er af den opfattelse ...”, ”Samfundet vil gerne tilkendegive ...” etc. Det kan man da næsten ikke sidde overhørig. Vi holder fast ved navnet fra 1927 i den udformning, det fik ved de nye love i 1981: Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie, med lille g og stort P. Ændringer i den danske navnelovgivning har altid resulteret i, at Samfundet har udtalt sig, men ikke altid i, at vi er blevet hørt. Ved navneloven 1904 mener jeg, at Samfundet havde en væsentlig indflydelse på den udvidede adgang til at vælge nyt slægtsnavn, eller som det hedder nu – efternavn. Også ved navnelovsrevisionen i 1980 var vi med fremme, og det samme gælder nu igen, hvor en ny navnelov stiller ”norske tilstande” i udsigt. Jeg er egentlig af den overbevisning, at Samfundet i forhold til navnelovene er rimeligt progressivt indstillet, selvom det måske ikke altid fremgår ganske tydeligt af vore ytringer. Vi kan nu se, at navneloven i 1980 betød et kæmpeskridt fremad i ligestillingen mellem faderens og moderens slægt med den helt tydelige konsekvens, at der er sket et skred ikke bare i anvendelsen af den mødrene slægts efternavn, men sandelig også i antallet af kvinder, som dyrker slægtsforskning. Og som en naturlig følge deraf, er de også kommet ind i bestyrelserne for organisationerne og endda blevet formænd. Den kommende navnelov vil uden tvivl, hvis den gennemføres, betyde en genopliv-

ning af patronymerne men også en mulighed for at antage matronym. Efter forslaget bliver det sådan, at hvis forældrene ikke er gift – og det er over 50 % af forældrene til de førstefødte københavnere ikke – og hvis de ikke tager sig sammen til at anmelde barnets navn inden for den angivne frist, får dette automatisk matronym, altså moderens navn med efterhængt -søn eller -datter, hvilket vil sige, at hvis en dame i nævnte situation hedder Cleo, får en søn navnet Cleosøn, en datter Cleosdatter. Samfundet har udtalt en vis betænkelighed, men det er da muligt, at man ved det næste jubilæum har indset, at det skulle man ikke have gjort, når vi nu så gerne vil være progressive.

Ved 50-årsjubilæet var der blevet udtalt bekymring om Samfundets fremtidige eksistens, da personalhistorien ikke længere nød godt af faghistorikerens interesse. Samfundet overlevede, også den marxistiske personløse historie. Vi har nu gennem en årrække kunnet observere en nyorientering, og opblomstringen af den historiske roman omkring historiske enkeltpersoner har også længe været i gang. Med den nye læseplan for faget historie sættes den personlige historie i centrum, hvilket ikke kan undgå at sætte sig spor i de kommende års udvikling inden for faget historie, også blandt faghistorikerne til gavn for slægtshistorien, som aldrig har haft så mange og så veludrustede dyrkere som i dag. Og her tror jeg ikke, at man bør undervurdere Samfundets betydning gennem de tidligere nævnte anmeldelser af nye slægtshistoriske bøger, som en overgang vel nok blev betragtet som ret hårde, gennem vejledende artikler i Personalhistorisk Tidsskrift og særpublikationerne. Jubilæumshæftet følger sig smukt ind i traditionen og vil således medvirke til den fortsatte påvirkning og inspiration.

De gamle grækere havde et udtryk, *panta rhei*, som betyder alting forandres, og ikke, som det ofte er blevet oversat, alting flyder (som jo så slet ikke passer på forholdene i Samfundet). Iagttagelsen gælder en mand, der hver dag betragter en flod, dagen efter er det ikke den samme flod han ser, og manden er også forandret. Vi kunne bruge det samme billede, når vi betragter Samfundets bestyrelse: altid i stedse forandring, selvom tempoet måske ikke altid har været det højeste. Da nogle af os blev indvalgt for 30-35 år siden, var det en anden bestyrelse, og vi var heller ikke selv de samme. Samfundets bestyrelse forekom dengang langt ældre, vi selv yngre – i dag er det omvendt, men det er stadig Samfundets bestyrelse. Samfundet følger med tiden, selvom der af og til holdes en tænkepause, men vi har grund til med fortrøstning at se fremad, og jeg vil derfor afslutte med – ikke som man gjorde ved 75-års jubilæet at sende telegrammer til de fire statsoverhoveder – men ved at bede forsamlingen rejse sig op og med mig udbringe et trefoldigt leve for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie.

Efter hovedretten var ordet frit, og der blev holdt taler og overrakt gaver fra de nordiske søsterorganisationer ved Lars Løberg, Norsk Slektshistorisk Forening, Johan Ståhl, Genealogiska Samfundet i Finland, Bjørn Strøm, DIS-Norge, Lars Rumar, Personhistoriska Samfundet, Stockholm, Sture Bjelkåker, DIS-Sverige, Gustaf von Gertten, Genealogiska Föreningen og Jan Nilsson, Sveriges Släktforskarförbund. Fra DIS-Danmark talte Ole H. Jensen. Ligesom Knud Prange og Charlotte S.H. Jensen takkede for tildelingen af medaljerne. Sidstnævnte talte endvidere på vegne af DHF. Inden afslutningen udbragte Hans H. Worsøe en skål for Samfundets trofaste medlemmer personificeret i ingeniør Per Schrøder, der havde været medlem siden 1942.

Hen ad kl. 23 kunne formanden afslutte en vellykket jubilæumsdag, hvorefter den frivillige skare stod parat til at foretage en oprydning af salen.

Hans H. Worsøe, referent

Nyt om forslag til ny navnelov

Det af Justitsministeriet nedsatte udvalg til udarbejdelse af forslag til en ny navnelov afsluttede sit arbejde i juni 2004. Af foreslåede nyskabelser kan bl.a. nævnes:

- Indførelse af en model, hvorefter et efternavn, der bæres af flere end 1.000 personer, frit kan tages af enhver.
- Indførelse af ligestilling af papirløst samlevende med gifte par i relation til at erhverve hinandens efternavne.
- Afskaffelse af begrebet giftenavn og indførelse af adgang til at tage sin ægtefælles efternavn som eget efternavn.
- Indførelse af adgang til at erhverve et patronym som efternavn. Endvidere vil det ifølge forslaget blive muligt at tage andre navnekulturers patronymer samt at benytte andre navneskikke, der f.eks. tillader kønsbøjning af et efternavn.
- Indførelse af adgang til at erhverve et mellemnavn som efternavn.
- En større valgfrihed til at erhverve fornavn, der allerede er i brug her i landet.
- Efterfølgende er lovforslaget blevet sendt til høring hos en række instanser, således også til Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie. Nedenstående bringes Samfundets udtalelse:

Udtalelse om betænkning nr. 1446/2004 afgivet af Justitsministeriets Navnelovsudvalg

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie har med Justitsministeriets Lovafdelings skrivelse af 5. juli 2004 – sagsnr. 2004-775-0010 – modtaget Navnelovsudvalgets betænkning med anmodning om at afgive en udtalelse. Efter at bestyrelsen har haft mulighed for at gøre sig bekendt med forslaget, skal Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie udtale følgende :

Indledningsvis skal det bemærkes, at på baggrund af de erfaringer, der er gjort med indførelsen af friere adgang til at antage et andet efternavn efter vedtagelsen af navneloven af 1980, såsom øget interesse for slægtshistorie og forståelse for, at slægten også omfatter kvindelinjerne, kan vi tilslutte os hovedprincippet om yderligere lempelser. Som bestyrelse for en organisation, hvis formål er at tilgodese slægtsforskere og andre, der beskæftiger sig med genealogiske problemer og enkeltpersoners afstammingsforhold samt disses sociale og geografiske sammenhænge, er det os bekendt, at flertallet af

slægtsforskere føler, at der består en nær sammenhæng mellem efternavn/slægtsnavn og afstammings- eller tilknytningsforholdet, uanset hvor mange personer, der måtte bære et bestemt navn. Heraf følger hos disse en udpræget betænkelighed ved, at der lægges et statistisk beregning til grundlag for beskyttelse af navne. Mange vil også være af den opfattelse, at der fortsat bør opretholdes en sondring mellem efternavn erhvervet ved fødsel og ved ægteskab, så sidstnævnte ikke kan videregives til "uvedkommende" som f.eks. ny ægtefælles børn (jf. beskyttelsen i henhold til 1980-lovens § 4). På den anden side er vi også klar over, at det ikke er tidssvarende, hvis partnerne og børn, som er sammen i et ægteskab eller samlivsforhold, ikke alle kan få tilladelse til at bære samme efternavn.

Selvom ordet "matronym" (moders navn med efterhængt -søn eller -datter) ikke direkte anvendes i teksten, går forslaget ind for anvendelse af sådanne navne. Vi føler os i den forbindelse foranlediget til at gøre opmærksom på, at de i modsætning til patronymerne (faders navn med efterhængt -søn eller datter) ikke har bred hjemmel i dansk navneskik, hvilket må have en vis vægt over for de anførte hensyn til ligestilling.

Det er bestyrelsens opfattelse, at gennemførelsen af en ny navnelov bør ses i sammenhæng med andre reformer og tjene til en forenkling af borgernes kommunikation med myndighederne. Vi vil derfor henlede opmærksomheden på, om man burde overveje at kombinere den med overførelsen af hele området fra Kirkeministeriet til Justitsministeriet og på længere sigt gennemførelsen af civil personregistrering, jvf. kommentarerne til § 2 stk. 2 nedenfor.

Da vi anser efternavne/slægtsnavne problematikken, som værende central for vor organisations interesser, har vi valgt at koncentrere vore kommentarer om dette område. Det skal tilføjes, at vi almindeligvis ikke kommenterer paragraffer, der svarer til hidtidig lovgivning, eller hvor vi kan tilslutte os. Vi har følgende kommentarer:

§ 1: Efternavn ved fødslen, stk 2: Anvendelse af matronym ved manglende navngivning. Selvom dette formentlig kun vil blive aktuelt i ganske få tilfælde, vil vi gerne pege på det forhold, at navngivning på denne vis kan medføre diskriminering af børn født uden for ægteskab med efterfølgende mobning af bæreren.

§ 2: Det foreslås, at efternavne, der bæres af mere end 1000 personer ikke skal være beskyttede. Som anført ovenfor hersker der både hos mange slægtsforskere i almindelighed og hos en del af bestyrelsens medlemmer den opfattelse, at det ikke er rimeligt at lægge statistik til grund for navnebeskyttelse

med den konsekvens, at man frit vil kunne tage et efternavn, som man ingen tilknytning har til, også selvom dette bæres af mange tusinde. Alle disse mange mennesker har takket være den hidtidige navnelovs beskyttelsesbestemmelser haft en, om end nok så svag, personlig tilknytning til navnet, som er en væsentlig del af deres personlighed og deres slægtsidentitet. Hvis man har båret et patronym, som f.eks. Andersen, er det en henvisning til, at der tidligere i slægten har været en person ved navn Anders, og så fremdeles.

Hvis det statistiske princip opgives, må konsekvensen blive, at patronymer ligestilles med andre efternavne således, at de kun frigives, hvis første led svarer til kravene i § 4 med en tilføjelse. Man bør således kun kunne tage navnet Andersen, hvis der blandt forfædrene i de foregående 4 generationer har været en Anders. Tilsvarende bør topografiske tilnavne, som f. eks. Nørregård, Vestergård etc. kun frigives til personer, der kan påvise en tilknytning til en af vedkommende lokaliteter (jf. omtalen i § 4).

Stk. 2: Vi kan fuldt ud tilslutte os, at kontrollen med forbeholdte navne etc. overføres fra Kirkeministeriet til Justitsministeriet, men anbefaler, at man under henvisning til den forestående strukturreform tager skridtet fuldt ud og overdrager alle formaliteter vedr. navneændringer til Justitsministeriet, gerne som forberedelse til overgangen til civil personregistrering i hele landet, idet den nuværende forskelsbehandling mellem folk, der bor/er født i Sønderjylland og i den øvrige del af landet efterhånden vil give langt flere og mere komplicerede vanskeligheder også i forbindelse med navneændringer, end det allerede er tilfældet.

§ 3. Beskyttede navne: Jf. de ovenfor anførte synspunkter, hvorefter det i følge mange slægtsforskeres opfattelse ikke er rimeligt, at statistiske forhold bør være afgørende eller at beskyttelsen af efternavne er tilstrækkeligt omfattende til at værne om en persons/slægts identitet.

§ 4: Hvis man ønsker at imødekomme de ovenfor anførte betænkeligheder, kunne det ske ved til 2) at tilføje ”samt et lokalitetsnavn, som en af disse personer har haft tilknytning til.”

Vi ser med glæde, at kredsen er udvidet fra 1980-lovens oldeforældre til tipoldeforældre, hvilket er ganske naturligt, da der ind i mellem er gået en generation, og bibeholdelsen af oldeforældrene som ældste led derfor i realiteten ville være en indskrænkelse af mulighederne. For at undgå kommende revisioner til tiptipoldeforældre etc. kan det anbefales, at man finder en formulering, der kan blive stående, f. eks. ved at erstatte henvisningerne til gene-

rationerne med henvisning til ”en person navngivet efter indførelsen af faste efternavne i Danmark”, således som det skete, da forordningen af 30. maj 1828 blev indskærpet ved Kultusministeriets bestemmelse af 6. august 1856.

3) Bestemmelserne her åbner en uheldig mulighed for, at mellemnavne kan antages som en genvej til antagelse af et efternavn, vedkommende ellers ikke kunne antage.

4) Et navn erhvervet ved et tidligere ægteskab/samlivsforhold kunne efter den hidtidige lovgivning ikke frit videregives. Vi vil gerne anbefale, at man genovervejer balancen mellem beskyttelse af et slægtsnavn og den enkelte families tarv.

§ 7, 1): Medens vi fuldt ud kan tilslutte os genindførelsen af egentlige patronymer og gerne ser den udvidet med muligheden for at antage et -sen-navn dannet af en af foregående fire generationers mandlige forfædres fornavne, således at man kan tage navneforandring til Andersen, hvis en af forfædrene indenfor den tidsmæssigt fastsatte ramme har båret navnet Anders – og kun da – kan der som nævnt ovenfor anføres argumenter mod anvendelse af matronymer, som bør overvejes overfor ligestillingsargumentet. Hvis muligheden for anvendelse af matronym kun ønskes bibeholdt af hensyn til herboende færing og islændinge, kan det nævnes særskilt, hvis man da ikke skønner, at -son og -dottir falder ind under 2).

§ 8. Dobbelt efternavn: Efter dansk navneskik vil rækkefølgen af dobbelte efternavne, når det ene af disse er patronym, altid være patronym først slægtsnavn sidst, f.eks. Christen Thomesen Sehested. Efter vor opfattelse er det væsentligt at få denne hidtidige faste rækkefølge fastlagt i teksten for at undgå brud med traditionen og dermed – bl.a. på grund af uvidenhed – risikere navngivning med efternavn først og patronym sidst.

§ 11: Det er glædeligt, at der nu gives faste regler for anvendelse af mellemnavne, så denne gråzone bliver reguleret. Reglerne om mellemnavne bør naturligvis følge reglerne om antagelse af efternavne, således at de ikke kan benyttes som genvej til at antage et ellers spærret navn, jf. vore bemærkninger til § 4, 3). Heraf følger, at hvis der tages hensyn til de øvrige ovenfor anførte bemærkninger, vil disse hensyn også skulle gennemføres i denne paragraf.

Kapitel 4: Vi forstår, at det er bevidst, at udvalget ikke har villet sætte den nye navnelovs bestemmelser i forbindelse med strukturreformen og de deraf følgende ændringer, men dette forhindrer ikke, at de myndigheder, der skal

behandle forslaget videre gang, kan implementere det i den kommende lovgivning. For at undgå forvirring og nye ændringer, der kan være vanskelige for almindelige borgere at holde sig ajour med, samt for at opnå regelsanering, vil vi derfor henstille til nærmere overvejelse, om det ikke ville være rimeligt at foretage en samordning med kommende ny lovgivning på det personrelaterede område.

Hvis vi kort skal resumere de anførte hovedsynspunkter, er det følgende :

- Et statistisk grundlag for udvælgelse af navne, der skal beskyttes/frigives forekommer ikke relevant set i slægtshistorisk sammenhæng.
- Ved en evt. indførelse af matronymer bør balancen mellem tradition og ligestillingsønsker genovervejes, hvorimod patronymer forekommer uproblematisk.
- Videregivelse af giftenavn er i forhold til gældende lov en svækkelse af navnets betydning for personlig og slægtsmæssig identitetsforståelse, men kan i visse tilfælde være ønskelig af hensyn til navnefællesskab i en familiegruppe.

Navneloven er ikke et enkeltstående fænomen, men en del af et større lovkompleks som led i samfundets igangværende omstrukturering.

På vegne af Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

Hans H. Worsøe
Bestyrelsesmedlem

Sidste:

Lovforslaget til den nye navnelov har været til 1. behandling i Folketinget den 10. marts 2005. Interesserede kan læse talerne og følge det videre arbejde med loven på Folketingets hjemmeside: www.ft.dk/Samling/20042/lovforslag/L27/index.htm. Se evt. også Ministeriet for Familie- og Forbrugeranliggenders hjemmeside: www.minff.dk.

Anmeldelser

Ved *Susanne Krogh Jensen*

Inge Adriansen: Første Verdenskrig i mikroperspektiv. Maria Gørrigsens åbenbaringer. Historisk Samfund for Als og Sundeved og Museet på Sønderborg Slot i samarbejde med Foreningen Danmarks Folkeminder, 2003. 144 sider, ill. ISBN 87-87153-49-1. Pris: 200 kr.

Denne bog beskriver først og fremmest et fænomen, der nok er ukendt for mange, nemlig at talrige slægtninge til faldne soldater i 1.verdenskrig oplevede stemmer fra hinsides eller syner, hvor budskabet var, at de faldne befandt sig godt i en anden verden. Bogen beskriver oplevelser, der af mange vil blive betegnet som overnaturlige.

En af dem, der oplevede sådanne syner, var den unge dansksindede kvinde, Maria Gørrigsen, der boede på en lille landejendom på Broagerland sammen med sine forældre, søsteren Dorothea og broderen Lorenz. Ved 1. Verdenskrigs udbrud blev Lorenz indkaldt til tysk militærtjeneste og faldt i kamp ved byen Héninel den 11. april 1917. På det tidspunkt havde Maria allerede haft sit første syn. Den 28. marts havde hun i vågen tilstand set en lyshåret mand, der faldt i krigen, og en, der samlede ham op. I første omgang reagerede hun ikke på det. Det skete først ved næste syn den 30. april, hvor hun hørte en stemme sige, at det var Lorenz, hun havde set falde, og dernæst så hun i et nyt syn, at han lå på et lazaret, hvor han blev plejet af en nonne. Derefter fulgte en lang række syner, der dels viste at broderen levede og var i fangenskab, dels varslede krigens gang, dommedag, samt faktiske begivenheder som f.eks. genforeningen med Danmark. Det sidste syn modtog hun den 14. februar 1923. I det syn så hun bl.a. sin afdøde mor og hørte hende sige: ”Du

skal nu med mig op i Himlen”. Maria døde den 1.marts 1923.

Selv om der var mange, der oplevede sådanne syner, var det de færreste, der skrev dem ned. Maria Gørrigsen ikke alene skrev dem ned, hun tegnede også nogle af synerne. Bogen indeholder en ordret gengivelse af teksten i de to protokoller, hvori hun nedskrev sine syn, samt 32 af hendes i alt 112 tegninger gengivet i farver. Derudover er alle hendes øvrige tegninger gengivet i sort-hvid. En del af tegningerne er tydeligt inspireret af indholdet i Johannes Åbenbaring, som de tyske præster ofte inddrog i forkyndelsen i disse år, ligesom både tegningerne og de nedskrevne syner vidner om, at hun var fast forankret i den kristne forestillingsverden. Hun ser flere gange Vorherre og hører ham tale til sig, ligesom hun ser engle og hører dem synge.

Tegningerne og de nedskrevne syner kan anskues ud fra både et teologisk og et identitetsmæssigt aspekt, idet de dels afspejler en sammenvævning af folketro og kristendom, som var almindelig i samtiden, dels vidner om Marias inderlige håb om at gense broderen i live.

Det er en særegen bog, som man husker længe. Marias ligefremme sprog og hendes naive, nærmest barnlige tegninger fortæller om den blanding af håb og desperation, hun har levet i. Derfor lades man ikke uberørt som læser – tværtimod! Man mærker hendes længsel efter broderen. Man føler hendes håb og mellem linierne fornemmer man den magtesløshed, der helt generelt har præget ”dem derhjemme”. Det, der gør Marias syner interessante i en kulturhistorisk kontekst, er, at hun ikke var den eneste, der oplevede sådanne syner. Hun delte vilkår med utallige andre sønderjy-

der, og således knyttet det meget private sammen med det alment menneskelige. Dermed lever bogen op til sit titel, idet den belyser 1. Verdenskrig i mikroperspektiv – oplevet af en slægtning til en, der var faldet i kamp. Det er en stærk bog, der er værd at læse.

Henriette Idestrup, cand.theol.

Jens Andersen: Andersen. En biografi. Gyldendal, 2003. 2 bind (i alt 968 sider), ill. ISBN 87-02-01917-5 og 87-02-02029-7. Samlet pris: 498 kr.

En god biografi er ikke kun velskrevet og veloplagt, men tegner også et godt billede af den person, der biograferes og ikke mindst af dennes samtid. Jens Andersen har med sit tobindsværk om H.C. Andersen i højeste grad opfyldt dette. Arbejdet med bogen har strakt sig over fire år, og Jens Andersen har præsteret at levere en biografi holdt i et flydende, medrivende og levende sprog, hvor man som læser ikke er i tvivl om hans store viden om H.C. Andersen tillige med perioden både i historien og litteraturen. Samtidig formår han at sige meget på lidt plads, som f.eks. bd. 1, s. 34, hvor han kort, men veloplagt, tegner et billede af miljøet i København i begyndelsen af 1800-tallet og bd. 2, s. 48-49, hvor det er Odense, der kort beskrives.

Forfatteren har taget H.C. Andersen under kærlig behandling, selv om der også i visse kapitler – f.eks. kap. 4 om forholdet til familien Collin og Edvard Collin i særdeleshed – tegnes et delvis usympatisk billede af en egocentreret forfatter, der ikke nødvendigvis var sine venners ven. Især for familien Collins vedkommende får man indtryk af en forfatter, der i høj grad trængte sig på og tvang sig ind i deres midte. De mindre positive sider i H.C. Andersens væsen formår Jens Andersen dog at behandle overordentlig hæderligt, og han har helt sikkert ikke til hensigt at nedgøre Andersen, men derimod vise de mange nuancer i forfatteren, mennesket og manden. Her viser han også i hvor høj grad Andersen brugte de nære relationer som inspiration i sin digtning og nok også i nogle tilfælde fik ”luft” ved at skrive forholdet ind i sine ro-

maner og dramaer, når frustrationerne over eksempelvis venskabet med Collin tog overhånd.

Jens Andersen er også nødt til at komme ind på den, ofte fremførte, påstand om H.C. Andersens slægtskab med Christian 8. Nogle vil sikkert gerne høre mere om, hvorvidt han var kongesøn. Til det sidste kan jeg svare, at selv om et par useriøse og sensationsprægede udgivelser de senere år mener at have påvist denne forbindelse ved at arbejde kreativt med kildematerialet, så er der ikke hold i påstanden. Nok indeholder en del af Andersens digtning fædeløse eller forbyttede børn, men på hans mors side var der tradition for at få børn udenfor ægteskab, noget Andersen selvfølgelig ikke havde lyst til at delagtiggøre verden i. Således ønskede han heller ikke kontakt med sin halvsøster, Karen, da hun flyttede til København i 1842. Og denne skjulte baggrund fra Fyn gav formentlig en del inspiration i forfatterskabet. Hvordan kunne en fattig skomagarsøn fra Odense så komme i forbindelse med velhavende københavnere, der hjalp ham videre i livet med finansiering af skoleopholdet i Slagelse og Helsingør, hvis han ikke var kongesøn? H.C. Andersen var fuld af gå-påmod og accepterede ikke uden videre at få et nej. Da han ankom til København den 6. september 1819 begyndte hans livs eventyr – om end lidt langsomt i begyndelsen. Det er med ankomsten til hovedstaden, at Jens Andersen begynder biografien om H.C. Andersen, og her introduceres vi for den vedholdende (påtrængende) unge mand, der gik fra dør til dør hos det bedre borgerskab i København og reciterede digte og berettede om sit fattige, men lykkelige, barndomshjem i hjertet af Odense. På denne måde formåede han at opbygge en lille kreds af velhavende, der var ham venligt stemt og kunne hjælpe ham videre med opfyldelsen af de høje ambitioner.

For Andersen var det kun teatret, der duede. Efter en tid med sangtræning gik hans stemme i overgang, og ambitionen om at blive en stor sanger måtte lægges på hylden. For så vidt angår teatret og balletten var der heller ikke her meget at have ambitionerne i – han var ganske enkelt for klodset, og tiden på teatrets elevskole blev meget kort. Det kan efter-

tiden kun sætte pris på, for Andersen vendte sig herefter mod digtningen, og hvor de fleste kender Andersen for en række eventyr, er det nok de færreste, der ved, hvor omfangsrigt forfatterskabet egentlig var. Der blev skrevet eventyr, digte, sange, selvbiografier, romaner og dramaer. Dertil kommer en omfattende brevvæksling, rejsebeskrivelser, lejlighedsdigtning, papirklip, collager, billedbøger og tegninger.

I 1822 opnåede han, efter at have bombarderet Det Kongelige Teaters direktion med en række dramaer, at få et legat, så han kunne få skoleundervisning. Samme år, som han startede på Slagelse Latinskole, havde han sin litterære debut – godt nok under pseudonym, men det var ingen succes. Opholdet i Slagelse og Helsingør blev en udfordring for Andersen, der havde store problemer med rektor Meisling, der ikke har fået det bedste skudsmål af den unge forfatter. Men for H.C. Andersens forfatterskab har bekendtskabet formentlig været ganske gavnligt, selv om grammatik og syntaks ikke endte på ryggraden. Selv om han fik forbud mod at digte, mens han var elev, fik han skrevet rigtig meget – også breve. Særligt familien Collin blev delagtiggjort i pinslerne under de lange studieår.

Andersen kom til at rejse meget i sit liv og skabte sig mange kontakter i udlandet. Men at han kunne være en anstrengende og krævende gæst, får man især indtryk af i kapitel 8, hvor vi hører om, hvordan relationen til Charles Dickens ikke var uden problemer. Han har næppe heller været den letteste rejsekammerat, og med Jonas Collin (den yngre) var der også en del sammenstød under rejser sydpå i begyndelsen af 1860'erne.

Om det var de varme, men ugengældte, følelser for Edvard Collin, der blev projiceret over på sønnen, er ikke til at sige, men Andersen kom med adskillige kærlighedserklæringer til den unge mand. I det hele taget har Andersens digtning, breve og dagbøger givet anledning til spekulationer om hans seksuelle præferencer. Forfatteren advarer allerede i forordet om, at han vil komme til at gå tæt på Andersens seksualitet og understreger, at det ikke er for at "jage en sensation". Det opleves bestemt heller ikke sådan, når man læser

værket. Derimod mærker man tydeligt, at det er en litteraturforsker, der har beskæftiget sig med nationalikonet H.C. Andersen. Netop fordi der både redegøres for H.C. Andersen, hans samtid og ikke mindst det litteraturhistoriske, er biografien væsentlig. Andersens digtning sættes i forhold til samtiden, til personlige forhold og til andre forfattere, hvorfra Andersen hentede megen inspiration og i mange tilfælde lånte i varierende omfang.

Bogen er smukt illustreret. Med en enkelt undtagelse starter alle kapitler med et billede af H.C. Andersen i forskellige aldre – og efter at have nydt billeder af mange smukke og fantasifulde klip, risikerer man selv at få lyst til at finde saks og papir frem af skuffen. I dette jubilæumsår for Andersens fødsel vil biografien være oplagt læsestof – både i hjemmene og på uddannelsesinstitutioner. Værket, der således kan læses af en bred målgruppe, vil formentlig blive et af de centrale værker om H.C. Andersen. Og forhåbentlig vil det inspirere læseren til at prøve kræfter med det mere ukendte i Andersens forfatterskab.

Stella Borne Mikkelsen, stud.mag.

Pauline Asingh og Nils Engberg (red.): Marsk Stig og de fredløse på Hjelms Ebeltoft Museum og Jysk Arkæologisk Selskab, 2002. 345 sider, ill. ISBN 87-88415-13-9. Pris: 248 kr.

Marsk Stig gjorde sig skyldig i (vist nok) kongemord samt (ret sikkert) sørøveri, plyndringer, falskmøntneri og landsforræderi. Alligevel besynges Marsk Stig og hans mænd som helte, der befriede Danmark for en utiltalende konge. Efter mordet på Erik Klipping i 1286 vendte de fredløse sig til den norske konge, Erik Præstehader, som beskyttede dem. De bosatte sig i 1290 på Hjelms ud for Djursland, hvorfra Marsk Stig skulle have opført en borg med "mur og højen tinde" samt drevet omfattende falskmøntneri.

Folkeviser og sagn har gjort sit til at bidrage med myter om kongemordet og dets gerningsmænd, og Hjelms siden været omgærdet af mystik. Erik Klippings søn og efterfølger, Erik Menved, angreb og ødelagde fæstningerne på øen i 1306, hvorefter de sidste fred-

løse tog til Norge. Øen var derefter ubeboet i flere hundrede år. Da øen atter blev beboet, dukkede der mønter og møntslagningsmateriale frem. Der har været flere arkæologiske undersøgelser af lokaliteter på øen, alle med henblik på at finde falskmøntnernes værksteder samt undersøge borgenes omfang og udseende. I somrene 1999 og 2000 blev de nyeste udgravninger foretaget, og det har nu resulteret i denne tværfaglige bog, hvor disciplinerne geologi, litteraturvidenskab, historie, arkæologi, zoologi og numismatik samlet giver et spændende og fremragende billede af Hjælms historie.

Bogens layout er indbydende: Hardback, stort format, gennemførte illustrationer og læsevenlig sideopsætning. Indholdet svarer i høj grad til de forventninger, indpakningen og emnet skaber. Kaj Strand Petersen beskriver i første kapitel øens geologi og topografi, hvilket forklarer Hjælms senere historie: hvorfor øen var så attraktiv for Marsk Stig, og hvordan befæstningen udnyttede landskabets naturlige form. Uffe Rasmussen beskriver fundene i forhistorisk tid, dvs. alle spor efter mennesker før Marsk Stig ankom til øen i 1290. De første spor findes efter Ertebøllekulturen (5400-3950 f. Kr.), hvor man har fundet økser, men ingen bopladser. Først i yngre stenalder (4000-1800 f. Kr.) findes spor efter en egentlig boplads samt flintproduktion. Øens størrelse med muligheden for at drive fiskeri og landbrug kunne brødføde 2-3 fastboende familier. Ud over en halsring fra yngre jernalder (dateret til 230 e.Kr.) samt skelettet af en mand, som var død i 895, tyder intet på beboelse eller befæstning i vikingetiden. Først med Marsk Stigs ankomst bebos øen igen, og denne afgrænsede periode på 16 år er hovedtemaet for resten af bogen.

Naturligvis er det kapaciteten inden for middelalderens borghistorie, Rikke Agnete Olsen, som skriver om den historiske Marsk Stig. Først refererer hun myterne, derefter behandler hun de historiske kilder og sætter myterne i forhold dertil. Rikke Agnete Olsen formår at skære igennem de sagn, som knytter sig til Erik Klipping, Marsk Stig og borgerkrigen. Hun redegør tydeligt for de komplerede slægtskaber mellem de nordiske

konge- og adesslægter, hvilket havde betydning for historiens forløb. Blandt andet redegøres for slægtsforholdene i Hvideslægterne, hvor Marsk Stig tilhørte den jyske side og derfor intet slægtskab havde med de sjællandske Hvider. Desuden bliver det klart, hvorfor Hjelm var så vigtig, og selv om kilderne er få, formår Rikke Agnete Olsen at udnytte dem til en sammenhængende historie, som er mindre mytebaseret, men stadig spændende.

Lene I. Jørgensen undersøger sagn og viser om Marsk Stig. Divergerende udgaver afslører forskellige motiver til mordet, alt efter visen eller sagnets afsender. Blandt andet bestilte Erik Klippings enkedronning Agnes en "minnesanger", Mester Rumelant, til at udbrede smædeviserne om Marsk Stig, medens de visevarianter, som hylder marsken, har forskellige drabsmotiver. De gejstlige varianter bruger helligrøde og moral som retfærdiggørelse af mordet, medens de adelige synliggør idealer som ære, troskab og dyd. I viserne bliver Marsk Stig den centrale person, symbolet på den modstand, Erik Klipping mødte. Undersøgelsen er relevant for forståelsen af historien, og en vigtig konklusion for forståelsen af viserne er, at de ikke nødvendigvis afspejler samtidens holdning, men eftertiden's fortolkning af historien.

De arkæologiske fund på Hjelm beskrives i fire kapitler, fordelt på det centrale voldsted Fyrbakken, voldstedet Kastelsbakken, det mindre udsigtspunkt Skådebakken samt det åbne land på Hjelm. Kapitlerne er skrevet af Pauline Asingh, Nils Engberg, Hans Skov og Marie Foged Klemmensen, nogle kapitler er skrevet i fællesskab. De tidligere arkæologiske undersøgelser analyseres, og de nyeste resultater føjes til. Fundene er enestående i både dansk og europæisk historie. Marsk Stigs fæstningsværk påvises, og selv om der ikke er fundet spor af murede bygningsværker, bortset fra ovnene, ses stolpehuller, som indikerer høje, befæstede bygninger på de tre centrale voldsteder. Et brandlag over stort set alle udgravningsfelterne viser, at hele komplekset blev brændt af på en gang, sandsynligvis ved Erik Menveds erobring af øen i 1306. De vigtigste fund var nok de tre møntværksteder, som har været på øen. Ar-

kæologerne fandt over 350 mønter, stort set alle daterede til mellem 1290 og 1295, hvor en fredsafale mellem den danske og norske konge satte en stopper for falskmøntneriet på Hjelm. Mønternes datering underbygger resultatet af denne fredsafale. Endelig fandt de store mængder af kobber, som mønterne blev smedet af, blanketter (ufærdige mønter) og et stempel til prægning af mønter. Der findes kun ganske få udgravede møntværksteder i Europa, og i Norden findes kun et andet, nemlig ærkebispens i Trondhjem, og derfor kan fundene på Hjelm fremover bruges som sammenligningsgrundlag med disse.

I udgravningerne fandtes spydspidser, armbrøstpile og andet, der vidner om den sidste kamp om øen, men også hverdagsting som bæltespænder og spillebrikker blev fundet. Endelig fandtes et stort antal dyreknogler, som kunne give et indblik i de fredløses levevilkår.

De arkæologiske kapitler levendegør fundene, og helt naturligt følger Jens Vellep op på disse med et glimrende kapitel om udmøntningerne på Hjelm. Han daterer mønterne og påviser, at der reelt var tale om falskmøntneri. Dette gøres ved at undersøge sølvindholdet i kendte ægte mønter fra samtiden og sammenligne med mønterne fra Hjelm. I de autoriserede mønter var sølvindholdet i kobbermønterne sidst i 1200-tallet på 8-10 %. På Hjelm brugte falskmønterne udelukkende kobber, sølv kom kun med, hvis metallet i forvejen var forurenat med dette. Ved hjælp af en søvlelegering blev kobbermønterne senere behandlet, så de ikke kunne skelnes fra de ægte mønter.

Inge Bødker Enghoff har artsbestemt de mange tusind dyreknogler, som dukkede frem i affaldsgruberne. De fredløse fik en varieret kost, de har holdt tamdyr som kvæg, svin, får og høns, men overraskende nok også kaniner. Desuden har havets dyr givet næring, både fugle og fisk indgik i den daglige føde. Somme tider hentede man dyrekøller fra fastlandet, men øen har stort set været selvforsynende. Nogle overskuelige tabeller over dyrearterne skjuler sig i noterne, de er værd at bladre frem til.

I det næstsidste kapitel fører Jakob Vedsted

os frem til nutiden. Historien om Hjelm og dens beboere beskrives sagligt og underholdende. Mellem 1306 og ca. 1730 formodes øen at have været ubeboet. De danske konger anvendte øen til hesteopdræt, hvor hopperne og deres føl græssede. Da Gl. Estrups ejere overtog øen i 1631 fortsatte dette arbejde, idet herregården havde et af landets fineste stutterier. Herregården havde en opsynsmand boende på øen fra ca. 1730 til sidst i 1770'erne. Omkring 1840 fik øen igen en opsynsmand, og med fyrtårnets opførelse i 1856 kom der også statsansat personale til øen. Hjelm blev helt affolket i 1970. Gl. Estrup solgte øen i 1944 til proprietær Kai Georg Nielsen, som i 1947 solgte videre til Århus Sten- og Gruskompani. Efterkommerne af dette firmas ejerkreds anvender i dag øen som sommerhusområde. Beskrivelsen af befolkningen, deres livsvilkår og indbyrdes forhold er interessant, fordi en så lille ø har krævet stor selvdisciplin og tolerance.

Til sidst trækker Pauline Asingh og Nils Engberg hovedkonklusionerne frem, så øens historie fremtræder klar og sammenhængende. Bogen er udstyret med en samlet litteraturliste, et glimrende noteapparat for hvert kapitel, en billedfortegnelse og engelske resuméer. Redaktionen skal roses for sin redigering. Billedsiden er af god kvalitet, ingen billeder går igen bortset fra Otto Baches berømte maleri, som til gengæld er brugt i udsnit på forskellig vis. Artiklerne er godt strukturerede og udvalgt i forhold til hverandre. Disciplinerne supplerer her hinanden og giver det samlede billede af Hjelm og Marsk Stig, man længe har savnet. Myter og halvkvædede viser er altid spændende, men her er fakta for feinschmeckere.

Charlotte Lindhardt, cand.mag.

Niels Geert Bolwig og Else Yndgaard: Christian III's Rentemesterregnskaber. Bind V: Ordforklaringer, sagregister og stikordsregister. Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie 2003. 303 sider. ISBN 87-7500-188-8. Pris: 200 kr. (samlet pris for bind 1-5: 700 kr.)

Takket være Kildeskriftsselskabet udsendtes i 1999 rentemesterregnskaberne fra årene 1551, 1554, 1556 og 1557-58 ved Søren Balle og Niels Geert Bolwig. Allerede dengang blev det bebudet, at udgivelsen senere ville blive søgt suppleret med et sagsregister og en ordforklaring. Dette er nu lykkedes i form af den foreliggende bog, der tilmed rummer et stikordsregister. Alt i alt ting, der i betydelig grad øger værdien af den hidtidige udgivelse, som trods alt var på omkring 1500 sider, og dermed giver en bruger et ganske betragteligt antal sider at bladere igennem.

Grundlæggende møder man ved udarbejdelsen af en alfabetisk ordnet ordforklaring udfordringen, at samtidens kilder møder os i vekslende sprogdragt, hvor de samme ord tilmed kan være ikklædt forskellige staveformer. Således anføres for eksempel i den foreliggende ordforklaring, at købstaden Grenaa er omtalt i regnskaberne som: Grinnou, Grinnow, Greynnou, Grynnow, og Simrishavn som: Semershaffn, Sømershaffn, mens den svenske stavemåde Simrishamn ikke ses anvendt. Problemet er blevet løst ved en grundig arbejdsindsats og anvendelsen af mange krydshenvisninger der – så vidt anmelderen kan bedømme – konsekvent er anført ved alle væsentlige variationer af stavemåden. Således er for eksempel ordforklaringen for twchtmeesters (i.e.: lærers) suppleret med en oplysende parentes: "se thugtemester". Her finder man ikke mindre end 18 forskellige varianter på stavningen af tugtemester. Tilsvarende gives for bådsmænd/bådsmænd 17 stavemåder og i en forklarende parentes tilføjes, at ordet anvendes om alle almindelige matroser. Misforståelser og uklarheder er der meget langt imellem, og derfor skal kun et enkelt eksempel omtales. Det drejer sig om en såkaldt "eger", der findes omtalt 1551 og i ordforklaringen bestemmes som en "evert, lav skibstype med én eller 2 master, fra Blekinge". Her

er der vist tale om en sammenblanding mellem den såkaldte blekingske eke everten – en fartøjstype mest kendt fra Vadehavsområdet (i.e.: fladbundet fartøj med sidesværd). Men i og med det seneste danske værk om periodens fartøjer, *Ole Mortensøns Renæssancens fartøjer – sejlads og søfart i Danmark 1550-1650* (1995) heller ikke beskæftiger sig specielt med everten (der må man stadig vende sig til en bog som f.eks. N.H. Jacobsens *Skibsfarten i det danske Vadehav* fra 1937), så må udgiverne vel siges at være lovlig undskyldt ...

Personligt har det været mest inspirerende at studere stikordsregisterets opsamling af de forskellige oprindelsesbetegnelser for den opregnede øl. Her tales ikke kun om at kunne slukke tørsten i dansk, tysk og prøjsisk øl, men også om øl fra Barth, Danzig, Eckernförde, Einbeck, Hamborg, Rostock, Stralsund og Torgau!

I øvrigt udmærker bogen sig ved en såkaldt "quick reference" til datidens møntsorter og deres indbyrdes værdi. Det er et emne af stor betydning for den der vil fordybe sig i de økonomiske aspekter ved dette regnskabsmateriale, og her gøres blandt andet opmærksom på datidens Euro, sølvdaleren. Men kvik-guiden er såmænd også en god hjælp til den, der bare er forvirret over stærkt svingende beløbsangivelser (typisk i Mark) på den samme vare.

*Tommy P. Christensen,
museumsinspektør, Malmö*

Martin Hans Borg: Dragørs søfart 1800-1910. Dragør Lokalarkiv, 2003. 163 sider, ill. ISBN 87-89571-28-2. Pris: 249 kr.

"Dragørerne var i familie med hinanden på kryds og tværs" skriver forfatteren til denne bog om Dragørs søfartshistorie fra 1800-1910, og det er sandelig også det indtryk, man får, når man læser bogen. Mange i byen var i familie med hinanden, og det sås tydeligt i finansieringen af skibene, der næsten alle var små partsrederier, som hovedsageligt var ejet af familie og i mindre grad venner.

Bogen indledes med et kapitel om Dragørs tidlige historie som en del af Skånemarkedet og om det senere forhold til de tilflyttende

hollændere, der slog sig ned et par kilometer vest for Dragør. Forholdet skulle angiveligt have været noget anstrengt, bl.a. på grund af hollændernes privilegier som f.eks. lavere skatter. Efter fiskeriet ebbede ud, blev Dragør til et lille fiskerleje, der oplevede en befolkningsvækst igennem 1600-tallet, bl.a. af skåninger, der bragte svensklingende navne til byen, som f.eks. Krabbe, Palm, Passer og Walløe. Væksten fortsatte i 1700-tallet, og Dragør blev efterhånden til en søfartsby. Dernæst gennemgår bogen perioden 1800-1849, hvor byens handelsflåde i begyndelsen af 1800-tallet var i vækst og anløb havne i det meste af Danmark og i mindre grad det nære udland. Krigen med England 1807-14 satte en brat stopper for væksten, og bogen fortæller dernæst om trængslerne under krigen og den efterfølgende lange stagnation.

Afsnittet om årene 1850-1910 er bogens største, der fortæller om fremgangen fra 1850'erne og gennemgår de forskellige rederityper, operationsområder og skibstyper. En stor del af kapitlet bruges på en gennemgang af skibsrederen H.N. Jeppesen og hans slægt og skibe. Jeppesen, der kom af fattige kår, klarede sig godt i søfartserhvervet, og blev senere kaldt for Dragørs konge. Hans døtre blev som følge heraf kaldt for Dragørs syv prinsesser. Bogens sidste afsnit handler om perioden 1890-1910, hvilket er en lidt mærkværdig opdeling, da det forrige afsnit også dækkede denne periode. Her endte Dragørs tid som søfartsby samtidig med dampskibenes udbredelse, og man begyndte i stedet i byen at interessere sig for mulighederne inden for den voksende turisme.

Bogen er meget fint illustreret med mange farvebilleder i flot kvalitet og omfangsrige billedtekster. Dragørs Søfart 1800-1910 er en meget detaljeret bog, virker meget grundig og gør rigt brug af statistik. Man får fornemmelsen af, at der ligger et stort arbejde med kilderne bag. Der er tydeligvis mange lokalhistoriske myter, der skal gøres op med i bogen, og de bliver manet i jorden gennem kildestudier. Forfatteren er selv fra Dragør, og en vis lokalpatriotisme kan anes enkelte steder i teksten.

Forfatterens hensigt, at give en fremstilling af Dragørs søfartshistorie, lykkes ganske godt, også set i forhold til den store mængde litteratur der allerede er skrevet om emnet. For den personalhistorisk interesserede er der mange detaljer at hente om skipperne og deres familier. Især H.N. Jeppesen og hans familie og virksomhed er grundigt beskrevet, og det er interessant læsning. Fremstillingen er i sagens natur lokalhistorisk, men sammenligner enkelte steder handelslivet i Dragør med andre danske søfartsbyer. Bogen, der i øvrigt er en omarbejdet udgave af forfatterens historiske speciale på Københavns Universitet, indeholder både litteratur- og kildelister samt et personregister

Benjamin Asmussen, stud.mag.

Sune Dalgård: Poul Laxmands sag. Dyk i dansk historie omkring år 1500. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, i kommission hos C.A. Reitzel, 2000. 233 sider. ISBN 87-7876-157-3. Pris: 310 kr.

Poul Laxmands sag er fhv. landsarkivar Sune Dalgårds forsøg på at trænge ned i de sparsomme kilder til den danske politiske historie fra o. 1500 og at fravriste dem nye oplysninger og indsigter. Der er en klar henvisning til Henry Bruuns disputats fra 1959, *Poul Laxmand og Birger Gunnersen*, i Dalgårds arbejde – og arbejdet er bevidst blevet holdt på det plan, som undertitlens ”dyk” antyder: Enkelte kilder og deres sammenhænge og tolkninger tages op, men en egentlig ny syntese er ikke intenderet. Et antydet opgør med Bruuns konklusioner i afslutningsafsnittet bliver heller ikke til alverden, så det er på kildetolkningernes og det retshistoriske plan, at denne afhandling arbejder. Afhandlingen er blevet til i flere tempi med et meget langt mellemrum. Første halvdel er blevet skrevet i løbet af en forskningsorlov i 1968-69, mens resten er blevet til i løbet af 1998. Også dette bærer bogen præg af.

Formen er en nogenlunde kronologisk fremadskridende behandling af kilderne til konflikten mellem ærkebiskop Birger Gunnersen

og rigshofmester Poul Laxmand – og med eftervirkningerne af mordet på Laxmand, af kongens interesse i en dom over Laxmand og det lange retslige efterspil i forlængelse heraf. Men behandlingen går direkte på de enkelte kilder, hvorfor det trods det kronologiske forløb kan være svært for en læser at føle sig orienteret hele tiden. Behandlingen forudsætter faktisk et indgående kendskab til de enkelte kilder og deres indbyrdes forhold samt til hele baggrunden for deres eksistens. Så lad det være sagt med det samme: Nye læsere kan ikke begynde her! En indføring anses ikke for fornøden. Her må man vende sig til Bruuns ældre bog for støtte.

Dalgårds udgangspunkt er da også Henry Bruuns bog og de politiske og juridiske sammenhænge, som denne når frem til. Han ønsker at analysere en række 'forhold' kritisk – herunder den afhængighed, som Bruun står i til specielt Stig Iuel, når det gælder de juridiske spørgsmål. Han vil se på de forskellige sager eller sagskomplekser, som konflikten mellem ærkebispens og rigshofmesteren rummer, og forholde sig til både dem og til den posthume dom over rigshofmesteren.

Derfor er afhandlingen også blevet opdelt i tre hoveddele: Ærkebiskoppens sag, rigshofmesterens sag og arvingernes sag. Endelig følger der som afslutning nogle mere generelle sammenfattende betragtninger – forfatterens eftertanker. På denne måde bliver kildematerialet præsenteret i den kronologiske rækkefølge, men det går ud over præsentationen af hovedpersonerne. Vi bliver således reelt først præsenteret for rigshofmesteren på side 71, hvor afhandlingen går over til at behandle hans sag – med omdrejningspunkt i hans drab og dermed hans bortfjernelse fra scenen. Her vinder kildeanalysen over den aktøranalyse, der ellers for en række bipersoners vedkommende viser sig ganske frugtbar som supplement til det rent kildekritiske skoleridt.

Afhandlingens stærke sider viser sig i de længere analyser af slægtskabsforbindelser og politiske alliancer, som i forbindelse med de enkelte kildeanalyser bliver afdækket. Her når Dalgård langt videre end Bruun, og anvender da også nogle af de redskaber, som først i de

seneste årtier er blevet bragt systematisk ind i udforskningen af senmiddelalderens adel. Dette viser sig f.eks. i kapitlet Konebrevet og de følgende kapitler, hvor analysen af Kirstine Bryskes (hustru til den ene af Poul Laxmands modstandere hin skæbnesvangre dag på Højbro) udaterede brev til Henrik Krummedige medfører en lang række afdækninger af slægts- og interesseforhold i den sjællandske adel – der igen giver et forslag til en ny – og tidligere – datering af brevet.

Som nævnt ovenfor er dr. Dalgårds ærinde – udover de enkelte "dyk" – at vurdere den juridiske sagsbehandling og forsøge at finde nye veje til at forstå mordets efterspil, nemlig den overraskende vending, som det, som egentlig var en mordsag, tager, da kongen iværksætter sine bestræbelser på at erklære Laxmand for landsforræder. Som altid i denne periode er procesformerne flydende, og tolkningen af såvel den eksisterende danske ret som den kanoniske er ofte tvivlsom – både for datidens og for nutidens lovgranskere. Kongens motiver til den hårde fremgangsmåde overfor både Laxmands gods og hans arvinger underkastes grundige undersøgelser. Stig Iuels tolkning af domsforløb og domsgrundlag bliver indgående analyseret, og anvendelsen af såvel kanonisk ret som romerret/"kejsrerret" bliver grundigt draget ind i behandlingen. Det kan ikke siges, at der derved skabes en afklaring, men derfor skal dr. Dalgård ikke lastes; dertil er kildegrundlaget for sparsomt, og vores reelle viden om forholdet mellem ret og brutal kongelig magt i årene omkring 1500 for sparsom. Dalgård inddrager såvel de enkelte retsinstansers klare usikkerhed overfor den bundne opgave som kong Hans' sindstilstand i sin vurdering af forholdene omkring den meget særlige situation, at en afdød bliver dømt – og så så hårdt.

Det er fra dette punkt – fra kapitlet om rigsrådsdommen på s. 117, at bogen begynder at blive sammenhængende, og hvor afhandlingen omsider finder sit væsentlige omdrejningspunkt. Her får vi også at vide, at Herredagen november 1502 er sagens brydningspunkt (hvilket måske for overblikkets skyld kunne have haft plads i en indledning), og

herfra kan sagen da også følges til dørs gennem hele 1500-tallet med arvingernes gentagne forsøg på at få dommen og konfiskationerne af godset omstødt. Det er faktisk også den del af bogen, som dr. Dalgård senest har arbejdet på, der således virker som den mest helstøbte. Det er her, at vi får bredere overvejelser om procesret og lovenes praktiske udtydning med. Og det er her, at arvingernes kamp for i det mindste at få noget af godset tilbage bliver grundigt beskrevet, hver gang med grundige overvejelser over lovgrundlag og kongens stilling. Faktisk lykkes det arvingerne at få lov til at genvinde dele af rigshofmesterens gods – det, som han i tide skænkede til kirker og klostre – fra slutningen af 1520'erne, men stadigvæk i Frederik II's tid søger fru Thale (eller Tale, forfatteren bruger begge former i løbet af to påfølgende sider) Ulfstand, enke efter Poul Laxmand d. y., at appellere til kongen. Skæbnens ironi havde samtidig gjort, at slægten igen ved store magskifter var blevet storgodsejere i Skåne.

På det politiske plan mener dr. Dalgård at kunne se et skift fra en højadelig til en højgejstlig overvægt i rigsrådspolitikken fra Poul Laxmands posthume domfældelse. Den magtkamp, som ærkebispens syntes på nippet til at tabe, blev ved mordet og de efterfølgende begivenheder vendt til hans fordel, og i hovedparten af Hans's regeringstid synes denne fordel at have bestået – først Christian II's indflydelse synes igen at have tippet magtbalancen i rigsrådet. Men ellers er dr. Dalgård meget forsigtig med at drage videregående konklusioner af sine undersøgelser. Han lader hellere i en række forklaringsforsøg de forskellige samtidige historieskrivere tale, men afslutter disse forsøg ganske brat med at pege på, at en genovervejelse ikke mindst må rette sig mod Henry Bruuns konklusion....

Det står stadig lidt tåget, hvorfor det netop er Poul Laxmand og ærkebispens, der kommer til at stå så specielt stejlt overfor hinanden – for det er tydeligt, at ærkebispens kan komme i trætte med en hvilken som helst skånsk højadelig familie. Så de særlige forhold, der gør sig gældende i tilfældet Poul Laxmand – udover hans placering i rigsråd og i den politiske beslutningsproces – mang-

ler stadig meget i at blive tydeliggjort både i Birger Gunnernsens forhold til ham, i forholdet til hans drabsmand Ebbe Strangesen, og ikke mindst i forholdet til kongen.

For personalhistorikere vil der i de enkelte kapitler ofte være godbidder at hente, hvor analysen af sagernes persongalleri fører til behandlingen af de mere eller mindre vel-dokumenterede slægtsforbindelser og (ikke mindst) –alliancer. Det omhyggelige register vil let føre læseren til de enkelte henvisninger til personer og slægter.

Som man kan vente af serier som Videnskabernes Selskabs rækker, så er illustrationer ikke noget, der ofres megen plads på. I dette tilfælde har afhandlingen dog fået et endog meget farverigt omslag, men man finder ikke en eneste illustration, et kort eller en stam-tavle i teksten. I et i forvejen ikke ganske let tilgængeligt emne kunne der måske godt være blevet ofret lidt plads på denne form for læserstøtte.

Dette værk er helt og holdent tænkt som en videnskabelig afhandling, uden den støtte, som den almindelige læser forventer, når han åbner en bog. Det er også en afhandling, der ikke giver sig ud for mere end at ville arbejde videre på en række aspekter af et af de mere spændende kikk ind i den danske politiske verden omkring år 1500. Den er for specialister, og den kræver en meget høj grad af orienteringsevne hos sin læser. Men det forhindrer ikke, at en lang række spændende pointer dukker frem af de lærde overvejelser – pointer, som venter på at blive brugt i den videre forskning i senmiddelalderens politiske historie, retshistorie og genealogi.

Karsten Gabrielsen, arkivar, Rigsarkivet

Hans Davidsen-Nielsen, Niels Højby, Niels-Birger Danielsen og Jakob Rubin: Værnet. Den danske SS-læge i Buchenwald. JP Bøger, 2002. 283 sider, ill. ISBN 87-90959-28-0. Pris: 298 kr.

Fortællingen om den danske SS-læge Carl Værnet er ikke blot, som det udtrykkes i efterskriftet til bogen om hans liv, en rigtig god historie. Værnets eksperimenter på homoseksuelle fanger i den tyske koncentrationslejr

Buchenwald har ydermere fra slutningen af 1990'erne sikret ham en plads i historien som en slags bøssernes Dr. Mengele. Af samme grund henvendte den prominente bøsseorganisation Outrage sig i 1998 til daværende statsminister Poul Nyrup Rasmussen med et krav om en undersøgelse af Værnet sagen. Der var specielt ét forhold, man ville have besvaret, nemlig hvordan Værnet havde kunnet unddrage sig retsforfølgelse i Danmark efter krigen. Kravet blev afvist, men til gengæld åbnedes der efterfølgende for sagsakterne.

Bogen er dermed en velkommen lejlighed til at få kastet nyt lys over historien, og det lykkes i vid udstrækning for de fire forfattere. En stor del af fremstillingen er baseret på interviews med mennesker, der på den ene eller anden måde var i kontakt med Værnet. Hans børn såvel som bl.a. én af forsøgspersonerne fra Buchenwald hjælper med at tegne et om ikke nuanceret så i hvert fald opklarende portræt af mennesket Carl Værnet; en mand med store ambitioner, men også en høj grad af opportunisme, distanceret og tillukket, men også charmerende og imødekommende – især når det betalte sig. Med sin klinik på Frederiksberg var han i løbet af 1930'erne blevet en af tidens "modelæger", som det dengang hed med et lidet flatterende udtryk, og ad den vej var det lykkedes ham at opbygge en stor patientkreds. Han var inden krigens udbrud i gang med at udvikle en såkaldt kunstig kirtel til udbedring af hormonelle ubalancer, og han håbede, at den bl.a. ville kunne kurere homoseksualitet. Synet på homoseksualitet som en sygdomstilstand var almindeligt i perioden, ligesom forskning i mulige kure var udbredt. For så vidt var Værnets idéer ikke særligt opsigtsvækkende.

Allerede på et tidligt tidspunkt i sin karriere havde han desuden flirtet med nazismen, men heller ikke det var usædvanligt i 1930'ernes konservative og nationalsindede kredse. Han fortsatte dog åbenlyst forbindelsen også efter 9. april 1940, og da det i løbet af 1943 blev umuligt for ham at finde midler og opbakning til sit arbejde i Danmark, søgte han hjælp hos en indflydelsesrig bekendt i Tyskland. Det var ad denne vej, han fik kontakt med den tyske SS-rigs-læge Ernst Grawitz,

der fattede interesse for Værnets arbejde med den kunstige kirtel og forelagde sagen for SS-rigsføreren Heinrich Himmler. Sidstnævnte, hvem bekæmpelsen af homoseksualitet lå meget på sinde, gav velvilligt sin støtte til projektet, og således indtrådte Værnet i SS med titel af Sturmbannführer for herfra at kunne fortsætte sine forsøg.

Bogen afslører, at Værnets virke ikke kunne måle sig med den berygtede Auschwitz-læge Dr. Mengeles eksperimenter. Værnet udførte sine forsøg på 17 fanger, som i løbet af 1944 ved et mindre indgreb fik indopereret den kunstige kirtel i bughulen. Eksperimenterne kom aldrig til at glimre ved deres videnskabelige kvaliteter, og to af forsøgspersonerne døde efterfølgende. I hvert fald det ene dødsfald blev senere tilskrevet indgrebet, og det synes ikke usandsynligt, når man betænker de dårlige hygiejneforhold i Buchenwald og Værnets ringe erfaring med kirurgi.

I løbet af krigens sidste måneder vendte Værnet tilbage til Danmark og blev straks efter befrielsen interneret, mens hans sag efterforskedes. Det kan umiddelbart virke besynderligt, at de danske myndigheder i september 1946 alligevel gav tilladelse til, at han kunne rejse til Sverige for at modtage medicinsk behandling, men i bogen afdækkes det, hvorledes flere belastende oplysninger ikke blev taget alvorligt nok af politiet og anklagemyndigheden. Samtidig gjorde Værnets tidligere assistent Gunnar Kelstrup – en tidligere modstandsmand – sig store anstrengelser for at overbevise myndighederne om alvoren af en hjertelidelse, som Værnet i november 1945 var blevet indlagt med. Da først Værnet var nået til Sverige, rejste han videre til Argentina, hvor han forblev til sin død i 1965.

I bogen får vi således overblik over, på hvilket grundlag de danske myndigheder handlede. I retsopgørets kaos var det uheldigt, men ikke overraskende, at de ansvarlige hele tiden handlede med en vis træghed. Først efter flugten satte man for alvor ind på at få undersøgt sagen. Det skete, da der var dukket inkriminerende oplysninger op mod den danske læge ved processerne i Nürnberg. Men selv efter en nærmere undersøgelse var man i Justitsministeriet ikke villig til at ind-

give en udleveringsbegæring på Værnet. Man havde bedt retslægerrådet se på sagen, og udtalelsen herfra havde været tvetydig. Værnets forsøg kunne ses som behandlingsudvikling. Selvom rådet alligevel fandt grundlag for at rejse en sag pga. lægelig utilstedelighed, og statsadvokaten så en sag i, at Værnet havde ladet sig hverve til tysk krigstjeneste, mente Justitsministeriet ikke, at en udlevering var realistisk. Værnet forblev i eksil.

Det er bogens styrke, at Værnet ses i sin historiske kontekst, samtidig med at blikket for de personlige egenskaber, der drev ham, og måske fik ham til at handle, som han gjorde, søges indkredset. Bogen er på den måde fri for bagklog moraliseren. En del af efterskriftet har dog form af en perspektivering på baggrund af processerne i Nürnberg mod de 23 ledende tyske læger, der efter krigen stod anklaget. Her synes forfatterens konklusion i første omgang at være, at den almene lægestand ligesom resten af Tyskland var offer for den nazistiske ideologi, der gennemsyrede alt. Svigtet hos de anklagede ledere var dermed en uundgåelig konsekvens af den dominerende filosofi, der anså individet for betydningsløst. Senere slår forfatterne dog fast, at det netop var lederne, der bar det store ansvar for den uhyggelige udvikling inden for det tyske sundhedsvæsen. Men hvis nogen kan drages til ansvar, kan udviklingen så siges at have været uundgåelig, fristes man til at spørge? Spørgsmålet om ansvar kunne endvidere med fordel have været knyttet tættere til bogens hovedperson. Det påpeges f.eks., at det var SS-rigslægen Ernst Grawitz, der gjorde Værnets eksperimenter mulige. Her burde forfatterne have mindet om, at Værnet – i modsætning til de tyske læger – havde praktiseret i Danmark og dermed ikke i samme grad været underlagt den nazistiske ideologi. Han var desuden selv opsøgende, da han rejste til Tyskland og indtrådte i SS, og derfor synes sammenligningen med de tyske læger forenklet.

Det skorter ikke på eksempler, der illustrerer den grad af opportunisme, som også var en del af besættelsestiden. Her er historien om Værnet blot én af mange – om end én, der også bør fortælles. Et måske ligeså interessant

emne, der rejses i bogen, er spørgsmålet om videnskabelig etik – en problemstilling, der ikke blot hører besættelsestiden til. Værnet var kendt for sin empati i forholdet til sine patienter, men når det kom til de homoseksuelle kendte den professionelle distance åbenbart ingen grænser.

Bogen er velskrevet. Den kan med fordel læses af alle, men den fagligt funderede læser vil nok mangle nogle metodiske overvejelser – især i den udbredte brug af interviews som kilder. Kildefortegnelsen er udtømmende, og bogen er udstyret med et personregister samt en liste over læger anklaget ved Nürnberg-processerne.

Lulu Anne Hansen, studentermedarbejder, Historisk Samling fra Besættelsestiden

Tor Flensmarck: Skånelands Medeltid. Orter & ätter. Del B. MonitorFörlaget, 2003. 464 sider, ill. ISBN 91-88034-82-8. Pris: 400 sv. kr.

I 1999 udsendtes det første bind (anmeldt i 2000:1) i et yderst ambitiøst værk, der under kodebetegnelsen FSM (Flensmarcks Skånelands Medeltid) er tænkt som et hjælpemiddel for alle, der beskæftiger sig med landsdelens gods- og personalhistorie, dens heraldik og bomærker samt forsker i områdets stednavne, slægter og lokalhistorie.

Flensmarck er opmærksom på alt, man med rimelighed kan forvente, og er bevidst om betydningen af en grundig granskning af såvel de mange, trykte kildeudgaver som store dele af det originale delvis utrykte kildemateriale fra senmiddelalder og renaissance, der fortrinsvis findes på arkiverne i København, Malmö og Lund. Opgaven virker nærmest uoverkommelig, og selv med en udgivelsesfrekvens, der er kortere end de nuværende fire år mellem hvert bind, vil det antagelig tage et par generationer at nå til de sidste bogstaver i alfabetet.

I det foreliggende bind præsenteres blandt andet slægter som Baden, Bagge, Balk, Barnow/Barnekow(?), Basse, Bek/Beck, v. Bergen, Bille, Bing, Bok/Buch/Buck/Buk, Bonde, Brabander, Brahe, Bran/Brand/Brant, Brok, Brostorp/Brostrup, Brun/Bruun, Budde, Bugge, Bukhorn, By, Bynger/Bynder/Bønder,

5, som blev ekskluderet (nemlig digterne Harald Bergstedt, J. Bech Nygaard, Valdemar Rørdam og Svend Fleuron), 2 som frifandtes (Ole Sarvig og Hans Bjerregaard) og endelig Niels Anesen, som modtog en misbilligelse. Af disse 26 havde 12 været nazister under krigen. Om hver af disse redegør Hardis for baggrunden for, at de pågældende kom for Æresretten, deres dom og reaktionen på den.

Redegørelsen er snævert centreret om tiden op til 1945 og forhørene i Æresretten i de første efterkrigsår, kombineret med udviklingen af stemningen i forfatterforeningen. Men bogen oplyser meget lidt om, hvorledes resten af deres liv i hvad der i realiteten var intern landforvisning, formede sig. Bortset fra Valdemar Rørdam, som døde i 1946, levede flere jo helt op til 1960'erne, og man spørger sig selv under hvilke forhold. Man kunne også have ønsket sig, at én af de – unægtelig – meget få kvinder, som også blev ekskluderet, var blevet inddraget. En tredje kvindelig publicist, nemlig Olga Eggers, der som redaktør af det anti-semitiske tidsskrift *Kamptegnet* stod for at blive tiltalt efter straffelovstillægget, døde i Vestre Fængsel, inden hun kom for retten; hun er ikke omtalt i bogen, muligvis fordi hun ikke var medlem af Forfatterforeningen.

Hardis leverer en udmærket gennemgang af forhørene i Æresretten og baggrunden for de trufne afgørelser, og det lykkes ham at undgå at bedømme datidens gerninger og tanker efter nutidens målestok, hvilket i sig selv er et afgjort plus. Hans vurdering af, om Forfatterforeningens udrensingspraksis adskilte sig fra andre faglige foreninger fremgår desværre ikke, men at Forfatterforeningen hørte til de mere håndfaste er ikke usandsynligt. I hvert fald genoptog Lægeforeningen allerede i 1947 fem ekskluderede medlemmer, hvorefter Forfatterforeningen måtte revidere sine restriktive bestemmelser, som kun åbnede op for livsvarig eksklusion. Hensigten var at komme en uro i medlemskredsen over Bech Nygaards eksklusion i møde. Først i 1949 var det muligt at "benåde" Bech Nygaard fra eksklusionen, men han valgte ikke at søge om medlemskab på ny.

Alt i alt har Hardis skrevet en udmærket gennemgang af et særligt hjørne af efterkrigs-

Baad/Bååt og Bönhult.

I sagens natur er det ganske forskelligt, hvor mange oplysninger og sammenhænge, der kan fremlægges i hvert enkelt tilfælde, men det er forfriskende nyt med de mange idéer og forslag til sandsynlige slægtsforbindelser, der fremlægges i artiklerne. Her er stof til mange, mange timers yderligere undersøgelser og diskussioner. Sammen med bogen leverer forlaget et særskilt ark med 24 rettelses-, tillæg og kommentarer. Så kan man vist ikke gøre det meget bedre.

Tommy P. Christensen,
museumsinspektør, Malmö

Arne Hardis: Æresretten. Dansk Forfatterforening og udrensningen af de unationale 1945-1952. Lindhardt & Ringhof, 2003. 264 sider, ill. ISBN 87-595-2107-4. Pris: 249 kr.

Efter befrielsen i 1945 nedsattes indenfor diverse faglige foreninger "æresretter", der havde til opgave at undersøge forholdene hos de kolleger, som under besættelsen havde optrådt unationalt, og komme med anbefaling om deres fortsatte forbliven i den pågældende forening. En af disse var det "uvidelige råd", som Dansk forfatterforening nedsatte i december 1945 med henblik på at vurdere optræden og holdning hos et antal medlemmer af Forfatterforeningen, som under besættelsen havde opført sig unationalt. "Æresretten", der på samme tid fungerede som anklagemyndighed og domstol, kunne frifinde eller tildele misbilligelser, men den kunne også indstille til bestyrelsen, at den pågældende ekskluderedes på livstid af Forfatterforeningen.

Denne side af opgøret efter befrielsen er bl.a. blevet behandlet af professor dr.jur. & phil. Ditlev Tamm i hans doktordisputats om retsopgøret fra 1985. Med sin bog om Forfatterforeningens "Æresret" har politisk redaktør ved *Weekendavisen*, Arne Hardis, behandlet de overvejelser og afgørelser, som gjorde sig gældende i Forfatterforeningen og i Æresretten i spørgsmålet om de unationale forfattere. I alt blev 26 personer – 24 mænd og 2 kvinder – ekskluderet, mens 4 fik en misbilligelse og 5 frifandtes. Ud af disse har Hardis udvalgt

årenes opgør med dem, der havde opført sig unationalt under krigen og samtidig kastet lys over et antal forfattere, som vel i dag stort set ikke læses.

*Peter Hertel Rasmussen,
cand.mag., ministerråd*

Holger Hertzum-Larsen og Carl St. Asschenfeldt: Claus Mortensen Borch og efterkommere samt indgifte slægter de Albertin, Bartholin, de Brinch-Seidelin, Eichel, Fabritius-Tengnagel, Hauch, Rosenvinge, Sadolin, de Schouboe, Leth, Falenkam, Nerenst m.fl. Eget forlag, 2001. 440 sider, ill. ISBN 87-88774-08-2. Pris: 430 kr.

Holger Hertzum-Larsen og Carl St. Asschenfeldt har i mange år arbejdet med præsteslægter og andre slægter i Bork sogn. Studiet af præsten Claus Mortensen Borchs efterkommere fik dem til at forene kræfterne, og da Carl Asschenfeldt døde i 1991, fortsatte Holger Hertzum-Larsen arbejdet, som resultat i herværende udgivelse. Bogen er bygget op med et forord, der binder andre udgivelser sammen med denne. Desuden redegøres for problemer i forbindelse med undersøgelsen, hvor slægtsforbindelser er blevet koblet sammen og enkelte kappet igen. Det tjener forfatterne til ære, at de også undervejs gør opmærksom på fejl, der er begået tidligere.

Med udgangspunkt i Claus Mortensen Borch og hans børn følges efterkommerne og flere indgifte slægter op til sidst i 1800-tallet. Efter hvert navn følger årstal og andre data, der er tilgængelige fra kirkebøgerne. Dernæst anføres med kursiv de citater og afskrifter, der knytter sig til personen. Her findes nogle guldkorn, blandt andet et bryllupsdigt trykt i anledning af kancelliråd og landsdommer Christian Schouboes bryllup med Charlotta Amalia Rasch i 1716, men også embedsbreve og biografier for andre personers vedkommende. Desuden er utrykte kilder fra arkiverne fundet og afskrevet.

Efter slægts gennemgangen findes bilag, hvor der er tilføjelser til personerne samt korrespondance om norske efterkommere. Dernæst er der et alfabetisk slægtsregister med fødsels- og dødsår samt geografisk til-

hørsforhold og sidehenvisning. Desuden findes et personregister med sidehenvisning. Forfatterne har også ulejligen sig med et stedregister, så man kan slå op på sogn eller gård. Endelig findes en oversigt over de anvendte kilder og værker med de anvendte forkortelser. Til sidst er indføjet nogle sider til egne notater. Indbinding og layout er gennemført, så egentlig er det synd at skrive i bogen, selv om det er muligt. En sidste korrektur kunne have rettet op på kommafejl og grammatik. Jeg faldt over det flere gange, og to tilfældige sideopslag gav gevinst: På side 11 er det "sin" menighed og ikke "hans", på side 177 er det "ved" en fejltagelse og ikke "af". Dette anfægter ikke bogens personalhistoriske værdi, det er blot et irritationsmoment. Overordnet fremstår bogen dog som en grundig gennemgang af Borchs efterkommere, og den vil være interessant for andre, der interesserer sig for samme slægt.

Charlotte Lindhardt, cand.mag.

Hans Chr. Johansen: Danish Population History 1600-1939. University Press of Southern Denmark, 2002. 245 sider, ill. ISBN 87-7838-725-6. Pris: 275 kr.

Demografisk Forskningscenter, der eksisterede fra 1998 til 2002 og var finansieret af Statens Humanistiske Forskningsråd, havde bl.a. til opgave at udarbejde en sammenfatning om dansk befolkningshistorie fra ca. 1600 til 2. verdenskrig. Værket blev skrevet af centerlederen, professor Hans Chr. Johansen, der har beskæftiget sig med demografiske problemstillinger siden 1970'erne og udgivet adskillige bøger og artikler om emneområdet.

Bogen henvender sig primært til et udenlandsk publikum, af hvilken grund de enkelte kapitler er forsynet med korte introduktioner til den generelle samfundsudvikling i Danmark. Til gengæld forudsættes det implicit, at læserne har et forholdsvis godt kendskab til demografiske udtryk og arbejdsmetoder. Derfor er der ingen definitioner af begreber som familierekonstitution, kohortanalyse og aldersspecifik fertilitet. Dette kan sikkert skræmme en del slægtsforskere, og det

er synd, for bogen indeholder også et væld af oplysninger af relevans for genealogiske studier. Men herom senere.

Geografisk er bogen afgrænset til det danske kongerige, hvilket betyder, at Sønderjylland kun er medtaget for perioden efter 1920. Der er fem hovedkapitler, og de dækker hvert sit tidsafsnit. De første to perioder, 1600-65 og 1665-1775, var kendetegnet ved høje fødsels- og dødsrater, men grafen for dødeligheden (mortaliteten) udviser mange, store udsving pga. voldsomme epidemier. I årene 1775-1840 skete der et jævnt fald i mortaliteten, først og fremmest børnedødeligheden. Men da fødselsraten (fertiliteten) fortsatte på samme niveau som hidtil, voksede befolkningstallet kraftigt (i 1810'erne og 20'erne blev det således forøget med hhv. 9 og 10%), og der var kun fødselsunderskud ganske få år, nemlig 1779, 1786, 1787 og 1831. Årene 1840-90 havde relativt stabile fødsels- og dødsrater, hvilket betød, at befolkningstallet fortsatte med at vokse, men på en mere afdæmpet måde end i begyndelsen af århundredet. Endelig udviste den sidste periode, 1890-1939, et fald i både fertilitet og mortalitet, så man kom tæt på de niveauer, vi kender i dag.

Kapitlerne følger den samme disposition, om end flere kapitler har nogle supplerende afsnit, der har specifik relevans for den pågældende periode. Først får læserne en præsentation af det vigtigste kildemateriale og hidtidig forskning på området. Dernæst følger en redegørelse for mortalitet (med særlige afsnit om dødelighed for hhv. spædbørn, børn over 1 år, unge mennesker og voksne) samt vielses-hyppighed og fertilitet. Til sidst beskrives migrationen. For perioderne efter 1840 er præsentationen af vandringsmønstrene opdelt i særlige afsnit om vandring til og fra København, provinsbyerne og landområderne samt om emigration og immigration. Bogen har et betydeligt antal tabeller, grafer og kort, og i mange tilfælde er det muligt at følge et udviklingsforløb fra år til år. Forfatteren har også bestræbt sig på – så vidt muligt – at opbygge tabeller om samme emne på samme måde, så det er let at sammenligne resultater på tværs af de forskellige århundreder. F.eks. viser en sammenligning af tabellerne s. 48, 83, 128 og

174, at de danske husstande lige siden 1700 har haft en udpræget kernefamiliestruktur.

Da værket har sammenfattende karakter, bygger det i stor udstrækning på eksisterende forskning, og bogen indeholder da også en række gode præsentationer af ældre arbejder, herunder grundlæggende undersøgelser fra 1800-tallet. Johansen giver desuden en grundig redegørelse for det relevante kildemateriale og den administrative baggrund for dette. Det drejer sig ikke mindst om kirkebøger og folketællinger og de metodiske problemer, der kan være forbundet med at udnytte disse kilder. Endvidere er der grund til at fremhæve den nyttige præsentation af det trykte kildemateriale, herunder den officielle statistik (fra Danmarks Statistiks forgængerinstitutioner) og Sundhedskollegiets publikationer.

Imidlertid fremlægges der også en række helt nye forskningsresultater. Mange af dem bygger på en bearbejdning af et større antal kirkebøger, og det er bl.a. interessant at se, hvor megen ny viden der er fremkommet ved analyser af de tidligste kirkebøger fra ca. 1620-60. Bemærkelsesværdige er også de mange beregninger, som er udført vha. den såkaldte GIP-metode (generalised inverse projection). Metoden er bl.a. taget i brug ved udarbejdelsen af estimater af folketallet, fødsels- og dødsraterne, nettoimmigrationen og befolkningsvæksten i hvert tiår mellem 1665 og 1775. Disse beregninger bygger på lange serier af fødsels- og dødstal fra de sogne, hvor alle kirkebøger er bevaret, samt kendskab til, hvor stor en del de pågældende sognes tal udgjorde af de respektive stifters fødsels- og dødstal i de år, hvor man har bevaret indberetninger herom fra bisperne.

Bogen indeholder naturligvis ikke blot en dokumentation af det faktiske forløb men også en mængde overvejelser om mulige årsagsforklaringer og sammenhænge. Mange af forklaringerne forekommer særdeles plausible, men nogle kan diskuteres. Det forekommer mig i alt fald, at Johansen er lidt tilbøjelig til at underbetone de kulturelle faktorer i forhold til de socio-økonomiske. Eksempelvis bliver nedgangen i andelen af uægteskabelige fødsler mellem 1870 og 90 set i sammenhæng med en nedsættelse af den gennemsnitlige

vielsesalder ved første ægteskab, og dette bliver igen begrundet med, at de unge generelt havde bedre økonomiske udsigter end tidligere. Men måske kan religiøse forhold også spille en rolle; de sidste årtier af 1800-tallet var jo f.eks. en fremgangsrig periode for Indre Mission.

Danish Population History 1600-1939 er en relativt kort, men kompakt syntese, som uden tvivl vil fremstå som et standardværk om dansk befolkningshistorie i de næste mange år. Men bogen kan også tjene som et udmærket opslagsværk for slægtshistorikere, der ønsker at få en større baggrundsviden – om de vigtigste dødsårsager på bestemte tidspunkter, om aldersafstande mellem ægtefæller, om de geografiske forskelle på forekomsten af uægteskabelige fødsler, om flytninger mellem land og by og om mange andre spørgsmål, der kan have relevans, når man arbejder med sin slægt.

*Jørgen Mikkelsen, arkivar,
Landsarkivet for Sjælland m.m.*

Christian Larsen (udg.): Biskop Balles visitatsbog 1799-1807. Selskabet for Udgivelser af Kilder til Dansk Historie, 1999. 505 sider. ISBN 87-7500-179-9. Pris: 300 kr.

Christian Larsen (udg.): Biskop Balles visitatsindberetninger 1783-1793. Selskabet for Udgivelser af Kilder til Dansk Historie, 2002. 277 sider. ISBN 87-7500-184-5. Pris: 300 kr.

I 1783 udnævntes professor, dr.theol. N.E. Balle til biskop over Sjælland. Med dette hverv fulgte pligten til mindst hvert tredje år at besøge hvert et sogn i stiftet og dér visitere kirken og skolerne, overhøre konfirmanderne i deres kristentro, prøve skolebørnene og menigheden i deres katekismus samt tilse, at præstegården var i den rette forfatning. Efter 1804 skulle han ydermere gennemgå samtlige embedsbøger og kontrollere, om der havde fundet lejermål sted på gejstlig jord. Ikke småting, når der samtidig skulle tages stilling til eventuelle klager, som sognebørnene ønskede at fremlægge for den kongelige embedsmand.

I løbet af sine 25 år på posten nåede Balle sit stift igennem næsten 5 gange. Selv til Bornholm kom han i sommeren 1802. Undervejs gjorde han en række notater, som senere hen dannede grundlag for de indberetninger, han indsendte til først Generalkirkeinspektionskollegiet og fra 1791 til Danske Kancelli. Da han havde afsluttet sin fjerde visitatstur, havde han besøgt 257 kirker, 543 skoler, været i kontakt med 1000 forskellige personer foruden alle de skolebørn og menigheder, han havde mødt på sin vej.

I den danske folkeskoles historie er biskop Balle mest kendt for sin andel i den store skolekommissions arbejde, som resulterede i 1814-anordningen. En anordning, som var både moderat og konservativ i forhold til det oplæg, kommissionen var startet ud med i 1789, da oplysningsbegejstringen var på sit højeste. Det var en reform, som bar biskop Balles umiskendelige fingeraftryk. For store reformer, der pegede i retning af, at katekismussen og bibelhistorien skulle trænges i baggrunden til fordel for en række praktiske fag, det var ikke biskop Balles kop te. Heldigvis for biskoppen kom landets ugunst i kølvandet på Napoleonskrigene ham til undsætning, og der var ikke længere hverken råd eller vilje til de omfattende reformer, som de oplysningsbegeistrede godsejere havde tænkt sig.

Med udgivelsen af først Balles visitatsbøger fra hans fjerde og femte tur og dernæst hans indberetninger fra de tre tidligere visitatser (fra de år, hvor visitatsbøgerne er forsvundet) får vi et indblik i det erfaringsgrundlag, som lå til grund for biskoppens arbejde i den store skolekommission. Mellem linierne og med Balles ord får vi tilmed en masse at vide om datidens præste- og skolevæsen. Om aftenlæsningen i Skørping i den sydvestlige del af Sjælland, hvor sognepræsten tirsdag og torsdag samlede de unge til katekisering og bibelhistorie. Hvert køn for sig naturligvis. Man ser det ligesom for sig. Hvis ikke man ligefrem kan høre et fjernt ekko af den langstrakte og livløse katekisering, som degnen i Slagslunde Kirke på Ølstykkekannten udsatte de unge for. Ikke underligt, at ungdommen med Balles ord "svarede lidet eller inter". Og

man fornemmer afstanden og usikkerheden, da biskoppen besøgte Rådvad fabrikksskole, oprettet på initiativ af den stedlige sognepræst, den oplysningsbegeistrede Bonne Falch Rønne.

Her mødte han en anden verden, end den almue, som Balle var så bekendt med, og om børnene og deres fremgang i skolen skrev Balle i visitatsbogen: "Da disse Børn havde været gandske raa og ligesom forvildede, var deres Fremgang i trende Vintre passelig; thi de flittige læste meget vel i Bog, uagtet de tilforn neppe havde kiendt Bogstaver ... Guds Velsignelse være mangfoldigjort over den troefaste Sogne Præst og den redborne Skole Lærer, som virke i Forening med saa megen Iver til Kundskaabs og Sædeligheds Udredelse ...". Balles karakteristik af fabriksbørnene som (u)ædle vilde skulle få et langt efterliv op igennem det 19. århundrede. Men det kunne han, som døde i 1816, selvfølgelig ikke vide.

Skal man tro Balles optegnelser var der større problemer med skolevæsenet end med kirkerne. Kun få præster fik et egentligt dårligt skudsmål, fordi de var for grebne af de nye rationalistiske tanker, var for sjuskede og uordentlige i deres gerning, ikke messede ordentligt eller ikke havde en tone i livet. Værre stod det til med skolelærerne og med skolegangen, om end det blev bedre med tiden. Balle måtte lægge øre til utallige forældreklager over lærernes uduelighed. På hans tid var skolelærer og degn to sider af samme jobbeskrivelse. Ifølge Christian Larsens fortrinlige indledning havde kun en tredjedel en egentlig uddannelse bag sig. Det ændrede sig efterhånden som de nye lærere forlod de nye seminarier, med Blaagaard Seminarium oprettet i København i 1791 som det første.

Det var katekismus og bibelhistorien, som Balle primært prøvede eleverne i. Det foregik i hovedparten af perioden gennem overhøring i hans egen lærebog. Dens udbredelse gik, tiden taget i betragtning, forbløffende hurtigt, og Balle løfter i én af sine indberetninger (noget af) sløret for hvordan det gik for sig. Han medbragte nemlig 10 til 12 eksemplarer til hver kirke og skole, og benyttede dem ved boglæsningen, dvs. menigheden læste op af den for dem ukendte tekst, og Balle stillede

spørgsmålene. Det havde ifølge biskoppen den fordel, at menigheden fik "Bogen kier, fordi den erfarede at være saa let og tydelig" – og at Balle på den anden side kunne spørge og altid være sikker på at der var et svar, fordi han kendte bogen så godt. Efter Balles opfattelse havde hans lærebog lige præcis ramt det niveau, almuen befandt sig på. "Jeg vilde kun ønske, at vore Bestyrere og vore lærde selv fik høre og see, hvad Almuen forstaar og føler af sin Religion, naar den adspørger paa rette Maade efter sin Fatte Evne og faar Leylighed til at gjøre Brug af sine Sjølekræfter", som han skrev i en samlet indberetning til Danske Kancelli om sin 1.-2. visitatstur i august 1804.

Det var sindelagskontrol i bogstaveligste forstand. Balle kunne med sjælsro afslutte sin indberetning til kancelliet med at meddele kongen og hans embedsmænd, at i Sjællands Stift "løber (vort Folk) ikke for mægtig Fiende. Vort Folk stifter ingen Uroe ...". Rart at vide i en tid, hvor den franske revolution stadig var i erindringen, Napoleonskrigene herskede og Danmark hurtigt kunne befinde sig midt i orkanens øje. Hvad jo også kom til at indtræffe tre år senere, da englænderne gik i land og bevægede sig mod København. Men da havde tungsind sænket sig over den flittige biskop, og han nåede aldrig tilbage til de egne nord for København, som var mest berørt af den engelske belejring.

Skoleforsømmelserne figurerer som et tilbagevendende problem i visitatserne, også selvom Balle var påpasselig med ikke at vælge høstmånederne til sine besøg. Man læser igen og igen om børn, som aldrig dukkede op, eller som var meget forsømmelige. Men man læser også om børn, hvis lærdom ikke skyldtes skolen, men hjemmeundervisning, evt. i form af egentlige bondeskoler, f.eks. på Vordingborg egnen. Balle forsøgte at forebygge forsømmeligheden ved at uddele opbyggelig litteratur til børnene, som han finansierede af indtægterne fra sin egen lærebog. Samtidig med at han appellerede til de højere myndigheder om i den kommende skolelovgivning at fastlægge klare bestemmelser for hvornår børnene måtte holde egne børn og tjenestebørn fra skolen. Dette ønske fik han opfyldt med

det provisoriske reglement fra 1808, som gik forud for den endelige anordning fra 1814. Heri blev en fire ugers høstferie fastlagt, og der åbnedes op for yderligere brug af børnene i forårs- og efterårsmånederne. Hvorvidt dette alene forebyggede forsømmelserne er en lang og anden historie, som bl.a. kan studeres i Gunhild Nissens disputats om Bønder, skole og demokrati fra 1973.

Det er en sand bedrift, Christian Larsen og udgivelsesselskabet har påtaget sig. Balle havde ikke verdensens mest læselige håndskrift, og hans optegnelser har næppe haft mange læsere før nu – deres indhold til trods. Det er der hermed skabt basis for. Tilmed er de to bind udstyret med indeks over stednavne og personer samt en glimrende indledning, som placerer visitatsbøgerne og indberetningerne i deres kirke- og skolehistoriske kontekst. Et læseligt kort over stiftet havde dog været meget nyttigt.

Har man interesse for præste- og sognehistorie og for slutningen af 1700-tallet, er der mange interessante karakteristikker at hente. Men mest siger bøgerne om Balles verdensbillede og den måde, han definerede sin rolle på. Han er forbløffende tavs om verden uden for – vejr og vind, de små dramaer, indholdet af bøndernes klager og sædeligheden. Hvilket står noget i misforhold til, at Balle selv ivrede for, at biskopperne skulle tjekke, om noget usædeligt var gået for sig i præstegården. Men i skæret fra tællelyset foretrak han tydeligvis at skrive under mottoet ” ... hvad der i Stilhed kan afgøres med det gode, bør ikke komme videre.” Det var sikkert en fornuftig disposition i forhold til at undgå for hastige forandringer i skolens og kirkens hverdag, men det er alligevel lidt trist for eftertidens nysgerrige historikere. Men med dette in mente er der nok andet at tage fat på og lade sig inspirere af.

*Ning de Coninck-Smith, lektor,
Danmarks Pædagogiske Universitet*

Gunner Lind (red.): Kildeudgivelse og kildebenyttelse. Kildeskriftselskabet 1877-2002. Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 2002. 111 sider, ill. ISBN 87-7500-186-1. Pris: 75 kr.

I 2002 fejrede Kildeskriftselskabet sit 125 års jubilæum. I den anledning udkom en publikation, der ud over at gøre status over selskabets virke de sidste 25 år (som traditionen byder) også havde til formål at give et indtryk af arbejdet med kilder. Bogen består af i alt seks artikler med udgangspunkt i emnerne Kildeudgivelse og kildebenyttelse, og den slutes af med en redegørelse for Kildeskriftselskabets virksomhed 1977-2002 samt selskabets publikationer, medlemmer 1877-2002 og styrelse 1932-2002.

I bogens første artikel tager Per Ingesman os med På opdagelse i Repertoriet. Repertoriet er Kildeskriftselskabets udgivelse på 13 bind af diplomer fra senmiddelalderen. Ingesman giver os et indblik i, hvordan forskeren arbejder med kilderne, og hvordan Repertoriet bruges. Som et eksempel benytter han sig af en spændende case study, hvor vi hører om den senmiddelalderlige borger i Nykøbing Falster, Jep Jensen, og hans privatarkiv, der på forunderlig vis er bevaret i dag.

Den næste artikel giver os udgiverens synsvinkel og handler om Kancelliets Brevbøger og udgivelsen af dem. Den er skrevet af Ole Degn, der som nuværende udgiver af værket bl.a. beretter om Kancelliets kopibøger, centraladministrationen i 15- og 1600-tallet og om selve udgivelsesprocessens historie. Han kommer desuden ind på nogle meget væsentlige problemer som skiftende kildeudgiverprincipper og kildekritiske overvejelser.

Afdøde E. Ladewig Petersen diskuterer i sin artikel Christian IV og rigsrådet 1618. Antvorskovmødet i februar hvad dette møde kan have drejet sig om. Kilderne, der især består af lægen Ole Worms samtidige optegnelser og den noget senere Niels Slanges historiskrivning, er få og dårlige til at besvare dette spørgsmål. Dog nævner Worm, at der gik rygter om krig. Ladewig Petersen ser desuden på udenrigspolitikken i årene omkring 1618 for at finde et svar, men kommer desværre ikke frem til nogen endelig løsning og slutter sin

artikel af med at konkludere – hen over hovedet på artiklens titel – at Niels Slange ikke kan benyttes som informativ kilde. Det er en spændende artikel; men redaktionen burde nok have oversat de latinske citater i teksten – evt. i fodnoterne – da læzerskarens sprogkundskaber ikke nødvendigvis er, hvad de har været og forståelsen derefter.

Dernæst fortæller Jens E. Olesen om udgivelsen af tysksprogede kilder til middelalderen. Han diskuterer også historikerens opgave, og hvor vigtigt det er at udgive kilder. Med udgangspunkt i Repertoriet belyser han selve kildeafskriften: At man i dag forsøger at gengive teksten så nær originalen som muligt og at forsyne udgivelsen med et tekstkritisk apparat. Han går i dybden med dette emne, og hvis man selv ønsker at prøve sig frem med kildeudgivelse, vil man kunne finde meget nyttigt i artiklen.

Den næste artikel er skrevet af Jørgen Steen Jensen og er en meget personlig erindring om hans arbejde med en kildeudgivelse for et polsk grundlagt historisk institut i Rom samt de personer, han der stiftede bekendtskab med. Han fik i slutningen af 1960'erne lejlighed til at arbejde på instituttets udgivelse *Elementa ad Fontium Editiones*, der kom til at indeholde kilder fra vestlige arkiver til belysning af Polens historie i 15- og 1600-tallet. I den forbindelse arbejdede Steen Jensen sammen med instituttets stifter og leder, den karismatiske Carolina Lanckoronska, der i bund og grund er artiklens virkelige omdrejningspunkt – og ikke kildeudgivelse. Dog synes jeg, at artiklen giver noget så sjældent som et indblik i historikerens helt personlige forhold til arbejdet omkring kilderne.

Artiklen De bedste kilder af Sebastian Olden-Jørgensen diskuterer et af historievidenskabens store spørgsmål, nemlig om man kan tale om gode eller dårlige kilder. I dag er holdningen den, at det afhænger af det spørgsmål, man stiller til dem (altså hvilke intentioner man har med kilderne). Ud fra denne synsvinkel tager Olden-Jørgensen kildeudgivelse op til overvejelse og drøfter udgiverens behandling af kilderne som f.eks. normalisering af stavemåde og tegnsætning. Hvis en historiker ønsker at undersøge tid-

ligere tiders ortografi, vil en kildeudgivelse med normaliseret stavemåde være nærmest værdiløs. Dog kommer Olden-Jørgensen til sidst frem til, at udgivelserne ofte kan bruges til at besvare andre spørgsmål end dem, de til at begynde med var tiltænkt.

Overordnet set opfylder bogen fint sin titel *Kildeudgivelse og kildebenyttelse*. Den består af nogle meget interessante og velformulerede artikler – især med vægt på kilderne til 15- og 1600-tallets Danmark, og da de ofte forklarer deres problemstillinger til bunds, vil bogen ikke blot være interessant for historikeren; men også amatører vil kunne læse den med udbytte.

Michael Dupont, stud.mag.

Christoph von Lowtzow: Die Familie von Lowtzow / von Lowzow / Lowzow vom 13. bis zum 21. Jahrhundert. Genealogie, Kurzbiografien, Bilder. Druckhaus Fenske, 2003. 155 sider, ill. (forhandles af forfatteren: Christoph-Friedrich von Lowtzow, Marienhöhe 151, D-25451 Quickborn, tlf. 0049 4106 65 83 16).

Som så mange andre tyske adelslægter med oprindelse i Mecklenburg har von Lowzow slået rod i Danmark, idet Christoph Friedrich von Lowzow (1670-1758) som hertugelig Mecklenburg-Güstrowsk kammerherre fulgte med den senere dronning Louise til Danmark, da hun kom til Danmark for at blive gift med kronprins Frederik (den 4.). Denne slægtsbog har derfor stor interesse for danske efterkommere og personalhistorisk interesserede i det hele taget.

Slægten har i dag efterkommere i Tyskland (med navnet von Lowtzow), Danmark (hvor stavemåden von Lowzow anvendes) og Norge (hvor navnet siden forfatningen 1814 er afkortet til Lowzow). I øvrigt har slægtsnavnet ændret stavemåde siden middelalderen, hvor navnet hyppigst ses stavet von Levetzow, men mange variationer er forekommet.

Den danske gren af slægten er naturligvis behandlet i Danmarks Adels Aarbog, senest 1976-78, men for de ældre led er vores viden i meget stort omfang baseret på en slægtstavle fra 1882 udarbejdet af A. (Adam Gotlob?)

Lowzow. Sidstnævnte indeholder dog adskillige fejl og misforståelser, som derfor i nogle tilfælde er videreført i DAA. Den nye slægtsbog udfylder derfor et stort behov, og lad det være sagt straks, at det gør den godt. Bogen er naturligvis tysksproget, bortset fra en kort indledning i engelsk oversættelse, men den overskuelige opstilling gør den let anvendelig også for den, der ikke er så stærk i tysk.

Der er et komplet navneregister og en fylldig kilde- og litteraturoversigt, og bogen er pænt trykt og indbundet. Den rummer også en række udmærkede illustrationer, især portrætter samt fotos af de ejendomme, slægten har haft i besiddelse eller på anden måde haft berøring med. Men man savner et stednavne-register, og kort over besiddelsernes beliggenhed ville være meget gavnlige, når man tager slægtens udbredelse i tre lande i betragtning.

Det virker som om forfatteren har været meget grundig i sit arbejde. Indledningen om slægtens oprindelse i det 13. århundredes Mecklenburg er fortrinlig, og der redegøres for de ældste kendte (mulige) slægtled. Der er ikke overladt noget til letkøbte slutninger. En brevveksling med forfatteren har dog godtgjort, at der formentlig i de ældre slægtled findes især kvindelige slægtninge, som ikke er kommet med i bogen. Der er derfor fortsat behov for videre forskning på dette område ved at inddrage kilder, der ellers hovedsagelig omhandler andre slægter med oprindelse i Mecklenburg, hvori denne slægts kvindelige medlemmer er indgiftet.

Henrik Andresen

Jørgen Lyngbye: Lyssagen. Niels Finsen og hans team på Finseninstituttet. Gyldendal, 2003. 186 sider, ill. ISBN 87-00-30974-5. Pris: 269 kr.

De fleste kender Niels Finsens navn, de færreste hans arbejde og de personlige overvejelser og omkostninger, det medførte. Læge Jørgen Lyngbye råder bod på dette med denne udgivelse, hvor han beskriver dels Finsens pionérbeskrivelse med brugen af lysterapi inden for hudsygdomme, dels hans egen sygdom og privatliv. Niels Finsen er beskrevet i andre værker, men vægten har hovedsageligt været på hans arbejde. Anker Aggebo udgav i 1940

en mindebog, hvori han også beskrev Niels Finsens privatliv. Aggebo var meget ærbødig og noget salvelsesfuld i sin beskrivelse af barndommen og personligheden. Netop derfor er det på sin plads at få Lyngbyes mere nuancerede bog som afløser – selv om bøgerne til dels supplerer hinanden.

Lyngbyes bog hedder Lyssagen. Niels Finsen og hans team på Finseninstituttet. Et lille hjertesuk fra anmelderne er valgt af ordet "team", som understreger Finsens moderne arbejdsmetoder, men alligevel lyder det for anakronistisk. Lyssagen og troen på lysterapien var Finsens livsopgave. Han var en pionér, der skabte et forskerhold ("team"), som ligesom ham var drevet af idéen om lysets gavnlige virkning på visse sygdomme – lyssagen. Lyngbyes sprog er flydende, også for en lægmand. Medicinske termer oversættes i parenteser eller eftersætninger, uden at der tales ned til læseren. Samtidig viser han også læseren den respekt, at han ikke gentager sine forklaringer senere.

Forfatteren kan med sin bog også afslutte historien om Finseninstituttet, som ophørte i 1987. Funktionerne blev lagt under Rigshospitalet, og i dag er Finsens arbejde integreret i flere specialer. Den betydning, Finseninstituttet havde i forbindelse med behandlingen af hudsygdomme, kan ikke undervurderes. I samtiden var disse sygdomme udbredte og socialt invaliderende.

Niels Finsen behandlede alle, uanset social status, og fandt økonomiske udveje på behandlingen, blandt andet ved støtte fra private, som fandt arbejdet interessant. Nogle af dem var tidligere patienter, andre f.eks. Dronning Alexandra af England og Kejser Wilhelm II af Tyskland, hvilket viser Finsens omdømme og resultater i samtiden. Han var den første dansker, som modtog Nobelprisen i medicin. Prisen modtog han i 1903, men han kunne grundet sit helbred ikke deltage i ceremonien i Stockholm.

Et kapitel beskriver Niels Finsens sygdom, som reducerede hans kræfter væsentligt og forårsagede hans tidlige død, 43 år gammel. Finsen led af en kronisk betændelse i hjertehinden, som gjorde, at han ikke kunne gå meget mere end et par hundrede meter uden at få voldsom åndenød. Betændelsen, der

ramte hjertehinden, ramte også andre hinder omkring de indre organer og besværede Finsen med væske i bughulen. Sygdommen var kendt af Finsens samtidige, de kaldte den Picks Sygdom. Fascinerende er Lyngbyes redegørelse for, hvordan Finsen var fortrolig med sin egen sygdom, symptomer og behandling. Hele sit voksne liv førte han streng kontrol med sin føde- og væskeindtagelse samt urin- og fæcesproduktion, hvorved han til dels kunne regulere bughulevæsken. Finsens medarbejdere aflastede på hver mulig måde Finsen, således at han kunne økonomisere med sin tid og sine kræfter.

Lyngbye beskriver også instituttets personaleforhold og administrative opbygning, og de nærmeste medarbejdere er individuelt omtalt. Her er der, undtagen ved Sophus Bang, i højere grad lagt vægt på deres medicinske resultater og behandlingsmetoder end personalhistorien.

Lyngbye perspektiverer ud til samtidens medicinske forskning, som læseren får et godt indblik i. Perioden skildres som værende båret af pionerer og de forskerhold, de samlede omkring sig.

Bogen er udstyret med et personregister, desværre ikke med noter, hvilket især savnes under beskrivelsen af konflikten mellem Niels Finsen og en af hans nærmeste medarbejdere, Sophus Bang. Disse lægefaglige uoverensstemmelser førte til et brud, derfor kunne en notehenvielse til de anførte citater have været ønskelig.

Forfatteren undgår de typiske fælder af trivialiteter, man ellers kan styre ind i, når man portrætterer en person. Beundring og fascination kan blive for næsegrus, men det er ikke tilfældet her. Lyngbye udviser en dygtig professionalisme, hvor han undlader at overfortolke barndom, begivenheder, passager fra efterladte breve osv. Læseren smittes af hans begejstring, men trættes ikke. Det overordnede indtryk er et vigtigt bidrag til medicinsk historie med personal- og samfundshistorisk tilsnit. Lyngbye har begået et flot stykke arbejde om en idealistisk læge og en stor mand, som alt for få kender historien om.

*Charlotte Lindhardt, cand.mag.
og Christian Lindhardt, læge*

Niels Martinov: Henrik Stangerup. En biografi. Cicero, 2003. 405 sider, ill. ISBN 87-7714-625-5. Pris: 349 kr.

Henrik Stangerup (1937-1998) hører til de fremtrædende, danske forfattere i de sidste fyrrer år af det 20. århundrede; som debattør, essayist og filminstruktør, og ikke mindst som forfatter til bl.a. bøgerne *Slangen i brystet*, *Løgn over løgn* og *trilogien Vejen til Lagoa Santa*, *Det er svært at dø i Dieppe* samt *Broder Jacob* formåede han at sætte sit præg på den offentlige debat frem til afslutningen af den kolde krig. Om ham har John Martinov nu skrevet en velskrevet og letlæst biografi, baseret på Henrik Stangerups litterære produktion og journalistik samt interviews med en række personer, som kendte Henrik Stangerup – men mærkværdigvis ikke Henrik Stangerups søster Helle Stangerup, hans søn eller hans første kone, Lotte Tarp. Det kan (bortset muligvis fra Lotte Tarp, som døde i 2002) skyldes, at de ikke ønskede at medvirke, men i så fald burde dette være anført.

Henrik Stangerup var en outsider i det litterære miljø; hans længerevarende ophold i Frankrig, hans dybe tilhørsforhold til dette land kombineret med de indtryk, han bragte med sig, bidrog til, at romaner som *Slangen i brystet* og *romantrilogien dybest set* har samme tema, nemlig det at være dansk – udenfor Danmark. Og i den offentlige debat indtog han bestandigt andre synspunkter end de gængse. Disse vinkler bliver nok underspillet af Martinov, som i stedet vælger at se Henrik Stangerups forældre – professor dr.phil. Hakon Stangerup og skuespillerinden Betty Söderberg – som den væsentlige forklaringsfaktor bag Henrik Stangerups gøren og laden. Dette kommer f.eks. frem i beskrivelsen af Henrik Stangerups forhold til venstrefløjen, hvor det ikke virker overbevisende at argumentere for, at dette forhold kan sættes på samme formel som HS' barndoms- og ungdomsproblemer, således som Martinov gør det på s. 184. Der var dybt principielle grunde til hans syn på venstrefløjen, og for nu at henvise til ét sted, hvor disse kom klart frem, må det blive kronikken *Gummicelle Danmark*, som første gang bragtes i *Berlingske Tidende* den 11. september 1988, og som er genoptrykt

i den senest udgivne samling af HS' samling af kronikker og essays.

Ser man bort fra disse mangler, er der imidlertid tale om en velskrevet biografi, som uover det indblik, den giver i hovedpersonens liv i årtierne efter 2. verdenskrig, også indtager centrale personer i efterkrigsårenes kulturliv som f.eks. Elsa Gress og Klaus Rifbjerg. Hertil kommer bogens udmærkede billedudvalg.

Peter Hertel Rasmussen,
 cand.mag., ministerråd

Ida Nilsson: Ildsjæl på vildspor. En biografi om Harald Bergstedt. Syddansk Universitetsforlag, 2004. 208 sider, ill. ISBN 87-7838-812-0. Pris: 198 kr.

Søren Espersen: Valdemar Rørdam. National-skjald og landsformæder. Lysias, 2003. 223 sider, ill. ISBN 87-989198-1-4. Pris: 238 kr.

Besættelsestidens kulturelle kollaboratører er kommet i fokus i de senere år. Vejene til den politiske og kunstneriske kinddans med Hitlertyskland var flere, og kulturpersonlighederne, der tog de fatale små og store skridt over kridtstregen, var højt forskellige i både motiver og kunstnerisk betydnings. "Kun Harald Bergstedt og Valdemar Rørdam svigtede og gik i de fremmedes sold", anfører den socialdemokratiske historieskrivning om netop de to forfattere, der behandles i de foreliggende biografier. Der var afgjort flere end de to, men få nød før besættelsen så fremtrædende pladser i dansk kulturliv som Bergstedt og Rørdam. Siden hen oplevede de begge en nærmest fuldstændig udradering af den nationale hukommelse pga. deres handlinger under den 2. verdenskrig. Gymnasielærer Ida Nilsson har i *Ildsjæl på vildspor* skrevet om Harald Bergstedt, mens temaet for Søren Espersens biografi er Valdemar Rørdam. Begge biografier vil hele vejen rundt om forfatter, værk og politisk ståsted, og begge kredser i høj grad om, hvorfor hhv. Bergstedt og Rørdam endte på den forkerte side under besættelsen. Endelig er Espersens ambition en rehabilitering af Rørdam. Disse bestræbelser sætter afgørende præg på Rørdam-biografien i modsætning til

Nilssons Bergstedt-bog, der fastholder en anderledes kritisk distance.

Harald Bergstedt (1877-1965) markerede sig indenfor mange litterære genrer, men er mest kendt for *Jeg ved en Lærkerede* og *Solen er saa rød, Mor*. Efter vanskelige år som teologistuderende og håbefuld forfatter blev han lærer og uhyre aktiv i afholdsbevægelsen. I 1913 publicerede han sin første digtsamling *Sange fra Provinsen* på Gyldendal. Nilsson konkluderer sin analyse af Bergstedts forfatterskab med, at det rækker fra det fortænkte og kluntede til rene perler. Bergstedt var ifølge Nilsson bedst, når han beskrev provinsen og levede sig ind i børnenes verden bl.a. i sine børnesange. Han skrev desuden 40 folkelige skuespil. En af disse primitive dilettantkomedier, *Den forlorne fyde* fra 1935, har en dansk nazist som skurk. Bergstedt var da blevet en yderst populær folkelig forfatter, der i 1930'erne blev fejret af den socialdemokratiske partiledelse. Ida Nilssons analyse af Bergstedts litterære produktion er informativ, mens hendes udlægning af Bergstedts kantede personlighed sine steder forekommer lettere anakronistisk. Mest interessant er Nilssons fremstilling af forfatterens politiske udvikling. Bergstedt blev i 1927 medlem af Socialdemokratiet og samme år skribent på Social-Demokraten. Her ytrede Bergstedt sig 1933-34 kritisk overfor nationalsocialismen og Hitlerregimet. Men allerede her var Bergstedt ikke entydigt negativ. I et brev julen 1940 til Hans Hedtoft kritiserede Bergstedt den kolde skulder overfor den tyske besættelsesmagt. På baggrund af Nilssons biografi var Bergstedt på det tidspunkt ikke demokrat, men heller ikke nazist. Han betragtede både nazismen og demokratiet som overgangsformer til et "regulært socialistisk samfund".

Efter en tysksponsoreret rejse til Berlin, skrev Bergstedt i juni 1941 tre kronikker i Social-Demokraten, hvis redaktion i mængden åbent erklærede, at indholdet ikke stemte overens med bladets holdninger. Kronikkerne kan, som Nilsson korrekt påpeger, med deres positive indhold minde om resultaterne af danske kommunisters guidede ture til østbloklandene. Nilsson bygger konsekvent på formodningen om, at Bergstedt og de øvrige Tysklandsfarere udelukkende så, hvad re-

gimet lod dem se. Men hvad om Bergstedt faktisk fornemmede den gruppvækkende bagside, men skød den til side som et nødvendigt onde? Han havde tidligere skrevet om *Jødehad, Mishandlinger og Skamlosheder dermede i Tyskland*. Bergstedt forlod Social-Demokraten i 1942. Umiddelbart derefter begyndte han på det nazistiske Fædrelandet. Han havde allerede i marts 1942 meldt sig ud af Socialdemokratiet og i december 1942 meldte han sig ind i DNSAP. Helt op til befrielsen skrev Bergstedt energisk i Fædrelandet og var formentlig avisens bedste skribent. Fra juni 1943 til januar 1945 trykte bladet dagligt Bergstedts erindringsføljeton *Et Liv i Folket – af en uheldredelig Socialists Erindringer*, der i øvrigt danner en del af Nilssons kildemateriale til beskrivelsen af Bergstedts liv. Desuden skrev han i andre nazistiske blade og hoppede endvidere med på den antisemitiske vogn med en kronik om "Jødespørgsmaalet". Nilsson tegner billedet af en forfatter, der udviklede sig fra socialist og svoren tilhænger af "Stauning-linjen" dvs. for Bergstedt en imødekommende linje overfor besættelsesmagten, og til rendyrket nationalsocialist. Bergstedt blev interneret straks efter befrielsen og blev idømt to års fængsel for sin skribentvirksomhed i nazistiske blade. Efter udstået straf blev han mødt med forfatterkollegernes kulde og sågar nægtet optagelse i afholdsforeningen.

En af styrkerne ved Ida Nilssons biografi er, at den gør rede for forbindelserne mellem Bergstedts litterære produktion og hans udvikling til nazist under besættelsen. Nilsson karakteriserer Bergstedt som vitalist, som en forfatter med fokus på livskraft, lidenskab og en sundhedsdyrkelse, der kan pege frem mod hans pronazistiske holdninger. Men nogen virkelig forklaring på Bergstedt kovending kommer Nilsson ikke med. Hun giver ikke noget bud på, hvorfor han i 1943 skrev et hyldestigt til Hitler og endnu et efter Førerens selvmord i april 1945 – selv samme Hitler, Bergstedt ti år tidligere havde betegnet som "arbejdermishandler". Det bliver ved nogle få kommentarer om, at Bergstedt agerede oportunistisk og var politisk naiv.

I *Valdemar Rørdam* træder sammenhængene mellem forfatterskab og politiske holdninger

under besættelsen kun frem som defensorater. I første halvdel af det 20. århundrede var Rørdam en endnu mere fremtrædende forfatter end Bergstedt, en nationalskjald for især højre-nationale kredse. I dag synges Bergstedts børnesange stadig, mens Rørdams forfatterskab nærmest er glemt. Pressechef i Dansk Folkeparti Søren Espersen har i sin Valdemar Rørdam-biografi sat sig for at rehabilitere digteren både kunstnerisk og politisk. Hans sigte er at finde en forklaring på Rørdams vej fra feteret til udstødt digter – som det hedder i bogens undertitel *Nationalskjald og landsforråder*. Til den ende anvender Espersen Rørdams forfatterskab samt breve og interviews foruden sekundærlitteratur. Kan man abstrahere fra en sprobrug, der kan minde om Rørdams svulstige stil, er bogen letlæst. Espersen kommer ud i mange hjørner af Rørdams liv og omfangsrige litterære produktion, men er undertiden unødvendigt anekdotisk.

Valdemar Rørdam (1872-1946) var ud af en gammel præsteslægt. Hans første digtsamling *Sol og Sky* udkom 1895. Fra omkring århundredskiftet demonstrerede han sin store arbejdsevne for offentligheden. Han oversatte udenlandsk litteratur og anmeldte og skrev energisk i aviserne. Han forfattede romanen *Gudrun Dyre*, der med dens tema om fri kærlighed blev fundet uegnet til konfirmationslisten, men som blev en kassesucces og Rørdams gennembrud. Rørdam var stærkt engageret i bestræbelserne på at få Sønderjylland tilbage til Danmark. Her træder Espersen ind i biografien med et angreb på de kredse, der ifølge Espersen ikke keredede sig om sønderjyderne, nemlig de "politisk-korrekte kredse i Danmark" – hvem de så end var omkring 1906. Espersen konkretiserer alene det "toneangivende" Danmarks kritik af Rørdams patriotisme med et kort citat fra Randers Dagblad. Eksemplet er typisk for en biografi, der åbenlyst tjener som kanal for biografens idiosyncrasier. I 1930'erne havde Rørdam vundet en central plads i dansk lyrik som fædrelandsdigter. Navnlig højre-nationale borgerlige kredse, men også Julius Bømholt, hyldede ham. For Kaj Munk var Rørdam en værdig dansk kandidat til Nobelprisen, som han dog aldrig fik. Bl.a. i den forbindelse bringer Espersen fyldige citater, der skal sæt-

te Rørdams position i relief, men som får lov at tale for sig selv uden videre analyse.

I februar 1941 blev Rørdam én af modtagerne af Statens Særlige Aarlige Hædersgave – de to andre var Henrik Pontoppidan og Johs. V. Jensen. På det tidspunkt var Rørdams stjerne i zenit, og mange var af den opfattelse, at hans *Danmark i tusind Aar* var en oplagt nationalsang. Men så vendte det hele med et enkelt digt. Efter det tyske angreb på Sovjetunionen 22. juni 1941 skrev Valdemar Rørdam digtet *Saa kom den Dag*. Espersen udlægger digtet som en spontan reaktion på det, der i Social-Demokraten blev kaldet ”den finske kamp mod bolsjevismen”. På den måde forenedes Rørdams antikommunisme med Finlands kamp, som en af Rørdams sønner deltog aktivt i, hvilket stærkt prægede digteren ifølge Espersen. Med linjer som ”Den Kamp, som renser Næsset og Karelen, skal rense og ordne hele Verdensdelen” er digtet dog mere end en hyldest til kampen mod Sovjetunionen. Ikke underligt var danske nazister begejstrede. Rørdam holdt sig ifølge Espersen på afstand af nazister og besættelsesmagt og afslog tilbud om at skrive for nationalsocialistiske organer. Men Rørdam havde sendt digtet til tidsskriftet Akademisk Aktion. Espersen skriver, at foreningen National Studenters Aktion, der udgav tidsskriftet, havde stærke nazisympatier, men giver ikke noget svar på, hvorfor Rørdam lige præcis sendte digtet til et – i øvrigt rendyrket – nazistisk foretagende.

Espersen lægger sig i selen for at påvise, at Rørdam blot gjorde, hvad samarbejdspolitikere og pressen gjorde, nemlig støttede krigen mod Sovjetunionen og opponerede mod sabotagen. Afslutningsvis hævder han, at Rørdams udradering af historien skyldes det manglende opgør med besættelsestidens samarbejdspolitik. Tankegangen er, at Rørdam og de østfrontfrivillige blev ofret, mens samarbejdspolitikere og storforbrydere gled fri.

Men f.eks. pressen kunne nok udtrykke opbakning til bekæmpelsen af kommunismen, men den hyldede ikke Hitler, ligesom regeringen ikke som Rørdam opfordrede danskere til at melde sig til krigstjeneste på østfronten. Samlingsregeringen delte desuden ikke Rørdams begejstring over et kommende

tysk Neuropa. I oktober 1941 skrev Rørdam en slags forsoningsdigt i Berlingske Tidende, men året efter gik han på det nærmeste planen ud med et mindedigt over C.F. von Schalburg, Frikorpsets chef, der blev dræbt på østfronten. Ved befrielsen ville modstandsfolk internere Rørdam, der i stedet blev indlagt på et sindssygehospital. Året efter døde han.

Rørdam var ikke nazist, men man kan finde træk af det nationalsocialistiske tankegods. Espersen mener ikke, at Rørdam var antisemit, når han i 1933 kunne skrive en festkantate til den jødiske menighed i København. Samme år beskrev Rørdam Hitlerregimet i beundrende vendinger og karakteriserede jødeforfølgelserne som ”forstaaelige, men alt for skarpe og ukloge”. Espersen giver flere forklaringer på Rørdams tilkendegivelser under besættelsen: Antikommunisme, sønnens krigsdeltagelse og død på finsk side, gudløshed og en afsondrethed i selskab med Fædrelandet og Politiken, der gav ham et forvredet indtryk af tilstandene. Det er karakteristisk, at Espersen i stedet for at reflektere over, hvorfor Rørdam læste nazisternes avis, i grove vendinger angriber Politiken. Bogen hævder desuden, at Rørdam lod sig besnære af tysk tale om nationernes selvstændighed i det nye Europa. Den overordnede forklaring på Rørdams adfærd er dog samarbejdspolitikken. Men den overbeviser ikke, for Rørdam gik utvetydigt over kridtstregen og mærkede straks følgerne. Espersen demonstrerer nemlig, at kollaborationens omkostninger var mærkbare allerede før Augustoprøret – kridtstregen var ikke så utydelig endda. Rørdam publicerede ikke sit skæbnsvangre *Saa kom den Dag* uden at støde på modstand. Hans vært, den kulturradikale maler Sigurd Swane, opponerede. Kaj Munk reagerede koldt og plat. Alligevel skrev Rørdam siden mindedigt til Schalburg. Bergstedt gjorde sig samme erfaringer. De negative reaktioner er en interessant pointe, som ingen af bøgerne reflekterer dybere over. Heller ikke de positive reaktioner tages nærmere op, skønt Espersen påviser, at Rørdams digt opildnede danske SS'ere og nazister.

Bergstedt og Rørdam var fælles om at hylde Hitler, men med højest forskellige afsæt i hen-

holdsvis en socialistisk utopi og en stærkt nationalpræget, antikommunistisk verdensopfattelse. Både Ida Nilssons Bergstedt-biografi og Søren Espersens Rørdam-biografi ansporer til anfægtelser. Navnlig Espersens bog, der fuldstændig ignorerer de sidste 50 års forskning, hvilket også ville have umuliggjort biografens hjemmelavede udlægning af nazismen som en internationalistisk og ikke en national ideologi. Espersens Rørdam-biografi er blevet en selvmodsigende og sjældent tendentiøs bog. Nilssons biografi er mere kritisk og bedre funderet, men svækkes af et ukendskab til den nyeste udforskning af besættelsestidens nazistiske miljø og kulturelle klima. John T. Lauridsens nazismeforskning og Hans Hertels undersøgelse af kulturlivet ville have givet en mere solid og perspektivrig kontekst. Derimod har Nilsson af uransagelige grunde fundet plads til Daniel Goldhagens gennemkritiserede *Hitler's willing Executioners* (1996). Nilssons ujævne biografi kobler langt bedre end Espersens forfatterskab til politisk opfattelse og indeholder også relevante iagttagelser, når hun f.eks. trækker paralleller mellem Bergstedt og Martin Andersen Nexø. Selv om Andersen Nexø står tilbage som en digter af betydeligt større format end Bergstedt, er tendensen til negligering af regimernes mørke sider dog fælles for store og små ånder, og omfatter også de, der som Rørdam tilsyneladende kun sympatiserede med dele af en totalitær ideologi. Både i Nilssons og Espersens fremstillinger spøger konstant spørgsmålet om baggrunden for de to forfatters skæbnesvangre stillingtagen under besættelsen. På det centrale punkt er man i bedre hænder i Arne Hardis' *Æresretten* (2003) om Dansk Forfatterforenings udrensning af "unationale" medlemmer, heriblandt Harald Bergstedt og Valdemar Rørdam.

*Henrik Lundtofte, arkivleder,
Historisk Samling fra Besættelsestiden*

Ib S. Nørgaard: Spionjæger i Danmark. En dansk spionjægers liv og oplevelser i PET. Borgen, 2003. 263 sider. ISBN 87-21-01856-1. Pris: 299 kr.

Ib S. Nørgaard arbejdede i mange år i PET i forbindelse med den tekniske del af overvågningen. Han fotograferede og installerede overvågningsudstyr, som havde til formål at hindre fremmede magters spionage i Danmark. Derved blev han involveret i efterkrigstidens politiske klima, som var præget af den kolde krig, dvs. modsætningen mellem øst og vest. I sine erindringer beskriver han dette arbejde.

Danskernes interesse for spionage og gamle kriminalsager er steget i de seneste år. Hver eneste James Bond-film er en mediebegivenhed, og i kølvandet på tv-serien *Rejsesholdet* er fulgt en række erindringsbøger skrevet af pensionerede efterretningsfolk eller kriminalbetjente. Denne specielle erindringsgenre har en trofast læserskare, jeg selv inklusiv, som forarges og frastødes af afstumpede menneskers gerninger, men fascineres af opklaringsarbejdet, puslespillet der afslører forbryderen.

Genren har imidlertid et kildemæssigt problem. I dag er tilgængelighedsfristen for personfølsomme sager eller sager med oplysninger vedrørende landets sikkerhed normalt 75 år. Det siger sig selv, at forfatterne derfor som regel ikke har haft arkivadgang til de sager, de selv var med til at opklare. Derfor bygger en del af sagerne på hukommelsen, og i dette tilfælde er det også nødvendigt at sløre kollegers identitet eller ændre beskrivelsen af steder. Der er heller intet noteapparat, for der er ingen tilgængelige kilder at henvise til – og et navnerregister bliver ligeledes overflødigt. Spørgsmålet er så, om genren derved bliver ligegyldig, om den bliver andet end løsrævne fortællinger og i værste fald utroværdig? Hensigten med dette spørgsmål er ikke at anfægte denne forfatters troværdighed, idet han ikke kan tage til genmæle. Ib S. Nørgaard døde før bogens udgivelse.

Problemet med de manglende kilder er, at læseren står tilbage med en del ubesvarede spørgsmål. Ikke blot i de mindre sager, hvor

man gerne ville vide mere om både spioner og spionjægere, om selve sagens kerne, men også i sager af større national betydning. Et eksempel på dette er omtalen af USSR's besættelse på Bornholm. Her skriver Ib S. Nørgaard, at de sovjetiske styrker vistnok forlod øen grundet en kommunikationsfejl, underforstået at de gerne var blevet. Denne påstand havde jeg meget gerne set udbygget og understøttet, om ikke af kilder, så af argumenter for, hvorfor han mener dette.

Det, som bliver tilbage, er en erindringsbog om en ualmindelig karriere. Ib S. Nørgaard beretter medrivende og underholdende, og læseren morer sig med ham over østblokkens let-afslæselige handle- og reaktionsmønstre. Opfindsomheden i forbindelse med aflytninger og overvågninger var stor. Læseren får et glimt af både almindelige opgaver men også mere spektakulære sager. Hvis man holder af denne genre, kan jeg bestemt anbefale bogen, som er letlæst og medrivende. Selv om man er klar over, at arbejdet kunne få alvorlige politiske konsekvenser, var jeg i nogle timers godt selskab med Ib S. Nørgaard.

Charlotte Lindhardt, cand.mag.

Erik Nørr: Genforeningens bedste gave. Skoleordning og amtsskolekonsulenter i Sønderjylland og Danmark 1920-1963. Historisk Samfund for Sønderjylland, 2003. 543 sider, ill. ISBN 87-7406-081-3. Pris: 248 kr.

Denne bog udgør andet bind i serien *Sønderjylland som administrativ forsøgsmark efter Genforeningen i 1920*. Det første bind, *Harmonisering eller særordning*, der udkom i 2002, giver et overblik over Sønderjyllands administrative genforening, en præsentation af den særlige kommune-type flækkerne samt en beskrivelse af overgangen fra preussisk til dansk administration inden for amtsforvaltningen, politiet, tinglysningsvæsenet, civilstandsregistreringen og forskellige sider af socialforvaltningen. Det fremgår her, at man indførte en del overgangsløsninger og særordninger for at få processen til at forløbe så gnidningsfrit som muligt.

Det andet bind koncentrerer sig om en enkelt forvaltningsgren, nemlig folkeskolen.

Der anføres to begrundelser for dette. Dels fik skolen stor betydning i den kulturelle genforeningsproces. Og dels kom den sønderjyske skoleordning, som blev skabt i 1920, til at spille en afgørende rolle for skoledebatten i resten af Danmark. Bogen er derfor ikke blot et bidrag til sønderjysk historie, men også til hele landets uddannelseshistorie. Det må dog straks tilføjes, at langt det meste af fremstillingen handler om forholdene syd for Kongeåen.

Erik Nørr lægger især vægt på embedet som amtsskolekonsulent, der blev indført i 1920. Amtsskolekonsulenterne, der alle var erfarne lærere, blev forretningsførende (dvs. ledende) medlemmer af skoledirektionerne. Disse direktioner, som man også kendte i resten af landet, fungerede som mellemed mellem den lokale skoleforvaltning og de centrale myndigheder; de førte pædagogisk tilsyn med skolerne og lærerne, og havde ansvaret for de fleste læreransættelser inden for det område, som direktionen dækkede (i Sønderjylland: et amt, i resten af landet: et provsti). Amtsskolekonsulenterne fik imidlertid også til opgave at gennemføre jævnlige besøg på alle offentlige skoler og at "øve et kontrollerende og vejledende tilsyn med undervisningen i samtlige fag og med skolens forhold i det hele". Men det blev også muligt for de enkelte kommunalbestyrelser og skolekommissioner at tilkalde amtets konsulent for at få gode råd, f.eks. om relevante undervisningsmidler. Endvidere skulle amtsskolekonsulenten føre tilsyn med en del af de private skoler samt gennemføre efteruddannelseskurser for amtets lærere.

Erik Nørr giver en fyldig og nuanceret beskrivelse af den måde, hvorpå de første amtsskolekonsulenter løste deres opgave. Det fremgår tydeligt, at de udførte en effektiv og kompetent indsats. Men flere af dem var også gode til at skabe pragmatiske løsninger, der kunne forene de centrale myndigheders krav med lokalbefolkningens og de lokale myndigheders ønsker. Amtsskolekonsulent-embedet opnåede derfor hurtigt en betydelig respekt blandt sønderjyderne. På denne baggrund er det ikke overraskende, at embedet også blev indført i resten af landet ved skoletilsynsloven af 1933. De nye konsulenter nord for

Kongeåen fik dog ikke helt de samme beføjelser som deres sønderjyske kolleger. De måtte f.eks. ikke aflægge skolebesøg på eget initiativ. Først i 1949 kom der fælles regelsæt for skoletilsynet i hele landet. I øvrigt eksisterede amtsskolekonsulent-embedet helt frem til 1990, og punktundersøgelser fra andre lande tyder på, at konsulenterne også her fik en betydelig indflydelse på udformningen af den lokale skolepolitik.

Erik Nørns afhandling bygger på et meget stort og varieret kildemateriale – fra offentlige og private arkivalier i Rigsarkivet, Landsarkivet i Aabenraa og flere andre arkivinstitutioner til Lov- og Rigsdagstidende og en større samling betænkninger, årsberetninger og avisartikler. Det er da også mange forskellige aspekter, der bliver behandlet i bogen. Vi får således både en kyndig indføring i lovgivningen og de politiske kampe, der lå bag, og et fint indblik i amtsskolekonsulenternes og lærernes hverdag. Naturligvis spiller spørgsmålet om dansk/tysk nationalitet også en vigtig rolle; det gælder ikke mindst i kapitlet om ansættelse og afskedigelse af lærere. Der er tale om en velskrevet og veldisponeret afhandling med mange gode og undertiden ganske underholdende eksempler. Med andre ord er bogen et udmærket eksempel på, at administrationshistorie bestemte ikke behøver at være en kedelig disciplin.

*Jorgen Mikkelsen, arkivar,
Landsarkivet for Sjælland m.m.*

Kirsten Rask: Rasmus Rask. Store tanker i et lille land. En biografi. Gad, 2002. 255 sider, ill. ISBN 87-12-03923-3. Pris: 250 kr.

Det er en af verdens store videnskabsmænd, der er i centrum i denne bog. Rasmus Rask, der levede fra 1787 til 1832, regnes som grundlægger af den sammenlignende sprogvidenskab. Tidligt i sit liv opstillede han det mål at udarbejde beskrivelser af strukturerne i flest mulige sprog og at gøre dette ud fra de samme grundlæggende principper. Kun ved at anvende en sådan metode ville det være muligt at analysere slægtsforbindelserne mellem de enkelte sprog, mente han, idet han sammenlignede sin fremgangsmåde med Carl

von Linnés udarbejdelse af en oversigt over planternes slægtskabsforhold på grundlag af systematiske beskrivelser af de enkelte planterarter. Gennem sine beskrivelser af de enkelte sprogs grammatik og ordforråd nåede han bl.a. frem til, at islandsk og græsk måtte anses for "stamsprog" til de fleste andre europæiske sprog, men at disse havde rødder i Kaukasus og Indien. Han påviste også som den første, at der består et nært slægtskab mellem finsk og ungarsk. Derudover leverede Rask et væsentligt bidrag til udviklingen af dansk retskrivning. Et af hans hovedsynspunkter var, at der burde eksistere et tegn for hver lyd; derfor var han en stærk fortaler for bolle-å, ligesom han plæderede for indførelsen af to ø-vokaler for både at kunne beskrive den lukkede lyd (som f.eks. i "øl") og den åbne lyd (som f.eks. i "øm"). Endelig skabte Rask et detaljeret regelsæt for etableringen af et verdenssprog. Han fik dog aldrig publiceret sine overvejelser om dette, så de har formentlig været ukendte for Ludwik Zamenhof, som i 1880'erne udviklede esperanto efter stort set de samme principper.

Rasmus Rask fik et fascinerende livsforløb, der har påfaldende mange lighedspunkter med H.C. Andersens. Han stammede fra et husmandshjem i Brændekilde. Men da hans far var langt mere belæst end de fleste andre almuefolk, fik han allerede som lille en solid boglig ballast, og som 13-årig blev den ualmindelig opvakte dreng optaget i Odense Katedralskole, der på denne tid var en af landets bedste latinskoler. I modsætning til H.C. Andersen kom Rask til at sætte stor pris på sit latinskoleophold, hvor han ikke blot fik venner for livet, men hvor lærerne også formåede at stimulere hans usædvanlige interesser (han lærte sig selv islandsk, mens han gik på skolen!). Efter veloverstået studentereksamen blev han indskrevet som teologistuderende ved universitetet i København, men efter få år valgte han at hellige sig de sproglige studier fuldt ud, og i disse år skaffede han sig flere velyndere, der blev til uvurderlig hjælp for ham de næste 15-20 år. En af dem var gods-ejeren Johan von Bülow, der var en af tidens store mæcener for det danske kulturliv; han var altid villig til at yde økonomisk støtte til Rasks projekter. To af de andre var professo-

rerne P.E. Müller og Rasmus Nyerup; de udnyttede ofte deres indflydelsesrige poster til gavn for Rask og gjorde det derved muligt for ham også at opnå en vis statsstøtte til sine aktiviteter. Det drejede sig især om tre rejser for at studere fremmede sprog og indsamle gamle tekster: til Sverige (sammen med Nyerup) i 1812, Island i 1813-15 og Rusland, Kaukasusområdet, Persien, Indien og Ceylon i 1816-23. Selv om han således næsten ustandseligt var på rejse mellem 1812 og 1823, fik han publiceret en række værker i løbet af disse år, og skriveaktiviteten fortsatte ufortrødent i årene efter hjemkomsten fra Asien. Imidlertid udsendte han – til manges skuffelse – aldrig et værk om folkelivet og landskaberne i Asien. Men han havde åbenbart heller ikke så meget at berette om disse emner. Han var nemlig så fokuseret på sprogstudierne, at han brugte det meste af sin reisetid til at bearbejde de indsamlede data i stedet for at iagttage det landskab, han passerede igennem. Rejsen i Asien kom til at tære hårdt på ham, både fysisk og psykisk. Og den mistænksomhed og irritabilitet, som han udviklede under rejsen, blev i de følgende år en belastning for hans venner og fagfæller. Det hjalp bestemt heller ikke, at han efterhånden blev noget bitter over, at universitetet undlod at bevilde ham det professorat, som han mente, han var selvskrevet til – og som kunne have medført en væsentlig forbedring af hans betrængte økonomiske situation. Først i 1831 fik han sit professorat. Året efter døde han af tuberkulose.

Rasmus Rasks levnedsløb har været genstand for mange beskrivelser i årenes løb, og Kirsten Rasks fremstilling tilføjer næppe mange nye, væsentlige træk. Men hendes bog er en velskrevet og lettilgængelig introduktion til den spændende mands liv og tanker. Og dispositionen af stoffet er nok lidt anderledes end i de tidligere fremstillinger. Således har Kirsten Rask valgt at lægge temmelig megen vægt på Rasmus Rasks offentlige fejder (med bl.a. Molbech, Grundtvig og brødrene Grimm) og på hans kamp for at få sine arbejder udgivet, og bogen giver derfor – også – et ganske interessant indblik i de mindre sympatiske sider af det akademiske liv i København i de første årtier af 1800-tallet. I sin indledning nævner

Kirsten Rask også, at hun ikke har gjort så meget ud af indholdet i Rasmus Rasks værker. Ikke desto mindre rummer bogen mange interessante oplysninger om sproghistorie og retskrivning. Eksempelvis bliver Rasks udkast til en retskrivningsreform sat ind i et historisk perspektiv, der rækker fra 1500-tallet til i dag. Kirsten Rask er også god til at redegøre for, hvilke dele af Rasmus Rasks resultater der stadig står ved magt, og hvilke der er blevet afvist af senere generationer af sprogforskere. Her er det tydeligt, at forfatteren – der er cand.mag. i dansk og russisk, sprogkonsulent og forfatter til en række bøger om sprog og skriftlig kommunikation – er på hjemmebane.

Derimod er Kirsten Rask – i sin begejstring for Rasmus Rask – måske ikke altid helt fair over for sprogforskerens modstandere. Således er det vist lidt urimeligt at kalde det forfølgelse af Rask, at Videnskabernes Selskab og Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog i 1826 nægtede at optage skrifter, der fulgte Rasks anvisninger for retskrivning – for disse principper var jo ikke officielt anerkendt.

Det må også bemærkes, at bogen indeholder en del løst underbyggede eller ligefrem tvivlsomme hypoteser, om end det må indrømmes, at ingen af disse er af større betydning. Som eksempel kan nævnes, at Kirsten Rask gør sig overvejelser over, hvem der gemmer sig bag titlen "frøken Jessen", en kvinde, som Rask – ifølge hans dagbog – aflagde besøg to gange i 1830, men som ellers ikke omtales i det bevarede materiale. Kirsten Rask spørger, om det kunne være Juliane Marie Jessen, der er kendt som forfatter til den sang, der vandt konkurrencen om den bedste danske nationalsang i 1818 – og hun funderer herefter over, hvad hun og Rasmus Rask, der var meget forskellige af natur, kunne have haft at sige hinanden. Men Jessen var ikke ligefrem noget sjældent navn i guldalderens København, så det kan meget vel have været en anden frøken, Rask besøgte med sit besøg.

Endelig kunne man ønske, at bogen havde været forsynet med et lidt mere detaljeret noteapparat. Ganske vist er der ved mange citater m.m. henvisninger til præcise side-

tal i relevante værker, ikke mindst Louis Hjelmslevs *Breve fra og til Rasmus Rask*, bd. 1-2, 1941. Men den læser, som ikke har disse værker ved hånden, kunne mange steder have haft nytte af oplysninger om ophavssituation og dato for den pågældende kilde. Ligeledes ville det have været nyttigt med en kort, samlet redegørelse for kildematerialets art og beskaffenhed. Derimod skal forfatteren have ros for oversigten over Rasmus Rasks bogudgivelser, der også omfatter flere sene oversættelser.

*Jorgen Mikkelsen, arkivar,
Landsarkivet for Sjælland m.m.*

Karsten Skjold Petersen : Geworbne krigskarle. Hvervede soldater i Danmark 1774-1803. Tøjhusmuseet og Museum Tusulanum, 2002. 399 sider, ill. ISBN 87-7289 796-1. Pris: 325 kr.

Militærhistorie kendetegnes ofte af gennemgang af begivenheder, rekonstruktioner af specifikke slag, beskrivelser af styrkeforhold mellem forskellige hære, analyser af forskellige kriges forløb og årsagssammenhænge. Derfor er Karsten Skjold Petersens bog *Geworbne krigskarle*, der er en revideret udgave af forfatterens ph.d.-afhandling, en spændende fornyelse til genren.

I 5 hovedafsnit søger forfatteren at gøre op med det traditionelle billede af de hvervede soldater i den danske hær i slutningen af 1700-tallet som værende umoralske, illoyale, fordrukne eventyrere, der lod sig hverve, fordi de ikke kunne få andet arbejde, og som deserterede, når de ikke længere ville være i hæren. Han undersøger den enkelte soldats vilkår både tjenstligt og socialt i perioden 1774-1803, hvor mellem 29 % og 46 % af soldaterne var hvervede.

I første hovedafsnit gennemgås hærens organisation og udvikling i slutningen af 1700-tallet bl.a. gennem hærplanerne fra perioden. Karsten Skjold Petersen gør rede for den danske hærs styrke og sammensætning, samt analyserer periodens ændringer i hæren og de samfundsforhold, der gjorde ændringerne nødvendige og ønskede.

Andet hovedafsnit fokuserer på hvervning

gen – herunder de praktiske hverveforhold, den geografiske udbredelse af hvervningen, hvervemetoder og hverveaftalen. Ligeledes behandles omfanget af hvervningen samt hærens udgifter per rekrut gennem perioden. Karsten Skjold Petersen fremhæver de hvervede som personer bl.a. ved at benytte erindringslitteratur til at give konkrete hvervehistorier. Samtidig behandler han en række baggrundsplysninger så som de hvervedes alder, erhverv, nationalitet, tro, civilstand o.lign. Derved differentieres og personificeres billedet af de hvervede soldater for læseren.

Soldaternes forhold i tjenesten behandles i tredje hovedafsnit. Her beskrives tjenestetiden, pligter, mundering, ceremoni, muligheder for advancement, eksercits o.lign. Som svar på den stereotype opfattelse af den deserterende hvervede soldat analyseres hærens straffepraksis, omfanget af desertioner samt hvem, der deserterede.

For yderligere at komme tæt på soldaternes liv tager forfatteren i fjerde hovedafsnit fat på de sociale forhold for soldaterne – dvs. bolig, indtjening, familie, børnenes skolegang, kriminalitet, afgang, pension, død samt livet efter hæren. I femte og sidste hovedafsnit behandles hærens betydning for de byer, der havde faste garnisoner. Her søger Karsten Skjold Petersen at analysere økonomiske og sociale fordele og ulemper bl.a. i forhold til det lokale arbejdsmarked og den lokale handel. Herigennem konstaterer han blandt andet, at den hvervede hær havde national-økonomisk betydning, da den udenlandske hvervning frigjorde arbejdskraft til dansk landbrug. Desuden omtales også soldaternes integration i lokalsamfundet og forholdet til de lokale, der langtfra altid var gnidningsløst.

Bogen er en kombination af militærhistorisk gennemgang af hærens sammensætning og en socialhistorisk analyse – hvilket netop gør undersøgelsen spændende både for militærhistorisk interesserede samt for kulturhistorikere. Den indeholder en række informative figurer og tabeller, hvis informationsmængde til tider virker overvældende – ligesom også de beskrivende afsnit omkring hærens opbygning er meget informationsmættede. På den

anden side vejes denne informationsmængde godt op af forfatterens iderige brug af kilde-materialet til at belyse de hvervede soldater som en uhomogen gruppe individer i den danske hær. Ved at inddrage et stort og differenteret kildemateriale formår forfatteren både at imødegå det stereotype billede af den hvervede soldat, men han beskriver samtidig også en vigtig gruppe i det danske samfund både fra et makro- og et mikrohistorisk perspektiv. Alt i alt en yderst læseværdig bog.

Susanne Krogh Jensen, cand.mag.

Jytte Skaaning og Bente Klercke Rasmussen: Find din slægt – og gør den levende. Håndbog i slægtshistorie. Bonderosen, 2003. 392 sider. ISBN 87-989850-0-0. Pris: 248 kr.

I forordet til *Find din slægt – og gør den levende* skriver forfatterne, at bogen ikke alene skal være en introduktion til, hvordan man finder sine forfædres navne og data, men også fortælle om alle de mange spændende kilder, der kan fortælle om vore forfædres liv. Dette lever de fuldt ud op til.

Kapitel 1-4 giver en letforståelig indføring i, hvordan man kommer i gang med at forske i sin slægts historie. Forfatterne beskriver således i kap.1 hvordan man indsamler og behandler mundtlige oplysninger, samt hvilke private papirer man kan finde i familiens gemmer. Her nævnes ikke alene de officielle papirer (dåbsattester, eksamenspapirer, soldaterpapirer, anbefalinger) men også de mere uofficielle (dagbøger, breve, postkort, lejlighedssange, avisudklip, gæstebøger og slægts-optegnelser). I kapitel 2 gives gode råd om, hvordan man holder orden på oplysningerne, mens kapitel 3 giver en indføring i litteratursøgning. Kapitel 4 handler om at forberede det første arkivbesøg, og her er der også gode råd at hente om læsning af gotisk skrift.

Kapitel 5-14 fortæller om kilderne til forfædrenes liv, og hvordan man finder dem. Kildernes ophavssituation beskrives løbende i teksten, således at læseren har mulighed for at vurdere, hvilke typer kilder der er anvendelige i forhold til de(t) spørgsmål, der ønskes belyst, ligesom det hele tiden oplyses, på

hvilket arkiv de enkelte kildetyper befinder sig. Udgangspunktet for gennemgangen af kilderne er forfædrene og deres liv. Derfor beskrives de under overskrifter som Forfædrene fra vugge til grav, Forfædrene skrives i mandtal, Forfædrene på arbejde, Hvorfra kom forfædrene og Arven efter forfædrene. Kapitel 13 hedder Hvordan gør du forfædrene levende, og her er det kildetyper, som slægtsforskere ofte overser, der behandles f.eks. fattigvæsensprotokoller, avisnotitser, medaljetildelinger og straffeprotokoller. Kapitel 14 beskriver Magtens hierarki og giver en god vejledning for den, der vil forfølge en sag gennem flere instanser, idet den gennemgår "kommandovejen" i såvel gejstlig, verdslig, som retslig administration. Derudover opfordrer forfatterne læseren til at besøge slægtens lokaliteter (kirken, kirkegården, skolen, herregården, mejeriet, slægtsgården m.m.), samt at gøre noget ved det – f.eks. ved at gå på kursus, melde sig ind i en slægtshistorisk forening, skrive en artikel, invitere til slægtstræf m.m.

Bogen er hele vejen igennem fyldt med gode og praktiske råd, som når læseren f.eks. huskes på, at det ikke er nok at skrive, at person nummer fem på et gruppebillede er moster Grethe, men at hendes "fulde navn, fødsels- og dødsår og hendes familierelation til andre personer på billedet" skal med, så der ikke senere kan "opstå misforståelser om, hvem moster Grethe (som måske i virkeligheden hed Margrethe) er eller var". Der er også en mild løftet pegefinger, som når forfatterne f.eks. advarer mod billedmanipulation på følgende måde: "det kan være fristende, når du scanner et billede, at forsømme kvaliteten, hvis det originale billede er skadet af tidens tand. Men vær opmærksom på, at hvis du klipper billeder sammen eller ændrer personernes udseende, er der tale om billedmanipulation, og det bør en slægtsforsker afholde sig fra!"

Bogen er udstyret med en liste over ord og forkortelser samt en omfangsrig litteraturliste, der også henviser til internetsider. Adresselisten anfører alle statslige arkiver i Danmark og medtager yderligere adresser på enkelte udenlandske arkiver, kommunale arkivinstitutter, samt specielle arkiver og samlinger.

Her savner man dog en henvisning til Statens Avissamling, der befinder sig på Statsbiblioteket i Århus, ligesom det kan undre, at hverken Aalborg Stadsarkiv eller Odense Stadsarkiv er medtaget under de kommunale arkivinstitutioner, men kun Københavns Stadsarkiv og Frederiksberg Stadsarkiv. Til gengæld medtager adresselisten mormonkirkens slægtshistoriske centre til gavn for dem, der efterforsker slægt i udlandet.

Skal man nævne noget på minussiden, må det være det næsten totale fravær af illustrationer, idet teksten kun brydes af enkelte skemaer og et eksempel på gotisk skrift. Især begyndere kunne have haft glæde af at se, hvordan f.eks. en kirkebogsside eller et folketællingskema ser ud.

Alt i alt er der tale om en særdeles gedigen og grundig indføring i genealogiens verden, hvor det er tydeligt, at forfatterne ikke alene nærer en stor kærlighed til emnet, men også har mange års praktisk erfaring og en bred teoretisk viden at øse af. Bogens store styrke er, at den både kan læses som grundbog af begynderen og bruges som opslagsværk af den øvede slægtsforsker. *Find din slægt – og gør den levende* er derfor ikke alene en bog, der fremover bør være at finde i reolen hos enhver slægtsforsker, der vil mere end at samle på navne og årstal, men også en værdig afløser til den hæderkronede lærebog *Haandbog i Slægtsforskning* af Fabritius og Hatt.

Henriette Idestrup, cand.theol.

Vejledning til forfattere

Denne vejledning angiver kun nogle overordnede retningslinjer for korrekt levering af manuskripter. En mere udførlig vejledning kan fås ved henvendelse til redaktøren. Manuskripter kan sendes hele året. Tekstfiler bedes leveret i word- eller rtf-format. Billedfiler i jpg- eller tif-format og i en opløsning på minimum 300 dpi.

Manuskripter bør ikke – uden forudgående aftale – overstige 15 sider à ca. 3800 enheder. Som tommelfingerregel fylder 15 manuskriptsider med et passende antal illustrationer omkring 20 trykte sider.

Gældende dansk retskrivning skal følges og anvendelse af fremmedord eller meget specielle fagudtryk bør begrænses og som minimum forklares første gang de optræder.

Benyt almindelig 12 punkt skrift, normal linjeafstand og margener. Ord-delinger og anvendelse af specielle koder o.lign. må som hovedregel ikke forekomme. Forsøg ikke at efterligne det layout, vi anvender – det ordner trykkeriet for os – men brug gerne andre artikler som inspiration.

Citater skrives med almindelig typer (ikke kursiv) og anføres i citations-tegn. Titler på bøger og tidsskrifter (både i selve artiklen og i noteapparatet) skrives med kursiv og uden anvendelse af citationstegn. Enkelte ord, der ønskes fremhævet, kan skrives med kursiv. Anvend aldrig fed skrift (undtagen i overskrifter) eller understregninger.

Noter skrives som slutnoter og med anvendelse af arabertal (1, 2, 3 ...). Noterne skal være overskuelige og henvisninger til litteratur og arkivalier skal være så fyldestgørende og utvetydige, at læseren uden besvær kan finde disse. Anvend www.bibliotek.dk til kontrol af litteraturhenvisninger og www.daisy.dk til kontrol af arkivalier.

Artikler og småstykker indledes med en manchete på 4-8 linjer, hvor temaet, formålet og hovedresultaterne præsenteres. Artikler og småstykker afsluttes med en kort præsentation (2-4 linjer) af forfatteren. Denne bør som hovedregel indeholde navn, fødselsår, stilling og evt. ansættelsessted, relevante publikationer, adresse og evt. e-mail-adresse.

Da redaktionen tilstræber at gøre tidsskriftet så indbydende som muligt, skal artiklerne forsynes med et passende antal illustrationer, der kan udbyde og supplere teksten. Sammen med manuskriptet leveres illustrationerne med tilhørende billedtekster, alt sammen i separate billed- og tekstfiler. Indsæt ikke illustrationerne i manuskriptet, men angiv tydeligt hvor de skal anbringes. Forfatteres ønsker om størrelser, farver og placering vil så vidt muligt blive fulgt. Eventuelle udgifter til illustrationer kan refunderes, men skal i alle tilfælde aftales med redaktøren.

Alle artikler bliver læst og kommenteret af mindst to personer – i eller udenfor redaktionens snævre kreds. Redaktionen forbeholder sig ret til at foretage ændringer i manuskriptet. Sådanne ændringer forelægges i alle tilfælde for forfatterne. Når manuskriptet er endelig godkendt og sendt til trykkeriet, modtager forfatteren en førstekorrektur. Her har forfatteren mulighed for at ændre mindre meningsforstyrrende fejl (f.eks. slåfejl), men større rettelser (f.eks. udvidelser af tekst og noter) kan ikke påregnes at blive fulgt af redaktionen.

Alle forfattere af større artikler modtager ti frieksemplarer af det pågældende hæfte. Forfattere af småstykker modtager fem frieksemplarer og anmeldere ét frieksemplar.

Jørgen Lyngbye: Lyssagen. Niels Finsen og hans team på Finseninstituttet (Charlotte og Christian Lindhardt)	158
Niels Martinov: Henrik Stangerup. En biografi (Peter Hertel Rasmussen)	159
Ida Nilsson: Ildsjæl på vildspor. En biografi om Harald Bergstedt – og – Søren Espersen: Valdemar Rørdam. Nationalskjald og landsforræder (<i>Henrik Lundtofte</i>)	160
Ib S. Norgaard: Spionjæger i Danmark. En dansk spionjægers liv og oplevelser i PET (Charlotte Lindhardt)	163
Erik Nørr: Genforeningens bedste gave. Skoleordning og amtsskolekonsulenter i Sønderjylland og Danmark 1920-1963 (<i>Jørgen Mikkelsen</i>)	164
Kirsten Rask: Rasmus Rask. Store tanker i et lille land. En biografi (<i>Jørgen Mikkelsen</i>)	165
Karsten Skjold Petersen : Geworbne krigskarle. Hvervede soldater i Danmark 1774-1803 (Susanne Krogh Jensen)	167
Jytte Skaaning og Bente Klercke Rasmussen: Find din slægt – og gør den levende. Håndbog i slægtshistorie (<i>Henriette Idestrup</i>)	168
Vejledning til manuskriptforfattere	170

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

Bestyrelsens medlemmer:

Formand: Birgit Flemming Larsen, Klostermarken 13, 9000 Aalborg
 Næstformand: Michael Bach, Rolfsvej 14, 3.tv., 2000 Frederiksberg
 Sekretær: Gitte Bergendorff Høstbo, Obovej 14, 2730 Herlev
 Kasserer: Finn Grandt-Nielsen, Stavrevej 27, Måle, 5300 Kerteminde
 Finn Andersen, Grysgårdsvej 2, 2400 København NV
 Nils G. Bartholdy, Dalgas Boulevard 63, 2.th., 2000 Frederiksberg
 Stella Borne Mikkelsen, Borgmestervangen 4, 4.th., 2200 København N
 Knud Prange, Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj
 Poul Steen, Strandvejen 296A, 2930 Klampenborg
 Peter Wodskou, Arnesvej 44, 2700 Brønshøj
 Hans H. Worsøe, Tækkerløkke 34A, 6200 Aabenraa

Skriftudvalgets medlemmer:

Redaktør: Michael Bach, Rolfsvej 14, 3.tv., 2000 Frederiksberg
 Sekretær: Gitte Bergendorff Høstbo, Obovej 14, 2730 Herlev
 Stella Borne Mikkelsen, Borgmestervangen 4, 4.th., 2200 København N
 Michael Dupont, Stenager 216, st.th., 2600 Glostrup
 Susanne Krogh Jensen, Stevnsbovej 43A, 4600 Køge
 Anne Dorthe Suderbo, Lille Strandvej 12B, 2.th., 2900 Hellerup

Webmaster for www.genealogi.dk

Elsebeth Paikin, Kildevænget 37, 2100 København Ø

Medlemskab kan tegnes ved henvendelse til kasserer Finn Grandt-Nielsen, Stavrevej 27, Måle, 5300 Kerteminde

Manuskripter sendes til sekretær Gitte Bergendorff Høstbo, Obovej 14, 2730 Herlev, e-mail: janhb@mail.danbbs.dk

Sats og tryk: Øko-Tryk I/S. Trykt på 100 g Edixion

Personalhistorisk Tidsskrift

Udgivet af Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie siden 1880
Redigeret af Michael Bach (redaktør), Gitte Bergendorff Høstbo, Susanne Krogh
Jensen, Stella Borne Mikkelsen og Anne Dorthe Suderbo
© 2005 by forfatterne og Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

Udgivet med støtte fra Alfred Good's Fond

ISSN 0300-3655